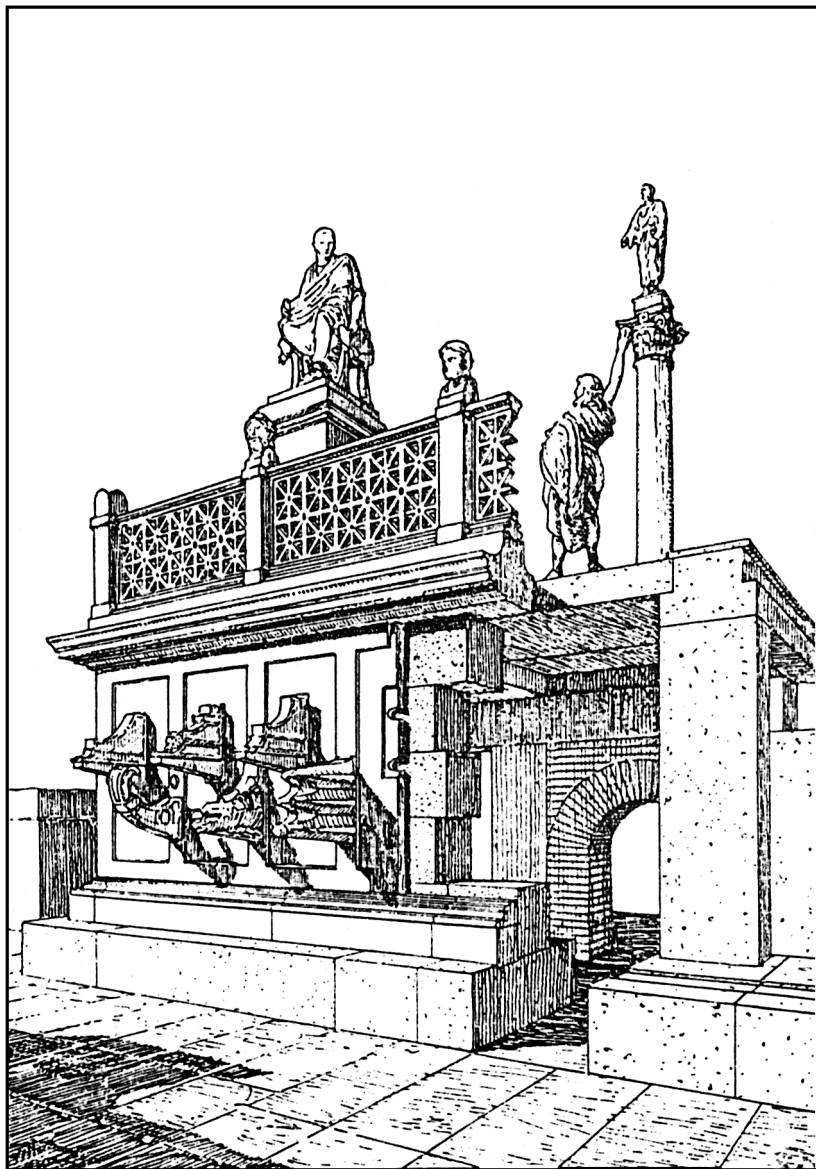

KLASSISK FORUM

2000 : 2

REGLER for manuskriptskriving til Klassisk Forum

Hvis manuskriptet ikke leveres på diskett (som vi foretrekker), så må «innmatingen» av teksten gå via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innscannede bildet av arket «oversettes» til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at «støy» i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres på disse måtene:

- 1) Helst levert på diskett i et utvekslingsformat, f.eks. RTF-fil
- 2) eller skrevet ut med *laserskriver* eller annen bra skriver
- 3) eller skrevet på *skrivemaskin*

Regler for hvordan manus som ikke leveres på diskett bør se ut:

- 1) VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **fetere skrift** eller **kursivert skrift** for utheving av tekst. Har man ikke mulighet til dette, kan man:

a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.

Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme ordbehandler.»

- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margen (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

Maskin: PC Dell Dimension
Programvare: For gjenkjenning av innscannet tekstbilde: *Omnipage*
For layout- arbeid: *PageMaker*

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1007 Blindern
0315 OSLO

Trykkeri:
Reprosentralen,
Universitetet i Oslo

KLASSISK FORUM

2000:2

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 150,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styremedlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Bjørgulv Rian (kasserer), Oslo
Inge Alver, Bergen
Eirik Welø, Oslo
Tone Steen, Drammen
Björg Tosterud, Oslo
Gunhild Vidén, Trondheim

Varamedlemmer:

Dag Haug, Oslo
Hilde Hauland, Oslo
Bjørn Helge Sandvei, Oslo

Redaktør: Gunn Haaland

Lay-out: Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1007, Blindern
0315 OSLO

Innhold

<i>Hugo Montgomery: Från styret, och föreningens Interrex</i>	5
<i>Tone Steen: Årsmøtet 2000</i>	7
<i>Siri Sande: Hadrian på sjokoladefabrikken</i>	9
<i>Kjell Gustafson: Dikt til Nils Berg på 70-årsdagen</i>	22
<i>Dag Haug, Jon Iddeng og Eirik Welø: Til minne om Nils Berg</i>	23
<i>Kyrre Vatsend: Klassisk gresk drama og ettertidens bedømmelse</i> ...	25
<i>J. Rasmus Brandt: Roma 2000, en by i forvandling – igjen!</i>	42
<i>Gunhild Vidén: Kvinnor i tidigkristen tid</i>	57
<i>Knut Kleve: Ytringsfrihet og fritalenhet i oldtiden</i>	64
<i>Egil Kraggerud: Flerguderer og opplysning i Augustus' Roma</i>	69
<i>Hugo Lundhaug: Ortodoksi og heterodoksi i den tidlige pachomianske klosterbevegelse</i>	79
<i>Egil Kraggerud: Nuces Norvegico-Latinae</i>	92
<i>Kirsti Gulowsen: Den hellige Laurentius' martyrium</i>	95
Bokanmeldelser	102
<i>Gunn Haaland: Res coquinaria</i>	117

Från styret,

och föreningens *Interrex*

I det republikanska Rom var *interregnum* ett statsrättsligt begrepp. Detta tillstånd inträffade när bägge konsulerna hade avlidit eller på något sätt var ur stånd att fullgöra sina uppgifter. När en sådan situation uppstått, kunde ingen i staten utverka *auspicia*, varsler från gudarna. Detta var en fullständig katastrof, ty denna kontakt med gudavärlden var av största betydelse inte bara religiöst men också socialt och politiskt för romarrikets fortsatta existens. Därför valde senatens patricier, alltså män från de förnämsta släkterna, en *interrex*, som under fem dagar hade rätt att ta *auspicier* och därför utöva suverän makt i staten. Om en sådan inte lyckats få till stånd ett nytt konsulsval under dessa dagar, fick en annan patricisk senator ta över statsledningen för en ny femdagarsperiod.

Denna märkliga ordning praktiserades för sista gången under problemåret 52 f.Kr. Även under år 43 hade några av romarrikets ledande män förespråkat en sådan lösning på de problem som uppstått när konsulerna Hirtius och Pansa avlidit under kaotiska förhållanden. Det är troligt att själva termen *interrex*, "mellankung", kommer från kungatiden, men om detta vet vi inte något med säkerhet.

Själv känner jag mig som en sådan *interrex* eftersom NKF:s årsmöte den 23. september utsett mig som leder under en bekymmersam och sorglig situation. Professor Nils Berg har nämligen på grund av svår sjukdom

blivit tvungen att draga sig tillbaka från sina valda värv, också i vår förening. Jag efterträder en god, högt uppskattad leder, och min viktigaste uppgift är att under ett år arbeta för att skaffa en bra efterträdare till mig själv. Jag har ju under 12 år varit förman för föreningen och känner mig därför som en slags patricier. Däremot kan jag inte klara av uppgiften att under en femdagarsperiod hinna arrangera ett val av ny leder.

Jag tackar således för förtroendet att jag för en tid skall återgå i föreningens styre, även om jag tycker att det är vemodigt att min käre kollega Nils inte kunde sitta längre som NKF:s suveräne *rex*. Det är överhuvudtaget

en besvärlig tid som nu råder för de klassiska studierna i Norge. Inte alla är säkra på att Mjøsutvalget kommer med nyordningar som är fördelaktiga för våra småämnen vid universiteten. Forskningsrådets antiksatsning går snart på sitt sista år, och det är osäkert om man kan räkna med extra stöd från det hållet när den goda tiden är över. I några skolor lever latinets kvar, men lärarkåren har börjat bli äldre. Det sista är fallet också på universitetet, där vi verkligen saknar en mellangeneration som skulle kunna ta över butiken, när dagens professorer och 1. amanuenser drar sig tillbaka till ett välförtjänt *otium cum dignitate*. Just därför är det viktigt att denna förening fortsätter att hålla samman vår antikmiljö, på universitetet, i skolor, och bland alla våra mer dolda vänner och gynnare i samhället. Vi måste visa att intresset under 90-talet för antiken inte bara var en dygnsfluga utan något som skall leva och utvecklas även under det nya århundradets första decennier, om än under annorlunda förhållanden än de som rådde tidigare.

Styret har ännu inte hunnit komma samman för överläggningar om program, så aktiviteten blir låg under hösten. I stället laddar vi nu upp batterierna till vårens äventyr. Något som bör följas upp är vår förenings första större skrift, *Ad fontes: Antikkvitenskap, kildebehandling og metode*. Med beundransvärd energi har tidigare styremedlemmen Jon W. Iddeng, som detta år har flyttat över sin verksamhet till Rom, redigerat denna spännande skrift, som ingår i NKFs nystartade klassiska skriftserie. Lede-

ren har, som framgår av en recension längre fram i numret, vissa planer på att försöka följa upp detta första band med ett häfte om antik religion eller filosofi. Vidare bör vi under vårsemestret ha ett seminar med efterföljande fest. Slutligen pågår förberedelserna för fullt för en exkursion till Provence under hösten 2001. Som tidigare är det vår vördade kasserer Bjørgulv Rian som tillsammans med Johan Schreiner skall försöka förverkliga detta projekt. Finnes bland våra medlemmar någon som talar god franska och på det sättet vill vara ett mellanled mellan dem som är ansvariga för exkursionen och t.ex. bussförare och museumschefer? Giv en liten vink om det till mig, så faller en stor sten från Styrets kollektiva hjärta. Eftersom jag själv för snart 40 år sedan gjorde en rundresa till gamla grekiska och romerska minnesmärken i Sydfrankrike, kan jag intyga att många spännande upplevelser väntar på dem som anmäler sig till turen. Åtminstone en gång i livet bör man kosta på sig att få dansa i Avignon på den gamla romerska brohalvan över Rhône!

Så vill jag hälsa Eirik Welo välkommen i styret som efterträdare till Jon Iddeng. Som leder för valgkommittéen fungerar univ. lektor Bente Lassen, eftersom jag själv inte kan både vara leder och medlem av den kommittéen. Så önskar jag, under stor tack till vår förträffliga och flitiga redaktör, alla medlemmarna en god läsning av detta nummer av *Klassisk Forum*.

Hugo Montgomery
7.10.2000

Årsmøtet 2000

NKFs årsmøte ble holdt 23. september i Georg Sverdrups hus, Blindern, med 20 medlemmer til stede under forhandlingene. Noen flere kom til under foredraget/omvisningen. Møtet startet kl. 10.15.

- 1) Årsmøtet ble åpnet av styrets kasserer Bjørgulv Rian. Tone Steen ble valgt til sekretær.
- 2) Årsberetningen ble delt ut og gjennomgått. Øivind Andersen påpekte at det er mange studenter som ikke kjenner til foreningens eksistens, og at det bør drives reklame for foreningen blant dem med minst ett semesters bakgrunn i latin/gresk. Det bør være en ansvarlig for denne virksomheten ved hvert lærested.
Årsberetningen ble tatt til orientering.
- 3) Regnskapet ble godkjent.
- 4) Hilde Sejersted la fram valgkomiteens innstilling. Komiteen beklaget dypt at Nils Bergs alvorlige sykdom hindrer ham i å fortsette som leder, og lot ledervalget stå åpent til årsmøtet. Etter forslag fra Bjørg Tosterud ble Hugo Montgomery valgt. Siden Jon Iddeng skal tilbringe studieåret i Roma, ble Eirik Welo foreslått i

hans sted. For de øvrige styremedlemmer og varamedlemmer ble det foreslått gjenvalg. Det kom ingen motforslag, og styret ble valgt med akklamasjon. Styret består etter dette av:

Hugo Montgomery (leder)

Bjørgulv Rian (kasserer)

Gunn Haaland (redaktør)

Styremedlemmer (alfabetisk rekkefølge)

Inge Alver

Tone Steen

Bjørg Tosterud

Gunhild Vidén

Eirik Welo

Varamedlemmer:

Dag Haug

Hilde Hauland

Bjørn Helge Sandvei

Til avløsning for Hugo Montgomery i valgkomiteen ble Bente Lassen valgt. Komiteen konstituerer seg selv.

- 5) Foreningen planlegger en studietur til Provence, sannsynligvis i månedsskiftet september/oktober

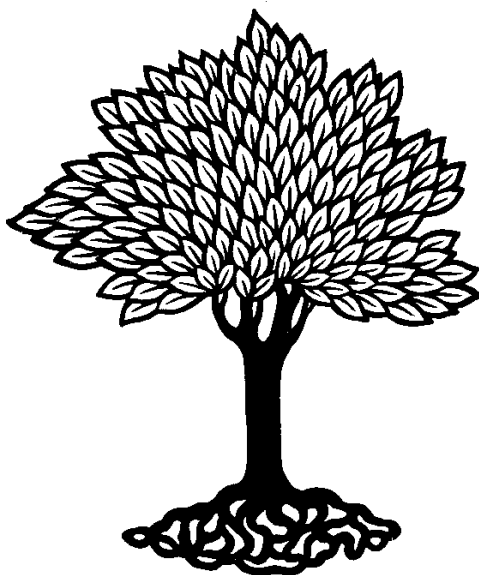

2001. Nærmere opplysninger kommer med dette nummer av *Klassisk Forum*. Styret tar sikte på et faglig seminar over jul. Jon Iddeng orienterte om *Ad Fontes*, som kom ut i august. Prisen for dem som ikke benyttet seg av tilbudet som tidligere er gått ut, er kr.150. Boka kan fås kjøpt ved direkte henvendelse på Klassisk og romansk institutt. Den kan også fås tilsendt, men da blir prisen kr. 200, for å dekke portokostnadene. Innbetaling kan skje til kontonummer 05305899935, Norsk Klassisk Forbund, Granåsen 51B, 1362 Hosle. Se for øvrig Hugo

Montgomerys anmeldelse av boka lenger ute i bladet!

Etter forhandlingene fikk Øivind Andersen ordet til foredraget *Georg Sverdrup – vår første greskprofessor*. Forsamlingen frydet seg over hans presentasjon av den mann som har gitt navn til den bygningen hvor årsmøtet ble holdt. Årsmøtet ble avsluttet i sentrum, der Laszlo Berczelly fortalte om den dramatiske historien bak Ustinovsamlingen, og ga en engasjert omvisning i den omfattende samlingen.

Tone Steen

Hadrian på sjokoladefabrikken

Det å samle greske og romerske oldsaker er ikke akkurat noen folkebevegelse i Norge, men det hender at man som klassisk arkeolog blir oppsøkt av personer som vil ha gjenstander identifisert. Ofte er det ting de har arvet etter beste- eller oldeforeldre som har reist i Hellas eller Italia (helst det siste) i en tid hvor klassiske antikviteter var adskillig lettere å få fatt på enn de er nå.

De som har besøkt spisesalen på Freia sjokoladefabrikk i Oslo ("kantine" er altfor simpelt for et slikt sted), vil være blitt slått av møtet med et kolossalhode i marmor av Hadrian (keiser 117-138 e.Kr.). Hodet, som står på en høy sokkel, er virkelig imponerende (Fig. 1-2), og grunnfagstudentene i klassisk arkeologi er flere ganger blitt tatt med til Freia for å studere det. En tid var fabrikkens forhenværende reklam sjef blant studentene, og da vanket det godteposer til alle etter besøket. Men også uten godteposer er hodet verdt å se.

Det er klart for enhver betrakter at hodet viser en betydningfull person,

men ikke alle vet hvem han er. Min kollega Laszlo Berczelly, som også har tatt studenter med til Freia, ble i forbindelse med et besøk spurt om hodet kanskje viste sjokoladefabrikkens grunnlegger?

Johan Throne Holst, som vel må sies å være den som "skapte" Freia selv om sjokoladefabrikk alt eksisterte da han ble dens leder i 1892, ville sikkert blitt smigret om han hadde hørt dette spørsmålet. Han levde fra 1868 til 1946, og var en gründer av den gamle skole. Slike mennesker er nå utdødd, ser det ut til. Deres holdninger til arbeiderne kan virke paternalistiske på moderne mennesker, men de hadde i hvert fall ansvarsfølelse for

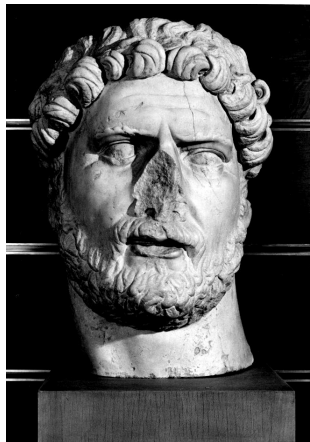

Fig. 1) Hadrian, kolossalhode på Freia sjokoladefabrikk. Foto: Anne Sidsel Herdlevær.

dem og ville aldri drømme om å "slakte" en bedrift bare for å få lettjente penger.

Til den paternalistiske holdningen hørte også et ønske om at arbeiderne skulle ha noe pent å se på. Throne Holst fikk ingen ringere enn Edvard Munch til å utsmykke Freias spisesal, og det er stort sett disse bildene folk kommer for å se, ikke Hadrian. Hans portrett ble kjøpt inn langt senere, i 1959, som en del av Freias skulptursamling. Denne er stort sett oppstilt i den vakre parken som tilhører anlegget, hvor det også finnes en paviljong med avstøpninger av antikk skulptur.

Meg bekjent er Hadrian-hodet den eneste antikke original som ble kjøpt inn på Freia. Når noe slikt først skjedde, må man si at Freia virkelig flesket til, for hodet må utvilsomt være den dyreste klassiske antikviteten i norsk eie. Det ble kjøpt gjennom et sveitsisk auksjonshus til en for meg ukjent pris, men Sveits er et av de dyreste land å kjøpe antikviteter i. Da får man til gjengjeld ting som alt er smuglet ut av sine opprinnelsesland og derfor trygt kan eksporteres, samtidig som selgeren som regel har klart å slette alle spor som kan føre tilbake til funnstedet. Sveitsiske kunsthandlere er like tause som sveitsiske banker, om ikke mer.

Da Hadrian kom til Oslo, ble han etter sigende møtt med liten entusiasme av Freias ansatte. Mange mente visst at kjøpesummen heller kunne vært delt ut i form av gratialer til arbeiderne. Etterhvert synes de imidlertid å ha vent seg til portrettet, i den grad at noen øyensynlig tror at det viser Freias grunnlegger, som sagt.

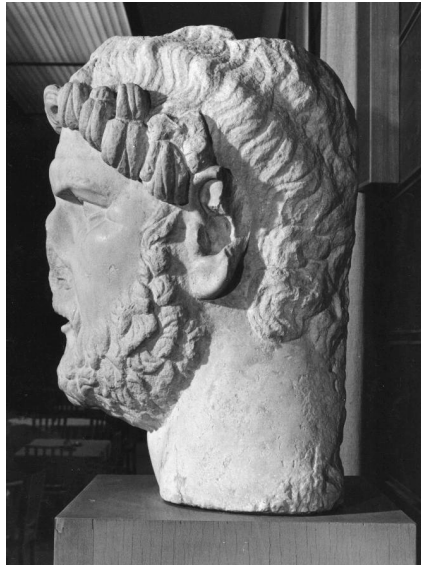

Fig. 2) Hadrian, kolossalhode på Freia sjokoladefabrikk.

Foto: Anne Sidsel Herdlevær.

Det er ikke første gang at Hadrian omtales av norske antikkforskere. Han og hans forgjenger Trajan (98-117 e.Kr.) var gjenstand for et seminar som ble holdt på det norske institutt i Roma i 1993, og resultatet ble en bok, *To gode keisere?* (red. Johan Schreiner og Knut Ødegård, Oslo 1996), hvis artikler behandler forskjellige aspekter ved de to keiserne og deres regjeringstid. Emnet er imidlertid langt fra uttømt, og hva Hadrian angår, kan det passe å si noe om ham akkurat i år, hvor han har fått oppmerksomhet på forskjellig vis.

I Hadrians store villa ved Tivoli ble det åpnet en utstilling som skal vare til 7. januar 2001. *Adriano, architettura e progetto*, heter den. Det er på mange måter en typisk italiensk utstilling bygget opp rundt tankene til

---

én bestemt person eller én gruppe personer, med tilhørende katalog som kringkaster disse tankene uten at avvikende meninger kommer med.

I dette tilfelle er katalogens *clou* et monument som ikke er med på utstillingen, nemlig Konstantinbuen. Den er som bekjent bygget av spolier, d.v.s. gjenbrukte arkitektur- og skulpturelementer. Det nye (som forresten ikke er helt nytt, for tanken er blitt luftet før) er at hele buen med sine 8 *tondi* som viser Hadrian på jakt, ble reist for denne keiseren opprinnelig på det sted hvor den nå ligger, og at Konstantins arkitekter og billedhuggere bare har tilføyd den øvre delen med gjenbrukte relieffer fra Marcus Aurelius' tid samt satt inn utvalgte relieffer (naturligvis de som viser Konstantins marsj mot Roma og hans seier over Maxentius, men også de store panelene i buens midtgang som antagelig stammer fra en trajansk frise – skjønt noen av forfatterne mener at også disse er hadrianske). Siste ord er neppe sagt i denne saken, men den viser at selv gammelkjente romerske monumenter kan få ny aktualitet og ny publisitet.

Det heter seg at man nå skal lage en film om Hadrian basert på Marguerite Yourcenars bok *Hadrians memoarer*. Muligens har suksessen til "Gladiator" gjort filmskaperne modigere og vist dem at det fremdeles (eller atter) finnes et marked for filmer med handlingen lagt til det gamle Hellas eller Roma. Disse hadde som bekjent sin store tid i 1950- og 1960-årene.

Marguerite Yourcenars bok, populær som den ble, har utvilsomt

bidratt til å forme bildet av Hadrian i mange moderne menneskers bevissthet. Boken inneholder imidlertid diverse faktiske feil. Forfatterinnen mener blant annet at den gjengse versjon om Hadrians fødsel i Roma er gal, og hun lar ham komme til verden i Italica i Spania (nær det nåværende Sevilla), der hans fars slekt kom fra. Her vokser han opp i et karrig landsens miljø preget av en bestefar som fremstår som en slags keisertidsutgave av Cato den eldre. Først etterat hans far er død og moren har viet seg til evig enkestand, blir han kalt til Roma av sin verge, den senere keiser Trajan.

I virkeligheten ble Publius Aelius Hadrianus født i Roma i 76 e. Kr., i en familie som i fire generasjoner hadde tilhørt senatoradelen (hans bestefar ville utvilsomt blitt meget forarget over Marguerite Yourcenars portrett av ham). Alt tyder på at Hadrian vokste opp som enhver annen aristokrat i Roma, selv om hans far kom fra Italica. Hvis den franske forskeren Ginette Di Vita-Evrards hypoteser er riktige, ser det ut til at hans mor, som kom fra Gades, det nåværende Cadiz i Spania (om hun var født der eller om slekten stammet derfra, er usikkert), slett ikke forble enke, men giftet seg om igjen etter sin manns død og fikk en datter. Hadrian skal ut fra dette ha hatt to søstre, én helsøster, Domitia Paulina, og én halvsøster, Domitia Lucilla. Denne siste datteren skal ha vært bestemor til Marcus Aurelius, som Hadrian da kom til å være i slekt med om nevnte hypoteser holder stikk (se G. Di Vita-Evrard, *'La famiglia dell'impera-*

tore: *per delle nuove "Memorie di Adriano"*, i *Adriano. Architettura e progetto*, Milano 2000, s. 31-39. Samme artikkel finnes i fransk versjon i *Hadrien. Tésors d'une villa impériale*, Milano 1999, s. 27-36).

Uansett hvordan det måtte ha seg med morens opprinnelse og eventuelle senere ekteskap, så levde Hadrian de første 15 år av sitt liv i Roma. Hans far, som også het Publius Aelius Hadrianus, døde alt i 85-86, og som verge fikk gutten som nevnt Marcus Ulpius Traianus, som var hans fars fetter og som også stammet fra Italia. Det var vel Trajan som sendte sin unge slektning til Italica i 90 eller 91 e. Kr., hvor han ble til 95. Meningen var vel at han skulle lære å administrere familiens godser i Spania.

Bortsett fra et kort besøk i 122 så ikke Hadrian Spania igjen, men han glemte ikke sin fedrene by. Italica, som ble utvidet og utbygget allerede under Trajan, fikk blant annet en større helligdom som antagelig var viet Hadrians guddommeliggjorte adoptivfar.

Denne adopsjonen fant sted like før Trajans død i Lilleasia i 117. Hadrian selv var i Syria på det tidspunktet. Det ble skumlet om at det var keiserinne Plotina som hadde ordnet med adopsjonen, men slike rykter var kanskje satt ut av menn som mente de var mer skikket enn Hadrian til å være keiser.

Først i 118 kom Hadrian til Roma, hvor senatet tilbød ham en triumf over partherne i hans eget og Trajans navn. Han avslo imidlertid å delta selv, og i stedet ble det stilt en portrettstatue av Trajan på triumfa-

torens vogn. Dette var typisk for Hadrians *pietas* overfor forfedrene, og samme trekk viste seg når han lot restaurere eldre bygninger. En av hans biografier, som under navnet Aelius Spartianus var medforfatter til det senantikke verket *Scriptores Historiae Augustae*, sier med tilfredshet at Hadrian pleide å sette den opprinnelige byggherrens navn på monumentet (*Hadrianus*, 20). Pantheon, hvis innskrift nevner Marcus Agrippa, er et godt eksempel. I dette stykket stod Hadrian i motsetning til f.eks. Domitian, som pleide å sette sitt eget navn på restaurerte byggverk (antagelig også på Pantheon, som han lot gjenoppbygge etter en brann som fant sted under Titus).

Likevel unngikk ikke Hadrian å bli sammenlignet med Domitian, for Aelius Spartianus hevder at når han gjorde så mye godt, var det for å unngå å lide samme skjebne som sistnevnte keiser (*Hadrianus*, 20)! Her viser det seg et typisk antikt syn på den menneskelige personlighet som noe uforanderlig. Hvis noen endret karakter til det verre, tydde man ikke som i våre dager til psykologiske forklaringer som skuffelse, bitterhet eller lignende; man mente tvert om at vedkommende hadde vært ond hele tiden, men bare skjult det for omgivelsene. Det samme sier Suetonius om Tiberius og Nero: de kunne nok virke gode og rettskafne en stund, men det skyldtes bare at de skjulte sine slette egenskaper som før eller senere brøt gjennom (*Tiberius*, 42; *Nero*, 26-27).

Når Hadrian likevel fikk et tålelig bra ettermæle, skyldtes det nok at han

---

ble "slem" helt på slutten av sitt liv. Han lot da diverse høytstående personer eliminere, blant annet sin nittiårige svoger Servianus. Årsaken var antagelig at han ikke ønsket disse på keisertronen. Dette skapte selvfølgelig uro og avsky i senatorkretser, men å si som Aelius Spartianus (*Hadrianus*, 25) at da Hadrian døde i Baiae, var han "hatet av alle", er vel for sterkt. Hadrian var respektert i vide kretser, men kanskje mindre i Roma enn i provinsene, som han hadde begunstiget med lange reiser.

Disse reisene hadde både militære og sivile formål. Hadrian oppgav noen av Trajans mer usikre erobringer i øst, og han konsoliderte også grensene rent fysisk ved å la dem bli markert med en lang palisade av tre i Germania og den mer varige hadrianske mur i Britannia. Han sørget også for å styrke administrasjonen og rettsvesenet.

De gresktalende delene av romerriket stod ham særlig nær, og alt i 111 eller 112 ble han utnevnt til arkont av Athen – en såpass uvanlig tittel for en mann av hans stand at man mener han må ha ytret ønske om å få den. I Athen står det fremdeles betydelige minnesmerker igjen etter ham: Hadrians port, som dannet grensen mellom den nye delen av Athen, som han hadde latt bygge, og den gamle, samt et stort bibliotek med en søyleomkranset gård. Han restaurerte også det romerske agora. Disse monumentene er stort sett ikke åpne og blir derfor ikke verdsatt til fulle. Nåtidens grekere mener som bekjent at "the glory that was Greece" er det eneste som er verdt

å se, og at romertiden bare representerer nedgang.

Da Hadrian senhøstes 128 dro til Athen for å tilbringe vinteren der, kunne han innvie kjempetemplet for Zeus Olympios, også kalt Olympieion. Under ham hadde man endelig kunnet ferdigstille dette byggverket, som var blitt påbegynt så tidlig som i det 6. årh. f.Kr., og han tillot atterne å gi ham tittelen "Olympios". Et anselig antall baser for statuer av Hadrian nevner "Olympios" blant keiserens titler.

De fleste av statuene som stod på disse basene, er blitt ødelagt, men det finnes en god del Hadrian-portretter bevart, ca. 150 stykker. Dette tallet bør multipliseres med minst hundre for å gi en idé om hvor mange statuer og byster av Hadrian som stod oppstilt rundt om i det romerske keiserriket. I tillegg fantes det et ukjent antall malte portretter, som ikke har holdt seg fordi de var malt på treplater. Eksistensen av slike portretter er vel kjent, og da de var langt billigere enn skulpturene, var det sikkert mange som tydde til dem hvis de skulle ha et portrett av keiseren. Det var stort behov for slike, for overalt hvor offentlig virksomhet foregikk, skulle det finnes et portrett "forat keiseren derigjennom kan stadfeste det som skjer", som Severin av Gabala skrev ca. 400 e.Kr. (*Om verdens skapelse*, 5,5).

Man mente nemlig at portrettet hadde noe av modellen i seg slik at det kunne opptre som *stand-in* for denne. Romerrikets borgere var derfor omgitt av herskerens portretter både i det offentlige og det private liv

(det var ikke uvanlig å ha keiserportretter oppstilt i private boliger som et tegn på lojalitet mot staten), for ikke å snakke om alle myntene med portrett på. Det er hovedsakelig gjennom disse vi kan datere romerske keiserportretter, for når en keiser endret portrettype, ble den nye typen gjerne avbildet på mynt.

Hele dette systemet hadde sine røtter i "ur-typer", dvs. portretter som ble laget for å være modell for masseproduserte kopier. Anledningen for å lage nye typer synes etter myntene å dømme hovedsakelig å være jubileer, fem eller ti år som regjerende keiser, f.eks., eller antagelse av titler som *Pater Patriae* og lignende.

Selve "ur-modellen", som ble laget på et sentralt sted (oftest i Roma, må vi formode, eventuelt andre steder hvis keiseren oppholdt seg der i lengre tid), ble spredt ved hjelp av avstøpninger på samme måte som man gjorde med berømte greske originaler som romerne ønsket å kopiere. Skal man dømme etter funn i et billedhuggerverksted i Baiae, sendte man heller ut gipsformer enn selve avstøpningen, antagelig fordi formene tålte transporten bedre. Når de vel og vakkert var kommet frem, satte man dem sammen og laget nye avstøpninger, som tjente som modell for kopier hugget i stein eller støpt i bronse.

Ikke alle var like flinke til å kopiere. Historikeren Flavius Arrianus, som var Hadrians samtidige og som er mest kjent for sin Aleksander-historie og sine arbeider om Epiktetos, forteller i et av sine mindre skrifter, *Periplus Ponti Euxini*, om en tur til svartehavsområdet.

Skriftet, som er stilet til Hadrian selv, begynner med Arrianus' besøk i Trapezunt (Trabzon i det moderne Tyrkia), hvor han har sett en statue av keiseren. Arrianus likte statuens oppstilling og holdning, men som kunstverk betraktet fant han den dårlig ettersom den "verken lignet eller forøvrig var vakker". Hadrian burde derfor sende trapezuntinerne en ny statue av samme type, men en "som er verdig til å kalles ved ditt navn" (*Periplus Ponti Euxini*, I,2-4).

Siden Arrianus nevner denne portrettstatuen i sitt skrift, kan det tyde på at han visste at Hadrian var opptatt av sine portretter. Han hadde bl.a. et bilde av seg selv på sin ring (*Scriptores Historiae Augustae, Hadrianus*, 26). Også Augustus fikk laget en signetring med sitt eget hode på etterat han først hadde benyttet en sfinks og siden Aleksander den store. Hans etterfølgere brukte dette Augustus-bildet som segl (Suetonius, *Augustus*, 50), mens Hadrian altså gikk tilbake til skikken med å bruke sitt eget portrett.

Det faller også i tråd med Hadrians interesse for sitt eget bilde at han ofte skiftet portrettype. *Semper in omnibus varius*, heter det om ham i *Scriptores Historiae Augustae (Hadrianus, 14)*, og dette avspeiler seg også i hans mange portretter. Minst syv typer er kjent, og i tillegg kommer endel portretter som ikke tilhører noen bestemt type, som hodet på Freia sjokoladefabrikk.

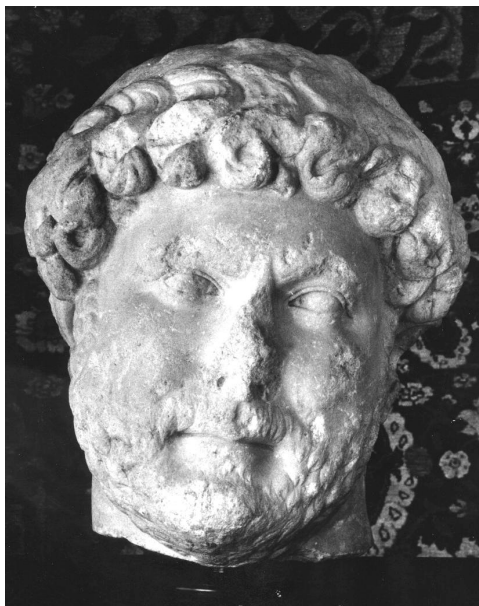
Så mange portrettyper for én og samme keiser er rekord. Det fantes riktignok de som fikk laget flere portretter av seg selv enn Hadrian.

Av Augustus, f.eks., er omtrent to hundre bevart, hvilket tyder på at det bør ha eksistert tyve tusen eller mer opprinnelig hvis man, som man ofte gjør, kalkulerer med en overlevelsesprosent på én. De mange Augustusportrettene kan imidlertid tilbakeføres til færre typer, for i sin lange regjeringstid lot Augustus bare utforme fire. Hadrians etterfølger Antoninus Pius (138-161) fikk bare to portrettyper, begge nokså like, og kun den ene av dem ble avbildet på mynt.

Det rike og varierte typegalleriet av Hadrian-portretter gjør at de er populære på kunstmarkedet. Selv i Norge, som nesten ikke har antikk-samlinger å snakke om, finnes i tillegg til Freia-hodet to stykker. Begge ble kjøpt av skipsredere, det ene av Nils Astrup og det andre av Hilmar Reksten. Inspirasjonskilden til disse kjøpene var H.P. L'Orange, som mente at enhver skipsreder med respekt for seg selv burde ha et romersk keiserportrett. Når det ble Hadrian på begge, skyldtes det nok helst at han var populær på kunstmarkedet slik at hans portretter var relativt lette å få tak i sammenlignet med mange andre keiseres. De to portrettene det her er snakk om, tilhører de to typene som var mest populære, skal man dømme etter antallet bevarte kopier (tredve eksemplarer av hver). Ifølge den fremste eksperten på Hadrian-portretter, den belgiske forskeren Cécile Evers, er både Astrups og Rekstens kopi laget i et romersk billedhuggerverksted (C. Evers, *Les portraits*

d'Hadrien, Bruxelles 1994, s. 88-89, 140).

Den tidligste typen er representert ved Reksten-portrettet, som er et hode i finkornet, hvitt marmor med en høyde på 33,3 cm (Fig. 3). Det ser ut til at Hadrian i de første par år av sin regjeringstid fikk laget hele tre portrettyper i rask rekkefølge. Den siste, som antagelig ble til i perioden 119-121, fikk lengst varighet. Det var nemlig ikke slik at når en keiser fikk en ny portrettype, gikk alle kopister automatisk over til den. Eldre typer fortsatte å bli produsert, enten fordi de nye typene ikke nådde samme popularitet som de tidligere, eller fordi de ikke ble godt nok distribuert slik at mange måtte nøye seg med en eldre modell.

Fig. 3) Hadrian, hode fra Hilmar Rekstens samling. Foto: Ann-Mari Olsen.

Portrettet på fig. 3 tilhører den siste av Hadrians tre første portrettyper. Typisk for den er de kraftige, opprullede lokkene i pannen, ni i tallet, som har gitt typen navnet *Rollenlockfrisur*. Ingen kan som tyskerne sette betegnelser på antikke portretter, kanskje fordi de elsker nitide beskrivelser av alle slags detaljer. Navnet *Rollenlockfrisur* er derfor blitt hengende ved typen, og brukes også av forfattere som skriver på andre språk enn tysk.

Et annet typisk trekk er måten Hadrians personlighet er karakterisert på. Mens mange keiserportretter virker opphøyde og uttrykksløse, har *Rollenlockfrisur* en viss mimikk, særlig merkbar i rynkene ved neseroten. Siden Hadrian var i 30-årene da portrettet ble skapt, er det neppe tale om aldersrynker, men det er snarere en form for intellektuell anstrengelse som manifesterer seg. Skaperen av ur-bildet har muligens ønsket å fremstille herskeren som en person som har tatt på seg byrden med å regjere. Noen av kopiene lar Hadrian fremstå som streng, mens han i versjonen på fig. 3 har et mer melankolsk, nesten lidende uttrykk (riktignok forsterket av fotografens lyssetting).

Hodet fra Nils Astrups samling (fig. 4) viser en annen Hadrian. Som det foregående er det i finkornet, hvitt marmor, og høyden er 33,8 cm. Sammenlignet med *Rollenlockfrisur* virker dette portrettet mer uttrykksløst. Det har flere årsaker. Dels er det fotografert med mindre dramatisk belysning, på en mer nøytral måte, vil mange si, dels er det kunstnerisk sett mindre kraftfullt enn Rekstens

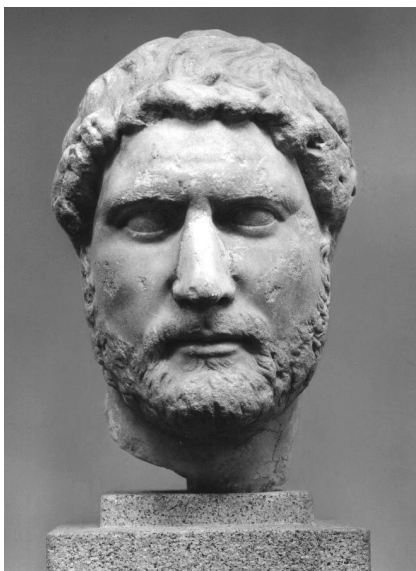

Fig. 4) Hadrian, hode fra Nils Astrups samling. Foto: Teigens fotoatelier.

hode og dels er overflaten slitt, noe som er gått ut over detaljene. Men også om man sammenligner bedre bevarte kopier med hverandre, ser man en tydelig forskjell i uttrykket: typen på fig.4 er glattere og virker mindre levende og mer opphøyet. *Imperatori 32* kalles den etter sin mest kjente representant, en byste i *Sala degli imperatori* i Capitolmuseet i Roma. Bysten viser keiseren iført såkalt muskelpanser som gjengir kroppens formene under, og den har et Medusa-hode på brystet.

Når man snakker om romerske portrettyper, er det som regel hodet man mener. Resten var avhengig av bestilleren og portrettets plassering. Hvis man hadde liten plass og/eller ikke hadde råd til en stor marmorblokk, ble en byste den naturlige

løsningen. Hvis portrettet skulle ha mye plass rundt seg og bestilleren var velbeslått, var en statue tingen. Denne kunne være iført panser og plate, toga eller fremstå i heroisk nakenhet alt etter omstendighetene. I tilfellet *Imperatorii 32* har man imidlertid foreslått at allerede ur-bildet var konsipert som byste fordi flere av kopiene er panserbyster som den i Capitol-museet.

Når *Imperatorii 32* ble skapt, er litt usikkert, men ifølge den mest utbredte oppfatning kan det ha skjedd i forbindelse med at Hadrian antok tittelen *Pater Patriae* i 127-128. Denne høytidelige anledningen kan også forklare hvorfor keiseren virker så fjern og idealisert.

Lesere som har studert kunsthistorie eller klassisk arkeologi, vil kanskje være forbauset over at de to portrettene på fig. 3 og 4 mangler plastisk utformet iris og pupill. Det er to ting man lærer om det hadrianske portrett: det ene er at skjegg kommer på moten igjen etter å ha vært borte siden Aleksander den stores tid (filosofer danner stort sett de eneste unntak), og det andre er at øynene får plastisk utformet iris og pupill. Det er riktig, men sistnevnte trekk får gjennomslag først helt i slutten av 120-årene, og både *Rollenlockfrisur* og de tidligste versjonene av *Imperatorii 32* har derfor ofte de samme glatte øyeeplene som sine forgjengere. Etter som iris og pupill i alle tilfelle var malt på, var forskjellen mellom glatte og bearbejdede øyeepler minimal i antikken, i hvert fall så lenge malingen var fersk. Etterhvert som den falmet, beholdt de plastisk utfor-

mede øyeeplene sitt blikk, noe som kanskje var årsaken til at man innførte dette trekket.

Også Hadrian-hodet på Freia har glatte øyeepler, som man ser av fig. 1. Her er man imidlertid kommet et godt stykke ned i tiden. Den kraftige lys- og skyggeeffekten i hårlokke- ne, som er utformet med bor i motsetning til de to portrettene på fig. 3 og 4, hvor meisel er brukt, tyder på at vi er ute av Hadrians epoke og er kommet inn i etterfølgeren Antoninus Pius' regjeringstid (138-161). Også det store formatet (høyden er 75,0 cm) kan bære bud om at den portretterte hadde forlatt de levendes verden og blitt guddommelig, skjønt det er mange eksempler på at keisere fikk oppstilt kolossalportretter av seg selv alt mens de var i live.

Som kolossalportrett er Freia-hodet på mange måter spesielt. Det tilhører den gruppen Hadrianportretter som ikke tilhører noen type, skjønt den nærmeste inspirasjonskilden har nok vært *Imperatorii 32*. Hodet har imidlertid fått en dreining mot sin venstre side i stedet for mot høyre, og lokkene i pannen er forenklet. Forat slike kolossalhoder skulle fremtre i hele sin majestetiske prakt, var det vanlig å forenkle detaljene. En viss stilisering ser vi også i øyenbrynene, som har en merkelig utforming som gir assosiasjoner til fliket tang eller fiskeskjell. Til forskjell fra *Imperatorii 32* ser vi at Freia-hodet har tydelige rynker i pannen. Kunstneren har åpenbart sett sene portretter av Hadrian, og har føyd til disse alderstegnene for å markere at keiseren var blitt en etter

romersk oppfatning gammel mann (Hadrian var 52 år da han døde). Rynkene gir ansiktet et litt patetisk preg.

Som man ser av fig. 2, er hodet rett avskåret bak. Den manglende delen var tilstykket, enten i marmor eller i stukk (det sistnevnte kan være blitt valgt for å lette vekten). Muligens tilhørte hodet en akrolitt, d.v.s. en statue hvor hode, hals, armer og ben (eventuelt bare hender og føtter hvis statuen hadde en omfangsrik drakt) var utført i marmor mens resten av statuen var i et annet materiale. Den rette avskjæringen nederst på halsen kan også tyde på at hodet satt på en akrolitt, skjønt det er selvfølgelig også mulig at halsen er blitt saget over i nyere tid for å fjerne hodet fra dets kontekst. Siden halsens underside er plantet på en base, er det umulig å komme til for å studere marmorets overflate.

Hvor hodets opprinnelige kontekst var, skulle man ha lyst til å vite. Den sveitsiske kunsthåndelen sier intet om det, noe som kan tyde på at hodet er et utsmuglet verk. Hadde det vært i en gammel samling, ville den sikkert blitt nevnt i auksjonskatalogen for å berolige potensielle kjøpere. De fleste foretrekker å kjøpe en gjenstand med kjent proveniens.

Freia-hodet er utført i en stil som ikke kan assosieres med det hadrianske Roma, og heller ikke med andre kjente kunstsentra som Athen, Efesos eller Afrodiasias, f.eks. Det er mest rimelig å tro at det er laget av omreisende kunstnere som ble innkalt til oppdraget. Slike dro gjerne til marmor-fattige områder uten egne billed-

huggerskoler, ofte sammen med den marmorblokken de skulle arbeide med. I Freia-hodets tilfelle ligner marmoret på gresk øymarmor, men ettersom dette var populært og eksportert viden om, sier det ikke noe om hvor kunstnerne kom fra.

Det var selvsagt nok av marmor-fattige områder i romerriket, men i dette tilfelle vil jeg gjette på Nord-Afrika. En ting som peker i den retningen er at Hadrians øyeepler fremdeles er glatte selv om plastisk utformet iris og pupill forlengst hadde slått igjennom. Nord-Afrika var imidlertid sen til å komme etter på dette punktet – helt ut i det 3. årh. e.Kr. forekommer det portretter med glatte øyeepler der.

I teatret i Leptis Magna i Libya ble det i annen halvdel av 2. årh. oppstilt kolossalhoder av medlemmer av det antoninske keiserhus: Marcus Aurelius, Lucius Verus, Faustina den yngre og Lucilla (G. Caputo og G. Traversari, *Le sculture del teatro di Leptis Magna*, Roma 1976, nr. 71-75, s. 92-93, pl. 74-83). Spesielt i Marcus Aurelius-portrettet, som har et lignende borarbeid i håret og "fiskeskjell-øyenbryn", synes jeg å se et visst stilistisk slektskap med Freias Hadrian, selv om det er brukt langt mer bor i Marcus Aurelius-portrettet i overensstemmelse med tidens stil (øynene har også fått plastisk utformet iris og pupill). Kanskje har en ny billedhuggergenerasjon fra samme verksted utformet de antoninske portrettene. Cécile Evers har akseptert hypotesen om en mulig nord-afrikansk proveniens, og har også bemerket at et nord-afrikansk Hadrian-hode i Louvre

---

har ”fiskeskjell-øyenbryn” som minner om brynene til Hadrian på Freia (*Les portraits d'Hadrien*, Bruxelles 1994, s. 141).

Selvfølgelig er det diverse antikke byer i Nord-Afrika som kan komme på tale som oppstillingssted for Hadrian-portrettet. De som har fjernet det kolossale hodet fra dets kontekst og eventuelt saget det løs fra halsen for så å få det transportert til et passende utskipingssted, må ha hatt god tid og anledning til å arbeide uforstyrret. Et relativt tett befolket land som Tunisia, hvor det i tillegg til lokalbefolkningen vrirler av turister som besøker de antikke ruinene, synes ikke egnet for en slik operasjon. Da er det mer sannsynlig at Hadrian-hodet er fjernet fra et avsidesliggende antikt senter i Algerie, f.eks., eller fra det gravgrendte Libya, hvor turister er så godt som fraværende og hvor stort sett bare de arkeologiske myndigheter har noen interesse for fornminner. Kanskje blir denne arkeologiske gåten en gang løst, men i mellomtiden får Freia-hodet holde på sitt mysterium.

Portrettet er et av de største Hadrian-bilder som er kjent, men det er ikke det eneste i sitt slag. Det tilhører en liten gruppe hoder med en høyde på mellom 60 og 80 cm, som vi med rette kan kalle kolossale. Innen den klassiske arkeologien finnes det ingen faste regler som angir en grense mellom ”over legemstort” og kolossalt format. Det er avhengig av den enkelte forfatters skjønn, ser det ut til. Vanlig høyde på Hadrian-hoder ligger ifølge C. Evers' katalog på pluss/minus 30 cm (hodene på fig. 3 og 4

har en slik høyde når man trekker fra halsen), og et kolossalhode bør etter min mening i hvert fall være omkring dobbelt så høyt, men der er de som kaller et hode kolossalt alt når det blir en og en halv gang legemstørrelse.

Et Hadrian-hode i Aleksandria i Egypt er hele 82 cm høyt, mens et fra Pergamon, nå i Berlin, måler 80cm. Litt mindre er et hode i *Sala Rotonda* i Vatikanmuseene, som har en høyde på 63 cm. Det er funnet i Hadrians mausoleum, hvis store dimensjoner krevet ”king size” skulpturer. Et annet hode i *Sala a croce greca* i samme museum, med en høyde på 64 cm, skal etter sigende være funnet i Ostia, men det er mange som betviler dette hodets ekthet.

Felles for alle disse hodene er at deres tilknytning til Hadrians gjengse portrettyper er løsere enn for de fleste andre kopier idet de er blitt modifisert så deres kolossale aspekt skal komme bedre til sin rett.

Det aller største Hadrian-portrettet man kjenner, er det som står oppstilt i gårdsrommet til Konservatorpalasset i Roma. Hodet alene (uten halsen) måler 1,74 m, og den statuen det tilhørte, må ha vært ca. ti meter høy. Portrettet har vært kjent lenge, men som et bilde av Konstantin den store. Denne keiseren lot det nemlig omhugge til sitt eget portrett, og det er først relativt nylig at Cécile Evers har oppdaget at det er en opprinnelig Hadrian (C. Evers, *Mélanges de l'École Française de Rome, Antiquité*, 103-2, 1991, s. 785-802, spesielt s. 794-799), selv om enkelte forskere alt tidligere har sagt at det må dreie seg om et omarbeidet verk. Som

Konstantin-portrett har hodet vært gjenstand for hyppige debatter hvor H.P. L'Orange også har deltatt, og man har aldri kommet til enighet om det ble laget tidlig eller sent i Konstantins regjeringstid. Når man vet at det er omhugget, blir det lettere å forstå hvorfor portrettet har vært så vanskelig å datere, for i og med at det bokstavelig talt under Konstantins hud ligger trekk fra den opprinnelige modellen, kommer disse naturligvis også til å spille en rolle for betrakteren selv om han eller hun ikke er klar over omarbeidelsen. Kolossalhodet faller likesom ikke helt på plass innenfor det tradisjonelle konstantinske stilbilde, og derfor får man spridende dateringer.

Hodet i Konservatorpalasset er ikke det eneste eksempel på at Konstantin lot Hadrian-portretter omarbeide. De før nevnte tondi på Konstantinbuen viste opprinnelig Hadrian på jakt, men Konstantin lot hodene omarbeide til sitt eget samt portrettet til en annen keiser som etter de flestes mening er hans medkeiser Licinius, men som ifølge andre er posthume bilder av hans far Constantius Chlorus. Også panelene på Konstantinbuens attika, som kommer fra én eller to buer reist for Marcus Aurelius, hadde omarbeidete portretter (de man nå ser, er erstatteringer fra nyere tid).

Konstantin er kjent for å ville la seg assosiere med "gode keisere". I tillegg til at han gjorde deres bilde til sitt eget ved å la det omarbeide, forsøkte han på sine mynter å la seg fremstille på en måte som gir assosiasjoner til Augustus og Trajan. Han

brøt altså med den skjeggmoten som Hadrian hadde innført. Fra nå av blir keiserne helst fremstilt skjegggløse, og selv om noen av dem kan ha kort skjeggstubb på haken og kjevepartiet, kommer ikke det fyldige hadrianske skjegget tilbake i moten før omkring år 600 med den bysantinske keiseren Fokas. Bare filosofer fremstilles med skjegg, men det er lengre og minner mer om det til Marcus Aurelius, noe som ikke er egnet til å forundre siden denne filosofen på keisertronen var noe av et ideal i pagane kretser i senantikken. I *Scriptores Historiae Augustae*, som må sies å reflektere den pagane senatoradelens oppfatninger i det 4. årh., er det Marcus Aurelius som er den store helten, mens både hedninger og kristne hyllet Trajan.

Hadrian kom til å stå mer i skygen som en tvilsom person. Selv om han tilhører "de gode keisere"s århundre, er han ikke riktig god, hvilket hans biograf Aelius Spartianus tydelig markerer. Et tilsvarende syn på et mer folkelig plan viser de såkalte kontorniatene, de senantikke "lykkepengene" som jeg har skrevet om i et tidligere nummer av *Klassisk Forum* (1995:1, s. 9-30). Mens det vrirler av kontorniatier med Trajans bilde, er Hadrians kjent i noen ganske få eksemplarer. I motsetning til sin forgjenger var han tydeligvis ikke regnet for å være lykkebringende, og appellerte således hverken til høy eller lav. Selv når han gjorde godt, ble han beskyldt for å gjøre det bare for å unnsnippe et grusomt endelikt. Hans varmere følelser som kjærligheten til Antinoos ble desavuert eller

---

latterliggjort, mens Trajans pedofili stort sett ble fortiet på en diskret måte.

Når Hadrian ikke klarte å opparbeide seg noen popularitet, men i høyden en slags "pseudo-karisma", hadde det flere årsaker. Én lå i hans karakter, som rommet så mange motsetninger at folk følte et visst ubehag fordi ingen visste hvor de hadde ham. Ett trekk som må ha virket irriterende, var hans ønske om å kunne alt så mye bedre enn andre, særlig på kulturens område, noe som førte til at han la seg ut med og trakasserte mange kunstnere og lærde som han antagelig følte en viss underlegenhet overfor (*Scriptores Historiae Augustae, Hadrianus*, 15). Anekdoten om at han skal ha latt Trajans arkitekt Apollodorus fra Damaskus henrette fordi denne hadde kritisert ham, føyer seg inn i bildet av ham som en til dels smålig og hevngjerrig mann.

Samtidig var det ikke tvil om at Hadrian var en stor kunsts kjønner og -elsker, hvilket ikke minst hans villa ved Tivoli vitner om, og i tillegg til at han optrådte som arkitekt, skal han ha vært litt av kunstner. Dette var dog ikke like positivt for en mann i hans stilling. Nero er her et skrekkelig eksempel. Den såkalte *Nero-dialog* som med urette har vært attribuert til Lukian, er opplysende i så måte. Der heter det om Neros sang at når han ikke presset stemmen til virtuositet, men lot den følge sitt naturlige leie ledsaget av lyrespill, klang det riktig bra, og det eneste Nero da behøvde å skamme seg over, var at "han var

for godt inne i disse tingene (d.v.s. musikken) til at det sømmet seg for en hersker" (*Nero*, 6). Om Commodus sies noe av det samme, nemlig at han behersket kunster som ikke passet seg for en keiser idet han kunne dreie vaser, danse, synge og plystre (*Scriptores Historiae Augustae, Commodus Antoninus*, 1). Dessuten behersket han i likhet med Hadrian gladiatorenes våpenbruk. Forskjellen var bare at han optrådte også, mens den mer fornuftige Hadrian foretrakk å trene privat.

Statsoverhoder kan i dag stort sett tillate seg både å synge og plystre, selv om de fremdeles bør unngå å opptre med det offentlig. Siden vi er litt mindre rigide med hensyn til hva som passer seg, kan vi nok lettere verdsette en fasettert personlighet som Hadrian enn denne keiserens samtidige. Marguerite Yourcenars suksess med *Hadrians memoarer* viser det. Boken trekker imidlertid bare frem visse deler av hans personlighet, og det ville da også være vanskelig å skape en enhetlig beretning hvis forfatterinnen skulle tatt med alle de egenskapene som hans antikke biografer tillia ham. Beretningen blir derfor noe stilisert, akkurat som keiserens egne portretter. Hadrian er antagelig en av dem man helst bør betrakte på avstand, fremstilt lett forenklet slik hans hode i Freia-salen er det. Da kan man best nyte denne gåtefulle personligheten, en av de mest fascinerende menn på den romerske keisertronen.

Siri Sande

Dikt til Nils Berg på 70-årsdagen

Som gammel elev, venn og kollega av Nils Berg var det en sorgens dag da jeg fikk høre om hans alvorlige sykdom. Jeg hadde privilegiet å treffe ham to ganger de siste to ukene av hans liv - siste gangen på hans 70-årsdag, dagen før han døde. Da leste jeg opp for ham det diktet på latin som står her nedenfor, skrevet på jambiske senarer.

Studiet av de gammellatinske metra, og ikke minst den jambiske senar, var en av de mange interessene Nils og jeg hadde felles, og noe som bidro sterkt til å knytte de vennskapens bånd som besto mellom oss i tre og et halvt decennium. Dessuten er jambiske senarer et av de få versemål som kan brukes for å si “Gratulerer med 70-årsdagen, Nils” på den måten jeg ønsket å si det. Etter en lang stund sa han til meg, med stor anstrengelse: “Det var det beste du kunne ha gjort.” Det var de siste ordene han sa til meg. Han døde 24 timer senere.

Nicolao septuagenario

Quo dono, amice, donem te hoc magno die?
Laetitia plenus esse debebat dies,
sed aegrotante te gaudere non potest.
Pro dono parvo versibus sine dicere hoc:
quam plenus sim quamque usque ero tibi
gratia

quod eras amicus semper et doctor mihi.
Monumentum sint versus hi perennius
auro. Maestus nunc gratulor poemate hoc
tibi, Nicolae septuagenarie!

En (upoetisk) oversettelse:

Til Nils på syttiårsdagen
Hvilken gave skal jeg gi deg, min venn, på
denne store dag?
Dagen burde ha vært full av glede,
men med deg (så) syk er det umulig å være
glad.
La meg, som en liten gave, si følgende på
vers:
hvor full av takknemlighet jeg er, og
alltid vil være,
for at du alltid var en venn og lærer for meg.
La disse vers være et minnesmerke som
varer mer evig enn
gull. Med sorg gratulerer jeg deg nå med
dette dikt,
Nils, som syttiåring.

Kjell Gustafson

Til minne om Nils Berg

(15/10-1930 – 16/10-2000)

Vår venn og læremester Nils Berg er død. Både vennskapet og læreperioden ble altfor kort. Vi ble kjent med Nils da vi på midten av 90-tallet begynte på latin grunnfag og ble smittet av hans lidenskap for antikk historie, litteratur og ikke minst språkvitenskap. Og selv om vi fant glede i forskjellige aspekter ved antikk litteratur og språk, fulgte Nils ivrig opp med veldige kunnskaper – klarere enn et orakel og mer tilpasset utfyllende enn et oppslagsverk.

Nils var de siste årene av sitt liv kanskje den mest sentrale skikkelsen ved de klassiske fagene i Oslo, ja endog i klassikermiljøet i Norge (som fagrådsleder, hovedfags- og doktorgradsveileder for flere, leder for *Seminarium Osloense*, formann i Norsk Klassisk Forbund). At det ikke alltid har vært slik er vi godt klar over; desto mer beklager vi at Nils, som jo fremdeles var så vital og engasjert, ikke fikk glede seg lenger over situasjonen.

De siste tyve årene av sitt liv konsentrerte Nils seg særlig om å utforske Homers språk og versemål. Han utarbeidet tidlig en selvstendig hypotese om heksameterets opprinnelse og forhistorie, og forfulgte siden de konsekvensene hans teori har for problemene knyttet til Iliaden og Odysseens tilblivelse. Disse tankene presenterte han i 1995 for Klassisk Forums lesere i artikkelen "Det homeriske

spørsmål – et (heksa-)metrisk problem?" Med begeistring og entusiasme introduserte han oss som valgte Homer som tema for hovedoppgaven, for Homerfilologien og sin vurdering av de mangfoldige problem-

(Bilde av Nils)

---

stillinger som den byr på. Dette utviklet seg til et tett forhold, både menneskelig og faglig, og de siste årene pågikk en løpende diskusjon, på seminarrom, kontorer eller over en napoleonskake på Frederikke. Slik fikk vi del i synspunkter og argumenter som skulle inngå i en større artikkel der han ville oppsummere tyve års arbeid og presentere sitt Homersyn for sine medforskere. Med faglig tyngde og et like stort engasjement fulgte han også opp oss som valgte litteratur- og kulturhistoriske emner fra romertiden eller latinsk syntaks.

Nils var en sann humanist, i alle ordets betydninger. Som også lesere av Klassisk Forums lederartikler har fått erfare, var han opprørt over den materialismen og utvanningen av humanistiske idealer han så både i samfunnet generelt og ved universitetet. Han var bredt orientert i vår kulturhistorie og diskuterte gjerne Chaplins filmer, Goethes diktning, Haydns symfonier eller nasjonalromantikkenes mesterverk. Nils var dessuten oppriktig opptatt av menneskelige verdier og menneskeverd, og om vi skulle trekke fram en antikk tenker som Nils' favoritt, må det nok bli Seneca. Nils var da også et godt medmenneske og så definitivt aldri selvgod, brautende eller uforskammet. Selv de skammeligste feil og tåpeligste forslag man kunne begå som student, ble høflig påpekt, og man ble ledet på rett spor. Nils var ikke personen til å "hive seg rundt" og utføre mange ting på en gang, men de oppgaver han

påtok seg utførte han alltid til punkt og prikke. Som korrekturleser var han uovertruffen. Hans strenge selvestis og nøysomhet gjør at hans faglige produksjon ikke bør oppsummeres i kvantitative, men kvalitative former.

Dette skulle så gjerne ha vært en hyllest til jubilanten Nils, for han fylte 70 år femtende oktober (og delte fødselsdag med Vergil, som han muntert kunne si). Men verken *nepotes Hippocratis* eller våre små ofringer til Asclepius maktet å stanse kreftsvulsten, og dagen etter døde han. Det er mange som kjenner savnet etter Nils. Våre tanker går i første rekke til Mette, deretter til venner og kolleger på instituttet, studenter og andre med tilknytning til antikkmiljøet som har kunnet glede seg over Nils' brede viten. Ikke minst skulle vi gjerne selv sett at han, som vår veileder, kunne fulgt med gjennom hele arbeidet med hovedoppgave og doktorgradavhandlinger, som samtalepartner, kritisk leser og inspirator. Vi skylder Nils uendelig mye for den lærdom, hjelp og støtte han har gitt oss i disse årene. Nå er vi sikker på at han befinner seg på De saliges øyer, eller kanskje vandrer han gjennom Elysium – vi kan se ham for oss med hendene karakteristisk på ryggen i passiar med Wilamovitz. Hvorenn han er håper vi det finnes bøker, frukt og skummet melk!

Dag Haug, Jon Iddeng og
Eirik Welo

Klassisk gresk drama og ettertidens bedømmelse

Av tragedieforfatterne Aiskylos, Sofokles og Evripides og av komedieforfatteren Aristofanes har vi bevart 44 tragedier og komedier (jf. tabell 1).

I denne artikkelen skal vi se på hvordan det ble slik at det er disse fire forfatterne vi har bevart stykker av, og vi skal også komme inn på hvorfor vi har bevart akkurat disse 44 stykkene. Aiskylos skrev mellom 70 og 90 dramaer, og Sofokles skrev 123 mens vi idag har et utvalg på sju av hver av dem. Evripides skrev 90 dramaer mens vi idag har 19, og vi kjenner titlene på 45 stykker av Aristofanes og har bevart 11.

Disse 44 dramaene er overlevert gjennom middelalderen i Bysants, og fra slutten av 1300-tallet av også i Vest-Europa da Vesten gjennom bysantinske lærde igjen kom i kontakt med gresk som var gått i glemmeboka siden 600-tallet e. Kr.

Disse 44 dramaene utgjør kanskje 15 prosent av det Aiskylos, Sofokles, Euripides og Aristofanes skrev alt i alt, og de fire var heller ikke de eneste som skrev tragedier og komedier. Andre skuespill av disse fire samt det vi ellers har bevart av gresk drama fra antikken, er bare overlevert gjennom sitater i annen antikk litteratur eller på papyrusfunn fra Egypt, og er overveiende av en så fragmentarisk art at de ikke lett settes pris på av andre enn spesialisten.

Noen tar det kanskje for gitt at vi har 44 bevarte dramaer av disse fire,

eller er misfornøyd med at vi ikke har enda flere. Jeg skal imidlertid vise hvordan de bevarte stykkenes antall lett hadde kunnet være lavere enn 44. For flere av de stykkene vi idag setter høyest, henger overleveringsmessig i en tynn tråd, og det er *tilfellet* mer enn noe annet å takke for at vi fortsatt har dem.

Dessuten skal vi komme inn på komedieforfatteren Menander og hvorfor hans stykker var tapt i nærmere 1200 år – til tross for at han i utgangspunktet nøt en popularitet ikke mindre enn den som ble de fire andre dramatikerne til del.

Den antikke rammen

La oss først se nærmere på rammen for framføring og bevaring av det klassiske gresk drama. I Athen på 400- og 300-tallet f. Kr. ble tragedier

Aiskhylos	Sofokles	Euripides	Aristofanes
Prometheus i lenker	Aias	Fønikerinnene	Rikdommen
Sju mot Theben	Elektra	Orestes	Skyene
Perserne	Kong Oidipus	Hekuba	Froskene
Agamemnon	Antigone	Alkestis	Ridderne
Sonofferet	Oidipus i Kolonos	Andromake	Fuglene
Eumenidene	Filoktetes	Hippolytos	Akharnerne
Hiketidene	Trakerinnene	Medea	Vepsene
		Rhesos	Freden
		Trojanerinnene	Lysistrata
		Bakkantinnene	Kvinnene i
			folkeforsamlingen
			Kvinnene på thesmoforie-festen
		Helena	
		Elektra	
		Heraklidene	
		Herakles	
		Hiketidene	
		Ifigeneia i Aulis	
		Ifigeneia blant taurerne	
		Ion	
		Kyklopen	

Tabell 1: En oversikt over de klassiske greske dramaer som er bevart gjennom den middelalderske håndskrifttradisjon. De uthevede titlene tilhører de særlige utvalgene på tre dramaer. Innenfor den dobbeltlinjede rammen står stykkene som inngikk i de større uvalgene av hver dramatiker.

og komedier framført innenfor rammen av en konkurranse i forbindelse med religiøse fester til ære for guden Dionysos. Stykkene fra et visst antall dramaforfattere ble valgt ut til oppførelse, og ble så oppført på suksessive dager – en forfatter hver dag – i konkurranse med hverandre før et dommerkollegium rangerte stykkene fra førstepris og nedover. Stykkene ble i utgangspunktet bare framført én eneste gang, men sirkulerte etterpå i bokform.

Nå har man åpenbart tidlig ment at noen av disse dramatikerne var bedre enn de øvrige, og man sørget for at deres stykker ikke skulle glemmes. Fra 456 f. Kr. kunne stykker av Aiskylos gjenoppføres som en posthum æresbevisning, og i 386 f. Kr. institusjonaliserte man gjenoppsettinger av tidligere tragedier innenfor rammen av tragediekonkurransene i Dionysos-kulten. Ved disse gjenoppsettingene var det særlig stykker av Sofokles og Evripides det gikk i. En gang i tiden 339–324 f. Kr. kom det i Athen en lov om at det skulle framstilles en offisiell utgave av tragediene til Aiskylos, Sofokles og Evripides og at de tekstene skuespillere brukte ved gjenoppførelser, skulle kontrolleres mot denne.

Som vi ser, ble Aiskylos, Sofokles og Evripides så tidlig som på 300-tallet f. Kr. ansett for å være de tragedieforfatterne det var verdt å ta vare på, og som man ville sikre seg en korrekt tekst av.

Da grekerne gjennom Aleksander den stores erobringer på slutten av 300-tallet f. Kr. spredte seg over store deler av Lille-Asia, Midt-Østen og

Egypt, gjorde kongene i de nye hellenistiske rikene mye for å ta vare på den eldre greske litteraturen. Ved biblioteket i Aleksandria i Egypt ble denne litteraturen systematisk samlet, katalogisert, vitenskapelig gransket, kommentert og utgitt. At Aiskylos, Sofokles og Evripides var de kanoniske tragikerne, ble ikke rokket ved. Vi skal også se at man allerede tidlig i stor grad konsentrerte seg om de stykkene vi idag har bevart.

Nyoppsettinger av klassiske dramaer synes å være dokumentert til ut på 200-tallet e. Kr. (Jones 1993). Den siste oppførelsen som et papyrusfunn synes å gi oss holdepunkter om med hensyn til forfatter og stykke, tolker Turner (1963) som en oppsetting av høydepunkter fra Evripides' tapte tragedie *Kresfontesi* i byen Oxyrynkhos i Mellom-Egypt på 200-tallet e. Kr.

Går vi til 300-tallet e. Kr., er situasjonen en annen hvis vi ser på hva som finnes av sitater fra og referanser til athensk klassisk tragedie hos to av de ledende greskspråklige forfatterne: Hos keiser Julian har vi spor hverken av Aiskylos eller Sofokles, og hos Themistios nevnes Aiskylos tre ganger uten spor av at Themistios har lest ham selv, og han forteller at i hans fars skole ble bare Sofokles og Evripides lest. Themistios nevner Sofokles tre ganger og siterer fra *Kong Oidipus*. Evripides er den mest siterte tragiker, og Themistios siterer også fra Aristofanes og Menander, men en rekke av sitatene er åpenbart hentet fra sitatsamlinger og er ikke tegn på egen lektyre (Colpi 1987, 44–58).

Ser vi på samtidige latinskspråklige forfattere i vest, finner vi omtrent

---

samme bilde. For eksempel skrev retorikk læreren og dikteren Ausonius fra Bourdeaux greske dikt, men Green (1990, 317–318) finner ingen klare tegn på at Ausonius selv har lest greske tragedier eller komedier, ikke en gang av Menander – selv om Ausonius anbefaler sin sønnesønn å lese Menander og Iliaden. Men man kan jo godt vite hva som bør leses, uten å ha lest det selv.

Jürgens' (1972) undersøkelse av flere kristne latinskspråklige forfatteres kjennskap til drama gir samme bilde. Aiskylos synes ingen av dem å ha lest. Sofokles nevnes oftere, men alt tyder på at kjennskapet også til ham er indirekte. Når disse nevnes, synes kunnskapene heller å stamme fra *Brevet om diktekunsten* av Horats eller fra Cicero. De dramatikerne som latinskspråklige kristne forfattere siterte og omtalte hyppigst var Evripides og Menander, men de kjenner dem heller fra sitater hos eldre forfattere enn fra egen lektyre.

Foruten sitathyppighet er antallet papyrusfunn av de ulike forfatterne en viktig indikasjon på popularitet. I tabell 2 ser vi en sammenstilling av Orsolina Montevecchis opplysninger fra 1973 om papyrusfunnene av de ulike dramatikerne fordelt på århundrer og også på århundrenes første og annen halvdel. Papyrusfunnene bekrefter det bilde en undersøkelse av sitater gir.

Hvis vi først ser på tragedieforfatterne, ser vi at Evripides reelt er dobbelt så mye belagt som Aiskylos og Sofokles til sammen. Det høye tallet på 23 for Aiskylos i første halvdel av det 2. årh. e. Kr. er nemlig misvisende. Det skyldes papyrusfunn fra samme sted med den samme håndskriften, dvs. aktivitetene til én skriver, og betyr ikke at Aiskylos generelt var mer populær enn f.eks. Evripides (Treu 1981, 167-168). Korrigerer vi for dette, er kanskje 4–5 et riktigere tall for Aiskylos i første halvdel av det 2. årh. e. Kr. Vi ser videre at Evripides og også Sofokles, men ikke Aiskylos holder stillingen gjennom århundrene inn i tidlig middelalder.

Neste gruppe med forfattere er de fremste representantene for den såkalte gamle komedie på 400-tallet f. Kr. Her kan vi se hvordan Aristofanes har vært mer populær enn Kratinos og Eupolis. Den siste treergruppen er de fremste komedieforfatterne innenfor den nye komedie fra 330 f. Kr. av, og vi ser at Menander har utkonkurrert de to andre, Filemon og Difylos.

Vi ser også at Menander med 37 papyrusfunn er mer populær enn Aristofanes med 24.¹

Det er også påfallende hvordan alle dramatikerne unntatt Difylos er representert i søylen for det 2. årh. e. Kr. Vi kan også se en øket interesse

---

1) Menanders popularitet har imidlertid gått litt i bølgedaler. Mot slutten av det 1. årh. e. Kr. synes Plutark, Quintilian og Dio fra Prusa alle å vurdere Menander høyere enn Aristofanes, mens vi i det følgende århundre finner uttalelser hos Mark Aurel og leksikografen Frynikhos som tyder på at den gamle komedie med Aristofanes vurderes høyere enn den nye med Menander (Jones 1993, 46).

forfatter:	århundre f. Kr.:			århundre e. Kr.:								sum					
	3.	2.	1.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.						
Aiskylos		1	1		1	1	23	2									29
Sofokles	3		1		1		7	3	1	1	1	1	1				20
Evrripides	12	3	4	4	5	3	17	7	7	1	3	9	3	1	3	1	84
Kratinos							2	1									3
Evpolis					1		2	1									4
Aristofanes				1	1	2	1	3	2	2	6	4	2				24
Menander	2	2	3		2	3	5		11	4	1	1	2	1			37
Difilos																	
Filemon							1										1

Tabell 2: Dramaforfattere etter papyrusfunn i Egypt fordelt på århundrer. Hvert århundre er delt i 1. og 2. halvdel. (etter Montevicchi 1991, 360-363 (uendret i forhold til 1973-utgaven)).

for den gamle komedie med Kratinos, Evpolis og Aristofanes framfor den nye komedien, og vi ser også hvordan papyrusfunnene med Aiskylos og Sofokles øker relativt mer enn de gjør for Evripides: Halvparten av Sofokles-papyrene og over halvparten av det korrigererte antallet Aiskylos-papyrer er fra det 2. årh., mens under 30 prosent av Evripides-sitaten er det.

Alt dette må sees i lys av den fornyede interessen for gresk drama, særlig eldre klassisk drama, innenfor rammen av kulturblostringen og Hellas-svermeriet under Hadrian og de etterfølgende keiserne i perioden 117–180 e. Kr.

Utvalgene

La oss nå se på de enkelte dramatikerne, og om det er mulig å komme fram til hvorfor i hvert fall noen av de ulike stykkene er kommet med i utvalgene. Men først må noen generelle tendenser nevnes:

Det er vanlig å kalle utvalgene vi har av Aiskylos, Sofokles, Evripides og Aristofanes for bysantinske, men de prioriteringene som utvalgene er resultatet av, ble delvis foretatt allerede i århundrene rett etter den såkalt klassiske perioden da de fire dramatikere levde.

Hvis vi ser på hvilke stykker av hver forfatter som er representert i papyrusfunnene, ser vi nemlig at man tidlig konsentrerte seg om de stykkene vi i dag har bevart intakt.

For hver av de fire dramatikerne lagde man dessuten et mindre utvalg på tre dramaer – det er disse treerutvalgene det er vanlig å kalle triadene. I tabell 1 er triadene de tre stykkene øverst i søylen for hver forfatter med fet skrift. Papyrusfunnene viser at mange av de stykkene som inngikk i triadene, allerede tidlig var mer populære enn de øvrige stykkene i utvalgene som i tabell 1 er innenfor den dobbeltlinjede rammen.

Oppsummerer vi, kan vi si at for Aiskylos' del stammer flertallet av

papyrusfunnene fra de sju bevarte tragediene (Treu 1981, 166).

Blant papyrene med fragmenter fra Sofokles' stykker dominerer utvalgets "sju", og "triadens stykker" *Aias*, *Elektra* og *Kong Oidipuser* best representert (Treu 1983, 211).

Euripides' tragedier er papyrusmessig belagt i alle århundrer slik vi så i tabell 2, og to av stykkene fra triaden, *Orestes* og *Fønikerinnene*, er representert hele antikken igjenom.

Aiskylos

Som vi ser i tabell 2 hadde Aiskylos problemer med å holde stillingen ved siden av Sofokles og Euripides. Til det anså man ham i etterklassisk tid dels for å være for vanskelig språklig sett, og dels for å være for enkel og for lite raffinert teknisk sett.

Utvalget består av sju stykker, og i triaden, det snevrere utvalget på tre stykker, jf. tabell 1, finner vi *Prome-thevs i lenker*, *De sju mot Theben* og *Perseerne*.

Språklig er Aiskylos som sagt den vanskeligste av tragedieforfatterne. Det forundrer vel derfor ikke at hans mest leste stykke var *Prome-thevs i lenker*, som språklig og også metrisk er enklere enn de øvrige stykker – noe som har vært med på å så tvil om Aiskylos virkelig er forfatteren. Der-til kommer at myten til grunn for tragedien holdt seg populær gjennom hele antikken også blant de kristne – nemlig om hvordan Promethevs trosset Zevs og ble straffet for det ved å lenkes fast til Kaukasus mens en ørn spiste av leveren hans.

Når det gjelder *Perseerne*, kan vi kanskje tenke oss to årsaker til at stykket kom med i triaden. Dels var athenernes kamp mot perseerne på tidlig 400-tallet f. Kr. en viktig topos i det retoriske repertoar. Dels kan utgiverne ha ansett en tragedie over et samtidshistorisk tema og ikke en myte, som typisk for Aiskylos blant de tre tragikerne og som et kjenne-tegn for tragediens eldre fase – dvs. at et litteraturhistorisk kriterium er lagt til grunn.

Alle de tre stykkene i triaden er overlevert i over hundre håndskrifter. Det er ikke situasjonen når det gjelder de resterende fire. Svært tynn må man kalle manuskripttradisjonen for *Hiketidene* og for trilogien *Orestien* om kongeslekten i Mykene bestående av *Agamemnon*, *Sonofferet* og *Eumenidene*. *Hiketidene* og *Sonofferet* har vi bevart bare i ett eneste håndskrift. Hele *Agamemnon* har vi bare i to håndskrifter og hele *Eumenidene* bare i ett, men deler av disse to siste dramaene finnes riktignok i enda tre-fire håndskrifter. Det skulle altså ikke mye til før vi idag kunne ha sittet med bare tre hele dramaer av Aiskylos og deler av ytterligere to.

Så når Erling Gjelsvik (1991, 9) i forordet til sin gjendiktning av Aiskylos' *Orestien* for Den Nationale Scene skriver om Aiskylos' bevarte verker at "Av trilogiene er bare én bevart i sin helhet. Til gjengjeld har *Orestien*, selve dramaet om blodhevn, holdt seg uvanlig godt", så kan vi si at slik har det ikke alltid vært. Mytene om kongeslekten i Mykene har utvilsomt holdt seg, men ikke i Aiskylos' tapning.

Årsaken til at *Orestien* kom med i utvalget på sju, kan man også tenke seg av litteraturhistorisk art: Trilogier hvor det ene stykket fortsetter handlingen fra det forrige, var typisk for Aiskylos. At *Orestien* ble trilogien man valgte, skyldes vel den kjente mytekretsen stykkets handling er hentet fra.

Sofokles

Også av Sofokles har vi bevart et utvalg på sju tragedier hvor stykkene i triaden (jf. tabell 1) – nemlig *Aias*, *Elektra* og *Kong Oidipus* – er overlevert i over 200 håndskrifter, mens de fire andre stykkene – *Oidipus i Kolonos*, *Trakerinnene*, *Antigone* og *Filoktetes* – er overlevert i langt færre håndskrifter og er mye mindre sitert.

Mest populær var *Aias*. På andre plass kom *Elektra*, og først på tredje plass *Kong Oidipus*. At *Kong Oidipus* er kommet med i triaden, skyldes nok at *Kong Oidipus* er den enkelttragedie som Aristoteles går grundigst inn på i *Poetikken*, selv om Evripides er den tragedieforfatter han foretrekker.

Oidipus i Kolonos er et stykke som fortsetter handlingen i *Kong Oidipus*, men er holdt i en helt annen tone, og man kan tenke seg at denne tragedien ble valgt ut så man kunne se hvordan samme dramatiker behandlet samme stoff på en annen måte.

Minst populært var *Filoktetes*: Inntil annet Sofokles-stykke er utstyrt med færre antikke kommentarer enn det. Omfanget av antikke og bysan-

tinske kommentarer til de enkelte stykkene er nemlig enda et parameter for popularitet.

Evripides

Evripides ble av sine samtidige på 400-tallet f. Kr. åpenbart satt mindre pris på: Bare fire ganger vant han førsteprisen ved Dionysos-festen. Men fra 300-tallet f. Kr. av er han den mest populære av de tre tragedieforfatterne. Man har i nyere tid villet tilskrive dette publikums opptatthet av effekter og melodrama. Men grunnen er vel snarere at man i Evripides' stykker i større grad fant gjenklang for egen livsfølelse slik forholdene ble, først i i Athen selv på 300-tallet etter nederlaget mot Sparta, og senere i de hellenistiske kongerikene fra 200-tallet av. Stykkene til Aiskylos og Sofokles var derimot for sterkt bundet til den athenske bystaten slik den hadde vært i sin storhetstid.

Særlig godt belagt er Evripides i papyrusfunn med skolerelaterte teksttyper og gjennom sitater i antologier (Treu 1983, 211–212), slik at Evripides også offisielt kan sies å ha vært den foretrukne av de tre tragedieforfatterne.

UTVALGET:	håndskriftene:		
	L og P	pluss minst 2	pluss over 200
a) Fønikerinnene, Orestes, Hekuba	ja	ja	ja
b) Alkestis, Andromake, Hippolytos, Medea, Rhesos	ja	ja	
c) Trojanerinnene		P	V
d) Bakkantinnene	ja		
e) Helena, Elektra, Herakles, Heraklidene, Hiketidene, Ifigeneia i Aulis, Ifigeneia blant taurerne, Ion, Kyklopen	ja		

Tabell 3: Evripides' stykker fordelt på håndskrifter (etter Matthiessen 1974, 13-18).

Dramaene til Evripides kan deles inn i flere grupper etter hvor solid overlevering de har bak seg. Dette er forsøkt framstilt i tabell 3. Her er stykkene av Evripides i kolonnen til venstre, og manuskriptgruppene i kolonnene til høyre.

Utvalget av Evripides-stykker fra antikken besto av 10 tragedier som kan deles inn i følgende grupper:

A) Triadens tre stykker var *Fønikerinnene*, *Orestes* og *Hekuba*. Disse er overlevert i over 200 håndskrifter og har rikelig med antikke og bysantinske kommentarer og minst to antikke innholdsresyméer hver.

B) De neste fem – *Alkestis*, *Andromake*, *Hippolytos*, *Medea* og *Rhesos* – er alle overlevert i minst fire håndskrifter, men tilsammen dreier det seg ikke om mer enn ca. tjue håndskrifter som disse fem stykkene finnes i. For alle disse stykkene har vi antikke kommentarer og minst to innholdsresyméer.

Men så begynner det å bli dårligere:

C) *Trojanerinnene* er bare bevart i de to håndskriftene som i forskningen gis siglene P og V, og *Trojanerinnene*

har dessuten bare ett antikt innholdsresymé.

D) *Bakkantinnene* er bare overlevert i håndskriftet L og dets avskrift P, og har antikke innholdsresyméer, men ingen kommentarer. Det finnes imidlertid gode holdepunkter for å tro at også *Bakkantinnene* har tilhørt stykkene som var utstyrt med antikke kommentarer

Medeia, *Hippolytos* og *Bakkantinnene* var populære temaer – likedan *Alkestis* som moralsk eksempel på den gode hustru. Alkestis gikk nemlig med på å dø for sin mann etter at Døden hadde tilbudt seg å spare ham hvis han fant en erstatning. *Andromake* og *Trojanerinnene* var også populære, selv om antikke kritikere hadde innvendinger mot Evripides' behandling av mytene.

E) I tillegg til utvalget på 10 har vi bevart ni dramaer fra en alfabetisk utgave. Det er de ni nederste stykkene i Evripides-kolonnen i tabell 1. Vedkommende som skrev håndskriftet L eller dets forløper, må ha kommet over noen bind eller bokser med bokruller fra en Evripides-utgave hvor stykkene var ordnet alfabetisk, og

han har skrevet disse stykkene av sammen med stykkene fra utvalget på 10. Disse stykkene har ingen antikke kommentarer og stort sett bare ett innholdsresymé. At vi idag har *Helena*, *Elektra*, *Herakles*, *Heraklidene*, *Hiketidene*, *Ifigeneia i Aulis*, *Ifigeneia blant taurerne* og *Kyklopen* samt *Bakkantinnene* avhenger altså ene og alene av manuskriptet L fra 1300-tallet og dets avskrift P. Ingen av disse såkalte alfabetiske stykkene har satt særlige spor, kanskje med unntak av *Helena* og *Ifigeneia blant taurerne* på grunn av Evripides' variasjoner av den tradisjonelle myten. Det finnes tegn på at disse stykkene delvis var kjent for noen få lærde opp gjennom bysantinsk tid (Wilson 1996, 177, 204, 254-255), men i hovedsak var disse stykkene noe man ikke så lett hadde tilgang til fra senantikken av og fram til 1300-tallet.

Hvordan innsnevringen mot de 10 utvalgte stykkene begynte allerede før Kristus, mener Roberts å vise i en artikkel fra 1953. Dette er framstilt i tabell 4. Da Roberts skrev sin artikkel, hadde vi 50 papyrusfunn fra de 19 bevarte stykkene, mens bare 17 var fra Evripides' øvrige 71 stykker. Ved papyrusfunnenes fordeling på århundrer i tabellen, ser vi også hvor-

dan interessen for de 19 stykkene vi har bevart, øker gjennom de første århundrene før Kr. på bekostning av de øvrige stykkene. Av de 50 papyrene fra de bevarte stykkene er 47 fra utvalget på 10, og bare 3 fra de 9 alfabetiske stykkene. Roberts artikkel begynner å bli gammel, men meg bekjent har senere papyrusfunn ikke endret på inntrykket av at utvalget på 10 stykker tidlig triumferer over Evripides' 80 øvrige dramaer.

Utvalgskriterier for tragikerne

Vi kan prøve å sammenfatte de tendensene vi har sett for de tre tragedieforfatterne når det gjelder kriterier for utvalgelse av dramaene. Opprinnelig popularitet, f.eks. om et stykke hadde vunnet førsteprisen i dramakonkurransen ved Dionysos-festen, synes å ha spilt liten rolle. Det er snarere vurderinger for en stor del av skolemessig og litteraturhistorisk art som har gjort utslaget (Treu 1983, 210).

Som jeg allerede har antydnet, kan *Orestien* være tatt med for å demonstrere en trilogiform med tematisk sammenhengende stykker som ble oppfattet som typisk for Aiskylos, *Perserne* for å vise et samtidshistorisk

	årh. f. Kr.			årh. e. Kr.		
	3.	2.	1.	1.	2. - 6./7.	
fra de 19 bevarte stykkene	5	7	9	14	15	= 50, hvorav 47 er fra utvalgets ti stykker 3 fra de alfabetiske ni stykkene
fra andre stykker	5	4	0	2	6	= 17

Tabell 4: Papyrusfunnene av Evripides-stykker fordelt etter stykkenes overlevingsart (etter Roberts 1953, 270-271).

stykke, *Promethevs i lenker* fordi det er språklig lett, Sofokles' *Kong Oidipus* og *Oidipus i Kolonos* for at man skulle kunne sammenlikne den ulike behandlingen av stoffet.

For sammenlikningens skyld kan man også ha valgt å ta med Aiskylos'

Sonofferet, Sofokles' *Elektra* og Evripides' *Orestes* som alle inneholder det samme mytestoffet.

Et hint om den pedagogiske tenkningen bak utvalgene kan vi få hvis vi fordeler tragediene på mytekretser slik jeg har prøvd å gjøre i tabell 5:

mytekrets:	UTVALGENE			
	Aiskylos	Sofokles	Evripides	
				alfabetiske stykker
Theben I: Oidipus og barna hans	Sju mot Theben	Kong Oidipus , Oidipus i Kolonos, Antigone	Fønikerinnene	Hiketidene
krigen mot Troja		Aias , Filoktetes	[Rhesos], Trojanerinnene, Hekabe , Andromake	Helena, (Kyklopen)
Argos II: Agamemnon og barna hans	Agamemnon, Sonofferet, Eumenidene	Elektra	Orestes	Ifigeneia i Aulis, Elektra, Ifigeneia blant taurerne
Promethevs-myten	Promethevs i lenker			
historisk	Perserne			
Korinth			Medea	
Troizen/attisk			Hippolytos	
Theben II			Bakkantinnene	
Herakles		Trakerinnene		Herakles, Heraklidene
Ferai			Alkestis	
Argos I	Hiketidene			
Attika				Ion

Tabell 5: De bevarte greske tragedier fordelt på mytekrets. Titlene i de særlige utvalgene på tre dramaer er uthevet. Innenfor den dobbeltlinjede rammen står stykkene som inngikk i de større uvalgene av hver dramatiker.

De tre viktigste mytekretsene i gresk mytologi er mytene om kong Oidipus i Theben og barna hans, om den trojanske krigen og om kongeslekten i Mykene. Nesten alle de triadiske stykkene hører til disse tre mytekretsene. Disse stykkene er markert med fete typer i tabellen. De to aiskyleiske unntakene, *Promethevs i lenker* og *Perserne*, har vi allerede gitt en grunn for. Hvor dominerende disse tre mytekretsene er, ser vi av kolonnen til høyre med Evripides' alfabetiske stykker som jo er et tilfeldig utvalg. Likevel har flesteparten av stykkene sitt tema fra disse tre sentrale mytene. Men at stykkene i triadene konsentrerer seg om de tre mest berømte mytekretsene, skyldes nok heller et pedagogisk ønske om å gjøre dem enda mer kjent ved å vise de mest kjente dramatikeres behandling av disse temaene. Grunnen var neppe at man mente at de beste stykkene av Aisky-

los, Sofokles og Evripides tilfeldigvis alle har sitt innhold fra dem. Slik skyldes populariteten til Evripides' tragedier *Fønikerinnene* og *Orestes* trolig at vi i hver av disse tragediene innenfor ett stykke får presentert en så stor del av mytene det er snakk om. De øvrige mytekretsene er som vi ser alle representert med ett stykke hver.

Aristofanes

Når det gjelder Aristofanes, har jeg i tabell 6 laget en rangering av de bevarte stykkene etter antall manuskripter som de er bevart i, og etter hvor mange antikke og bysantinske innholdsresyméer vi har bevart. Begge deler er indikatorer på popularitet.

Det er karakteristisk at man foretrakk *Rikdommen* som er den av Aristofanes' komedier som ligger nærmest opptil Menanders komedieform,

tittel:	manuskripter	innholdsresyméer
<i>Rikdommen</i>	>150	6
<i>Skyene</i>	136	7
<i>Froskene</i>	86	4
<i>Ridderne</i>	>30	3
<i>Fuglene</i>	17	4
<i>Akarnerne</i>	15	2
<i>Vepsene</i>	12	2
<i>Freden</i>	10	4
<i>Lysistrata</i>	8	2
<i>Kvinnene i rådsforsamlingen</i>	7	2
<i>Kvinnene på Thesmoforie-festen</i>	2	0

Tabell 6: Aristofanes' komedier med angivelse av antall manuskripter og antall antikke eller bysantinske innholdsresyméer til hvert stykke. De tre øverste titlene utgjør det særlige utvalget på tre stykker.

men som vi anser som utypisk for Aristofanes slik vi liker å kjenne ham gjennom de andre komediene vi har av ham. Mens disse er viet dagsaktuelle hendelser og personer, er *Rikdommen* allmennmenneskelig på grunn av løsrivelsen fra det spesifikt samtidige og uten angrep på bestemte personer. Dessuten er handlingen enkel: En fattig mann blir plutselig rik.

Ser vi på de tre komediene som nøy mest popularitet på plassene etter *Rikdommen*, har de det til felles at de er knyttet til svært kjente personer:

I *Skyene* angripes Sokrates. I *Froskene* får Evripides på pukkelen, mens Aiskylos stilles opp som den foretrukne tragedieforfatter, dvs at litteraturhistoriske og litteratur-estetiske kriterier ligger til grunn for komediens popularitet. Og i *Ridderne* angripes Kleon, som var den viktigste athenske politiker i årene 429–422 f. Kr., og som også spiller en viktig rolle i Thukydids historieverk. Mest populære er altså stykker som peker ut over Aristofanes' samtids Athen, og hvis hovedpersoner på forhånd var allment kjente.

Fuglene, *Akarnerne*, *Vepsene* og *Freden* har satt få spor. Vi overraskes av at det kanskje mest kjente stykket av Aristofanes idag, *Lysistrata*, og den andre kvinnekomedien *Kvinnene i rådsforsamlingen*, begge kommer blant de dårligst overleverte Aristofanes-stykkene. Nesten uten spor er *Kvinnene på Thesmoforie-festen*.

Noe som gjorde Aristofanes særlig skoleaktuell og anbefalt i retorisk faglitteratur, var hans språkform. Fra det første århundre f. Kr. av var det vanlig å anse som forbilledlig den

greske dialekt man brukte i Athen på 400-tallet f. Kr. Mens språket i tragediene er sterkt poetisk med innslag av både homerisk og dorisk dialekt, oppfattet man Aristofanes som en representant for det så etterstrebede korrekte språk, og han var derfor godt egnet til språkopplæringen (jf. Easterling 1995, 153–154).

Menander

Det er en viktig dramatiker vi ennå ikke har snakket om, nemlig Menander, hvis popularitet ikke sto tilbake for de fire dramatikerne vi allerede har snakket om. Menanders popularitet gjennom hele antikken har vi sett i tabell 2 over papyrusfunnene. Men i motsetning til de fire andre dramatikerne ble han ikke overlevert i en kontinuerlig manuskripttradisjon opp gjennom middelalderen.

Komedier av Menander, eller i hvert fall scener fra komedier av Menander, ble nok lest i skolen (Wilson 1996, 20), men i motsetning til de fire andre dramatikerne har det ikke eksistert antikke kommentarer til Menanders stykker, så vidt vi vet (ibid. 22). Dertil kommer at flere av de viktigste papyrene for Menander-overleveringen som er fra 400- og 500-tallet e. Kr., ikke synes å ha vært knyttet til skolens virke, men til interessene til en litterært interessert overklasse (Irmischer 1965, 207–208).

Menander-sitater som tyder på at den som siterer Menander faktisk har lest ham, finner vi hos en rekke forfattere på 400- og 500-tallet, til og med historikeren Theophylaktos fra Simokatta på 600-tallet. Menander var

altså kjent og lest, men var ingen viktig skoleforfatter til og med justiniansk tid. Deretter har vi i midlertid det inntrykk at bysantinerne, herunder også de bysantinske filologene, ikke kjente mer av Menander enn det vi har gjort i moderne tid fram til funnene av Menander-papyrer fra slutten av 1800-tallet av (Irmscher 1965; Wilson 1996, 20).

Hvorfor Menander gikk tapt, er et problem som har opptatt moderne forskning, og det kan kanskje med hell deles i to problemstillinger:

hvorfor ble ikke stykker av Menander i noen særlig grad lest i skolen i antikken? og hvorfor sluttet man å lese stykker av Menander utenfor skolen etter omlag 600 e. Kr.?

Man har antydnet flere svar på hvorfor stykker av Menander ikke ble lest i skolen. Ett er at Menanders skildringer av hetærer og utenom-ekteskapelige forhold med tilhørende barn ikke falt i de kristnes smak (Easterling 1995, 156–158). Mot dette kan innvendes at kristne forfattere fra Paulus av til inn på 500-tallet e. Kr. siterer Menander uten tegn til motvilje (Treu 1977, 31–34), og at han omtales positivt gjennom hele Bysants (Irmscher 1965, 213–215). Også latinskspråklige kristne forfattere refererer gjerne til Menander, og han sidestilles med Homer (Jürgens 1972, 24–30). At Aristofanes ikke synes å ha vært gjenstand for noen moralske betenkeligheter (Wilson 1996, 16), sannsynliggjør heller ikke at det moralske er grunnen til at Menander-overleveringen stanset.

Da har jeg mer tro på en annen forklaring av pedagogisk art. På sko-

lens tidligste trinn var det vanlig å bruke sentenser i skrive- og leseøvelsene, og Menander var egnet til å settes inn på et tidlig trinn i undervisningen med sentenser å la ”Det er ingen gitt å få et sorgløst liv” – dette er faktisk den mest siterte Menander-sentens i antikken (Easterling 1995, anm. 10). Mer kjent i dag er kanskje Menander-sitatet vi finner i Paulus’ første brev til korintherne som lyder: ”Dårlig omgang ødelegger gode selder” (1 Kor 15,33). Som vi ser, er den type visdom som sentensene bringer, av en ganske generell og allmennmenneskelig karakter. Paulus har vel heller neppe visst at han siterte Menander. Vi har fra antikken også bevart egne samlinger med sentenser. En slik som vi har bevart, oppsto i de første århundrer e. Kr. og bygget på allerede eksisterende hellenistiske samlinger (Treu 1977, 34; Jäkel 1964, xvii–xviii). Samlingen vi har bevart, bærer riktignok tittelen *Menanders sentenser*, men er full av sitater også fra andre forfattere enn Menander. Ved denne type gullkorn fra litteraturen har åpenbart innholdet vært viktigere enn kilden.

I og med den flittige bruken av Menander-sentenser på skolens tidlige trinn, kan man tenke seg at Menander på sett og vis hadde fått sin plass i pensum. Man så derfor ingen grunn til å vende tilbake til ham på senere trinn i undervisningen, men foretrakk å prioritere vanskeligere forfattere som Aristofanes og tragikerne (Wilson 1996, 20; Easterling 1995, 155–156).

Som svar på hvorfor de litterært interesserte rundt 600 e. Kr. sluttet å

400 f. Kr. – 1780 e. Kr.	1780 e. Kr. – idag
1) Evripides: <i>Fønikerinnene</i>	1) Sofokles: <i>Kong Oidipus</i> eller <i>Antigone</i>
2) Sofokles: <i>Ajas</i>	2) Aiskylos: <i>Orestien</i>
3) Aiskylos: <i>Promethevs i lenker</i>	3) Evripides: <i>Medea</i>
-----	-----
Aristofanes: <i>Rikdommen</i>	Aristofanes: <i>Lysistrata</i>

Tabell 7: Det mest leste stykket av hver forfatter og en rangering av tragedieforfatterne etter popularitet før og nå.

lese Menander, skriver Blume (1998, 21-22, 33) i sin bok om Menander at man sluttet å lese Menander fordi man ikke lenger anså ham som en klassisk forfatter man burde lese. Det kan, tror jeg, ikke være forklaringen. Når Menander i motsetning til så mye annen litteratur slapp igjennom det klassisistiske nåløyet i århundrene rundt Kristi fødsel, finner jeg det usannsynlig at man 500 år senere allikevel ikke skulle finne Menander høyverdig nok.

En annen løsning på problemet kan være at Menanders lesere forsvant. Funnene av Menander-papyrer i Egypt synes å vise at han særlig ble lest av litterært interesserte landeiere, og da den lokale landeierklassen ble knekket i tidlig mellombysantinsk tid, var det ingen lenger som kunne holde interessen for Menander oppe (Irmscher 1965, 219).

Nyeste tids resepsjon

Men la oss vende tilbake til de fire andre dramatikerne. Jeg har i tabell 7 laget en ikke altfor tendensiøs oversikt over deres mest populære stykker – i den høyre kolonnen i de siste 200

år og i den venstre i de foregående 2000 år. Som vi ser har rekkefølgen på tragedieforfatterne endret seg. Idag er Sofokles på topp og Evripides på tredjeplass, mens Evripides tidligere var på topp, og Aiskylos var minst populær av de tre.

Vi ser også at titlene er helt forskjellige i de to kolonnene. I dag anses for eksempel *Rikdommen* av Aristofanes for å være platt og fantasi-fattig, og Evripides' *Fønikerinnene* regnes vel nærmest for umulig å sette opp på en teaterscene.

Åpenbart har det skjedd noe i ettertidens bedømmelse av gresk drama. Og når man ser på årstallet jeg i tabell 7 har satt for preferanseskillet, nemlig 1780, aner man vel hva som er årsak: romantikken.

Da Vesten på 1300-tallet gjennom bysantinske lærde igjen kom i kontakt med gresk, var det bysantinernes preferanser som langt på vei ble renessansens preferanser.

Det er først i annen halvdel av 1700-tallet at vi i Vest-Europa brøt med denne totusenårige tradisjonen og ganske ensidig begynte å konsentrere oss om gresk litteratur fra før Alexander den store, det vil stort sett

---

si litteraturen som ble til i demokratiets Athen og den forutgående arkaiske diktningen. Samtidig vrakes hele den klassiserende etterhellenistiske greske litteratur som bysantinerne og senere Vesteuropa fra renessansen av og fram til midten av 1700-tallet hadde satt så høyt.

Revurderingen, dvs. nedvurderingen av Evripides og oppvurderingen av Sofokles vil Michelinì (1988, 699–702) tidfeste til slutten av 1700-tallet, nærmere bestemt til August Wilhelm og Friedrich Schlegels bestrebelse på å projisere Winckelmanns *edle Einfalt und stille Größe* inn i gresk litteratur.²

Slik fikk man en modell med Aiskylos som opptakt, Sofokles som høydepunkt og Evripides som forfall. August Wilhelm Schlegels åttende forelesning om dramatisk kunst og litteratur heter da også "Evripides. Hans fortrinn og mangler. Den tragiske poesis forfall gjennom ham." At de tre store tragedieforfatterne i virkeligheten levde delvis parallelt slik at opptakt, høydepunkt og forfall faktisk delvis falt sammen i tid, synes ikke å ha vært noe problem for Schlegel. Dette har allikevel siden vært det ledende mønster for forståelsen av de tre tragedieforfatterne.

I for eksempel *Græsk litteraturhistorie for skolebrug* av J. Aars, trykt i Kristiania i 1889, er det dette synet vi finner igjen når vi kan lese om Aiskylos at hans "digting er storslagen,

baaren af dybt religiøst alvor, rig på store tanker og ædel, ophøiet patos; sproget er værdigt og høytideligt, men ofte vanskeligt." (s. 25); om Sofokles at "Handlingen [...] hos ham [er] rigere og mere sammensat end hos Aischylos. [...] Tragediens kunstmæssige form har hos Sofokles faaet sin fulde, klassiske udvikling. Hans stil staar midt imellem Aischylos's ophøiede ideale og Euripides's realistiske." (s. 29);

Om Euripides skriver Aars at hans "stykker er af meget ulige værd." (s. 30), og at "myterne har hos ham tabt sit ideale værd" (s. 31), Evripides "behandler [...] samtidens interesser eller drøfter livets problemer. Hans stykker er rige paa almensandheder og på retorisk ræsonnement, ofte også fulde af grublen over religion og moral og af skarp kritik baade over menneskene og over gudene. [...] Men handlingens sammenhæng er ofte løsere end hos Aischylos og Sofokles. [...] Mange af hans dramaer er mere 'intrigestykker' end tragedier i ordets nuværende betydning" (s. 32).

Aars forteller oss også hvorfor Evripides i ettertid var den foretrukne av de tre tragikerne: "Sofokles og især Aischylos kunde mængden vist ikke længer helt forstaa" (s. 33). At også Aristoteles foretrakk Evripides, problematiserer Aars ikke.

Også i *Verdens litteraturhistorie*, bind 1: *Oldtiden* fra 1971 finner vi omtrent det samme syn i kapitlene

---

2) Friedrich Schlegels *Die Griechen und Römer. Historische und kritische Versuche über das klassische Alterthum* fra 1797 og *Geschichte der europäischen Literatur* fra 1803–1804 og August Wilhelm Schlegels *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* fra 1809.

om de tre tragedieforfatterne med kapitteoverskriftene: "Aiskylos. Lidelsens dramatiker" (s. 300), "Sofokles. Spenningsdramaets mester" (s. 316), og "Euripides. Moderne problemdramatik" (s. 331).

Som vi har sett er imidlertid våre preferanser når det gjelder gresk drama av ganske ny dato, og hviler i bunn og grunn på en romantisk og ikke minst tysk forestilling om hva antikken burde være.

Antikken og vi

Men bør dette få noen konsekvenser for oss idag? Så lenge ens beskjeftigelse med antikke tekster er til egen utspredelse eller oppbygging, må man gjerne oppnå det ved å lese *Lysistrata* og *Ifigeneia i Aulis* – stykker man i antikken og middelalderen knapt brydde seg om.

Men hva hvis man leser greske dramaer innenfor rammen av et universitetsstudium? Hvilke forfattere og verker skal da få forme studentenes bilde av antikken og dens virkningshistorie?

En av grunnene til å studere klassisk gresk, er den betydning dette språket og litteraturen skrevet på det, har hatt i antikken, i Bysants og i Vesteuropa gjennom først romernes og senere bysantinernes formidling.

Jeg vil med en gang si at jeg ikke er i tvil om at et greskstudium må ha solid basis i tekster fra 400- og 300-tallet f. Kr. Jeg vil ikke bytte Platon ut med Plutark, eller Homer med Heliodor, men man kunne innenfor rammen av gresk litteratur fra klassisk

tid rette blikket snevrere mot de forfattere og verker som viste seg å bli populære. Slik hoppet man ikke bukk over totusen års virkningshistorie, en periode som faktisk også omfatter størstedelen av antikken, og man ville ikke fokusere utelukkende på det kortvarige fenomen som den athenske demokratiske bystat var, gjennom – til syvende og sist – romantikkens briller.

Kyrre Vatsend

Liste over verk sitert i artikkelen

Blume 1998 = H.-D. Blume: *Menander* (Erträge der Forschung, 293), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1998.

Colpi 1987 = B. Colpi: *Die paideia des Themistios. Ein Beitrag zur Geschichte der Bildung im 4. Jahrhundert nach Christus* (Europäische Hochschulschriften, Reihe 15, Band 36), Bern/Frankfurt am Main/New York/Paris: Lang 1987.

Easterling 1995 = P. Easterling: "Menander: Loss and Survival", i: A. Griffiths (utg.): *Stage Directions. Essays in Ancient Drama in Honour of E. W. Handley* (BICS Suppl. 66), London: Institute of Classical Studies, University of London, School of Advanced Study 1995, s. 153–160.

Gjelsvik 1991 = Aiskylos: *Orestien*, i gjendiktning ved E. T. Gjelsvik, Bergen: Eide 1991.

Green 1990 = R. Green: "Greek in Late Roman Gaul. The Evidence of Ausonius", i: E. M. Craik (utg.): *Owls to Athens'. Essays on Classical Subjects Presented to Sir Kenneth Dover*, Ox-

- ford: Clarendon Press 1990, s. 311–319.
- Irmischer 1965** = J. Irmischer: "Menander in Byzanz", i: F. Zucker (utg.): *Menanders Dyskolos als Zeugniss seiner Epoche* (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft, 50), Berlin: Akademie-Verlag 1965, s. 207–233.
- Jäkel 1964** = *Menandri sententiae. Comparatio Menandri et Philistionis*, ed. S. Jäkel (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum), Leipzig: Teubner 1964.
- Jones 1993** = C. P. Jones: "Greek Drama in the Roman Empire", i: R. Scodel (red.): *Theater and Society in the Classical World*, Ann Arbor: University of Michigan Press 1993, s. 39–52.
- Jürgens 1972** = H. Jürgens: *Pompa Diaboli. Die lateinischen Kirchenväter und das antike Theater* (Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft, 46), Stuttgart/ Berlin/Köln/Mainz: Kohlhammer 1972.
- Matthiessen 1974** = K. Matthiessen: *Studien zur Textüberlieferung der Hekabe des Euripides*, Heidelberg: Carl Winter 1974.
- Michelini 1988** = A. N. Michelini: "The Unclassical as Classic: The Modern Reception of Euripides", *Poetics Today*, 9 (1988) 699–710.
- Montevecchi 1991** = O. Montevecchi: *La papirologia*, Milano: Vita e Pensiero 1991.
- Roberts 1953** = C. H. Roberts: "Literature and Society in the Papyri", *Museum Helveticum*, 10 (1953) 264–279.
- Treu 1977** = K. Treu: "Aspekte Menanders. Die Polis – die Götter – das Spiel", *Kairos N.F.* 19 (1977) 22–34.
- Treu 1981** = K. Treu: "Zur Papyrusüberlieferung des Aischylos", i: E. G. Schmidt (utg.): *Aischylos und Pindar. Studien zu Werk und Nachwirkung* (Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike, 19), Berlin: Akademie-Verlag 1981, s. 166–169.
- Treu 1983** = K. Treu: "Zur Wirkungsgeschichte der griechischen Tragödie in der Antike", i: H. Kuch (utg.): *Die griechische Tragödie in ihrer gesellschaftlichen Funktion* (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, 11), Berlin: Akademie-Verlag 1983, s. 201–215.
- Turner 1963** = E. G. Turner: "Dramatic Representations in Graeco-Roman Egypt: How Long Do They Continue?", *L'Antiquité Classique*, 32 (1963) 120–128.
- Wilson 1996** = N. G. Wilson: *Scholars of Byzantium*, London: Duckworth/ Cambridge, Mass.: The Medieval Academy of America 1996 [revised edition].
- Aars 1889** = J. Aars: *Græsk litteraturhistorie til skolebrug*, Kristiania: Fabritius 1889.

Roma 2000, en by i forvandling – igjen!

I 1983 skrev jeg en artikkel kalt "Roma, en by i forvandling – igjen?", med et avsluttende spørsmålstegn.¹ Tittelen var en parafrasering av Hans Peter L'Oranges bok *Rom etter forvandlingen*.² Jeg bruker tittelen om igjen her, men denne gang med et avsluttende utropstegn. Roma gjennomgår i sannhet en ansiktsløftning det er lenge siden man har sett, en ansiktsløftning som kanskje mer enn tidligere urbanistiske inngrep i byen prøver å gjøre den funksjonell og menneskevennlig uten å forringe de historiske miljøer.

En reisende til Roma i jubelåret 2000 vil bli slått av den satsing som er gjort, og som fremdeles fortsetter, for å gjøre byen vakker og hensiktsmessig. Palasser og kirker er renset: fasaden på Peterskirken har fått tilbake Carlo Madernos gyldne farver; travertinfasadene til Il Gesu, S. Andrea della Valle og Kapitolpalassene lyser blekhvite mot en, og murstensfasaden på Palazzo Farnese kunne, gjemt under århundrer av avleiret bystøv, avsløre geometriske mønstre satt med forskjelligfarvet tegl. En rekke plasser er frigjort for biler, omorganisert og brolagt med nye

sanpietrini importert fra Kina, som for eksempel Piazza del Popolo, Piazza Colonna, Piazza del Pantheon, Piazza della Chiesa Nuova, Campo dei Fiori, Piazza Garibaldi. Broer er blitt restaurert, som Ponte Fabrizio, men særlig Ponte Sisto, som etter 20 års innhylling i stillaser nå har fått tilbake sin renessansekarakter, frigjort for 1800-tallets rekkverker i støpejern. Historiske monumenter er renset, som balustraden på Kapitolplassen, fontenene på Piazza Navona, Fontana di Trevi og Spansketrappen. Biltrafikken i sentrum er blitt begrenset (selvom det kanskje ikke alltid

-
- 1) J.R. Brandt, "Roma, en by i forvandling – igjen?", *Kunst og Kultur* 66.4 (1983), 234-250.
  - 2) H.P. L'Orange, *Rom etter forvandlingen: i bilder fra reguleringen og de siste utgravninger*, Oslo 1949; revidert utgave av idem, *Mussolinis og Caesarernes Rom: i bilder fra reguleringen og de siste utgravninger*, Oslo 1932.

synes så), nye trikk- og busslinjer er åpnet, en mega-garasje for biler og busser er bygget inn under Gianicolo-høyden – og den store ringveien rundt byen (Grande raccordo annulare), som i sin tid kuttet over Via Appia, *regina viarum*, er nå lagt i tunnel og bruddet i den antikke vei endelig leget.

Roma kommune kunne midt under den mest hektiske innsatsen i 1999 skryte av at den hadde over 700 urbanistiske prosjekt igangsamtidig. De fleste av disse er nå avsluttet og få nye vil bli satt i gang, nå som jubelåret nærmer seg sin slutt. Det er dessverre et velkjent fenomen i Italia at pengene følger begivenhetene. Og det er lenge til neste store begivenhet. Som kjent, til de romerske politikeres store skuffelse, gikk arrangementet av de olympiske sommerleker i 2004 til Athen.

Kanskje mer enn tidligere står nå Roma frem som verdig sin rolle som Italias hovedstad, senter for den katolske verden, og som bevarer av mer enn 3.000 års verdenshistorie. Det er også blitt en by med en infrastruktur som har vist seg i stand til å ta i mot den store skare med pilegrimer – henimot 30 millioner er forventet å besøke byen i dette jubelåret.

De arkeologiske utgravninger

De største forandringene i bybildet er likevel forårsaket av den store arkeologiske aktivitet. Gamle monumenter er under restaurering, omfattende utgravninger i gang, og nye museer er åpnet. To personer, mer enn noen andre, er ansvarlige for denne aktivi-

tet: Adriano La Regina, statsantikvar (*soprintendente*) med faglig ansvar for alle Romas arkeologiske minnesmerker, og Eugenio La Rocca, byantikvar med overoppsyn over alle byens antikke og moderne historiske minnesmerker i kommunens eie. For en tid tilbake intervjuet jeg begge for å få en bedre helhetsoppfatning av hva som foregår av arkeologisk aktivitet i Roma for tiden.

Il professore, Adriano La Regina (Fig. 1), har, etter noen år som statsantikvar først i Abruzzifylket, deretter i Molise, hatt ansvaret for Romas arkeologi siden 1976. Professortittelen har han beholdt fra Molisedagene, da han også underviste i antikkens topografi ved universitetet i Perugia. Idag leder han en stab på over 700 personer fordelt på arkeologer, arkitekter, tekniske tegnere, konservatorer, teknikere, administrativt personale, kustoder, osv. Tallet blir dog meget høyere om vi legger til alle dem som er knyttet til institusjoner og

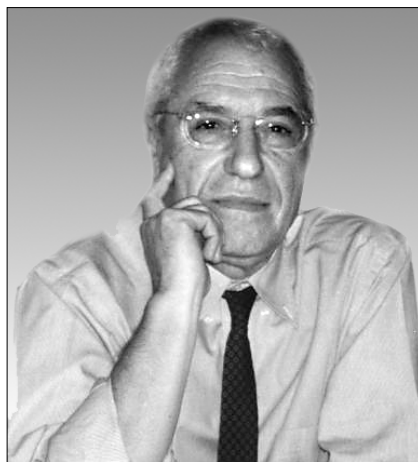

Fig. 1. Adriano La Regina.

---

firmaer som har arbeidsoppdrag på kontrakt eller samarbeider direkte med La Reginas kontor (*Soprintendenza archeologica di Roma*).

Eugenio La Rocca (Fig. 2), har alltid vært trofast mot Roma kommune. Han startet tilbake i de tidlige 1970-årene som inspektør for kommunens museer og monumenter. I 1993, etter et avbrekk på 7 år, da han underviste først ved universitetet i Siena, deretter i Pisa, ble han utnevnt til kommunens *sovrintendent*. Han har idag ansvar for rundt 1.000 personer fordelt på den faste stab og innleiet hjelp utenfra.

Fig. 2 . Eugenio La Rocca.

Den forsiktige begynnelse

De to antikvarer har det til felles at da de startet i sin nye jobb, var de stilt overfor en by hvis monumenter, både antikke og moderne, umiddelbart trengte omsorg. La Reginas første oppgave var å finne ut hvilken virkning byens luftforurensning hadde på de antikke marmormonumenter, som templer, triumfbuer og -søyler. Med skremmende resultater i hånd klarte han i 1981 å overtale staten til å investere 1 milliard lire (den gang lik 180 millioner kroner) over en 5 års periode til å rense og undersøke arkeologisk de truede monumenter (den såkalte *legge Biasini*, oppkalt etter den sittende kulturminister).³

De arbeider som den gang ble satt i gang er nå avsluttet med Jubelårpenger – endelig kan vi igjen oppleve triumfbuene for Titus, Septimius Severus og Konstantin, samt triumfsøylene for Trajan og Mark Aurel uten stillaser og grønn plastikknetting. Den verste forurensningskilden var svoveldioksyd fra tunge fyringsoljer; når det kom i kontakt med marmorets kalsiumkarbonat foregikk det en kjemisk prosess der marmorets overflate ble omformet til kalsiumsulfat, bedre kjent på norsk under betegnelsen gips. Siden gips har en større utvidelseskoeffisient enn kalsiumkarbonatet begynte overflaten å sprekke og skalle av.⁴ Overgang

-
- 3) For den konsekvens denne loven fikk for nordisk og norsk arkeologi i Roma, se J.R. Brandt, "Den som graver... På utgravninger med Det norske institutt i Roma" i R. Eriksen og K. Blikrud, *På klassisk grunn. Det norske institutt i Roma 40 år*, Oslo 1999: s. 143-146.
  - 4) Om disse problemer, se Brandt, *op. cit.* (n. 1), s. 249.

til metanfyring har redusert betraktelig denne form for forurensning og ødeleggelse. La Regina kan fortelle at restaureringene gjort i 1980-årene synes foreløpig å ha stoppet ødeleggelsesprosessen, og han tilføyer optimistisk at hvis *Soprintendenzaen* kan få fortsette sitt restaurerings- og vedlikeholdsarbeid (og igjen er det et spørsmål om penger), vil han for fremtiden kunne garantere en god bevaring av de truede monumenter.

Da La Rocca tiltrådte som byantikvar, sto han overfor en by som strukturelt sett var slik Mussolini hadde overlatt den ved inngangen til siste verdenskrig. Carlo Pietrangeli og Antonio Colini prøvde i 1950-årene å gjøre noen utbedringsarbeider på monumenter skadet under krigen, men med få penger og med enda mindre interesse fra det offentlige og publikum. Situasjonen forandret seg radikalt i 1990-91, da regjeringen under prosjektet *Roma Capitale* og igjen et par år senere, under prosjektet *Roma 2000*, overførte store pengesummer til Roma kommune, som i sin tur lot en stor prosentdel av disse gå til restaurering og konservering av byens monumenter, både antikke og moderne.

Den fornyete aktivitet falt sammen med restaureringen og opprustningen av byens underjordiske infrastruktur, nye elektrisitets- og telefonkabler, samt gassledninger. Til dette trengtes også utbygging av arbeidstunneler, noe byen knapt hadde tidligere. Ikke sjelden førte disse inngrep til kontakt med arkeologiske strukturer, som måtte undersøkes. I *Porticus Octaviae* ble deler av den antikke brolegning i

travertin avdekket, og man kunne studere hvorledes middelalderbyen gradvis hadde overtatt og omformet det antikke monument. Ved Pantheon frila disse underjordiske servicearbeider templets front, der Hadrians bygning viste seg å ha en frontal trapp med to små flankerende, rektangulære, meget grunne, lysspeilende vannbassenger. Arbeidene frila også deler av forgjengeren til Hadrians bygning, Agrippas tempel, også det vendt mot nord, med 10 søyler i fronten, alternativt med 8 søyler og laterale vinger.

Uavhengig av disse arbeider er nylig Marcellusteateret pusset opp og utgravninger inne i teateret har bragt for dagen deler av teaterets scenebygning. Her ble forøvrig også funnet et alter med scener fra Herkules' liv på. Nå utvides oppussingsarbeidene og de arkeologiske undersøkelser til de nærliggende monumenter, som templene for Apollon Sosianus og Bellona.

Keiserforaene

De største og mest omfattende utgravninger er likevel de som nå er i ferd med å avsluttes rundt keiserforaene. Gjennom et intenst gravetempo over et par år er 15.500 m² keisertorv avdekket, slik at nå er noe over halvparten (33.300 m²) av deres totale omfang på ca. 65.000 m² synlig. Torvenes plassering midt i det antikke såvel som moderne Roma, har stilt dem sentralt i alle forsøk på byfornyelse i dette området.

I 1891 ble loven om *La Passeggiata Archeologica* vedtatt i parlamen-

---

tet; hensikten var å skape en sammenhengende arkeologisk park fra Kapitølhøyden til San Sebastianoporten, der Via Appia går gjennom Aureliansmuren. Loven har, etter den entusiastiske begynnelse, lidd mange forandringer og tilbakeslag, men den over hundreårige idé tomles ennå rundt i mange arkeologers (og en del politikeres) sinn.

For å forstå dagens urbanistiske situasjon og foranledningen til de nye utgravningene må vi gå tilbake til 1860-årene da Via Cavour ble staket ut, etterat jernbanen var blitt ført inn til Roma nær der dagens Stazione Termini ligger. Gatens oppgave var å forbinde jernbanestasjonen med byens sentrum, men den endte blindt ved Forum Romanum og den tettpakkete bebyggelse med smågater over keisertorvene, en bebyggelse som Hans Peter L'Orange i sin tid karakteriserte som "skjærerede"⁵. Forlengelsen av gaten frem til Piazza Venezia ble aldri gjennomført, selvom det ikke manglet på prosjekter. Keisertorvenes nærvær la bånd på beslutningsmyndighetene. Problemet ble først løst i 1931 da Mussolini trakk en linje fra Colosseum til Piazza Venezia og bestemte at der skulle gaten ligge. I løpet av 14 måneder ble Via dell'Impero, etter krigen døpt om til Via dei Fori Imperiali, skapt og et helt bykvarter jevnet med jorden.⁶

Den nye gaten var anlagt for å bringe trafikken inn til Romas sentrum, ellers ville byen dø, ifølge Mussolini. Dessverre er situasjonen idag den motsatte, der den økende biltrafikk, til tross for innstramninger, er i ferd med å kvele sentrum. I kjølvannet av *legge Biasini* maktet La Regina å fjerne Via della Consolazione, gaten som skilte Forum fra Kapitol, og der man fra og med i år kan vandre uforstyrret på den antikke vei, *Via Sacra*, som forbandt det antikke Romas politiske, juridiske og merkantile senter med det religiøse. Samtidig med at Via della Consolazione ble fjernet for over 20 år siden, satte La Regina også en stopper for å bruke Colosseum som rundkjøring. Trafikken langs syd- og vestsiden av det flaviske amfiteater ble fjernet, og Konstantinbuen, Meta Sudans og den antydete base for Neros koloss ble innlemmet i et sammenhengende fotgjengerområde, der den minnehungrige turist for en billig penge kan la seg fotografere sammen med en "fullblods" romersk soldat ved sin side. I Colosseum har man forøvrig siste sommer lagt et tregulv over ca. en femtedel av arenaen, for på den måten å gi den ukyndige turist bedre mulighet til å forestille seg hvorledes Colosseum i virkeligheten tok seg ut for de romerske tilskuere der de begeistret fulgte de blodige gladiator- og dyrekamper.

---

5) L'Orange, *op. cit.* (n. 2: 1932), s. 56 (billedtekst) og s. 58 (se også L'Oranges bok fra 1949, som dessverre ikke var tilgjengelig da artikkelen ble fullført).

6) Se L'Orange, *op. cit.* (n. 2: 1932), s. 23-25 (se også noten over); Brandt, *op. cit.* (n. 1), 238-246.

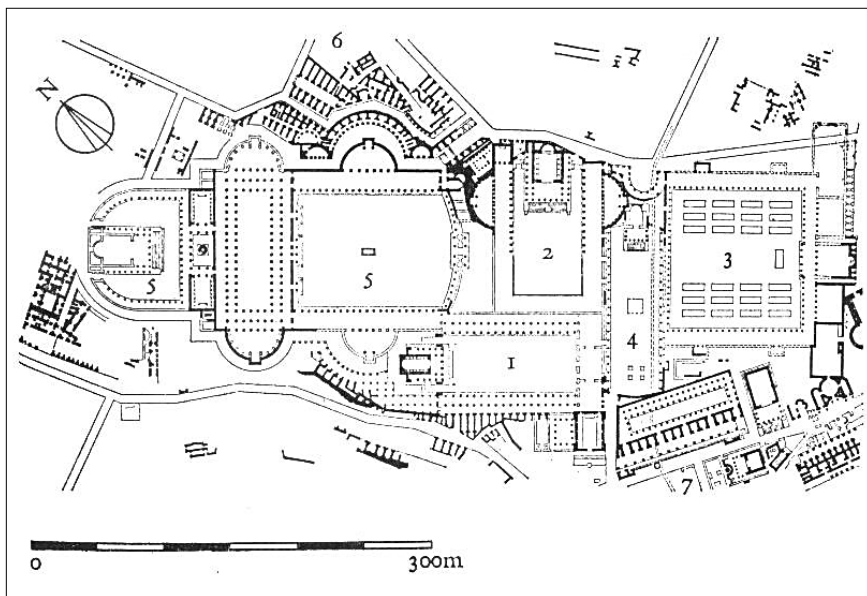

Fig. 3. Italo Gismondis plan over keiserforaene:

1. Caesars forum
2. Augustus' forum
3. Templum Pacis
4. Forum Transitorium (Nervas forum)
5. Trajans forum
6. Trajans marked
7. Nordøstre hjørne av Forum Romanum

I 1981 ble det presentert et prosjekt for å fjerne Via dei Fori Imperiali, slik at Forum Romanum og keiserforaene kunne bindes sammen til et helhetlig arkeologisk område.⁷ Ifølge La Rocca strandet prosjektet fordi det la opp til å fjerne den viktige trafikkaréen Mussolini hadde skapt,⁸ men

idéen om å grave ut keiserforaene døde ikke. Etter en lang politisk dragkamp med stadig skiftende overraskelser ble for noen år tilbake en del av Nervas forum gravet ut, finansiert med *Roma Capitale*-penger. Ifjor ble grøntområdene på hver side av Via dei Fori Imperiali omskapt til et

7) Brandt, *op. cit.* (n. 1), s. 249-250.

8) I sin iver etter å drepe prosjektet gikk det fascistorienterte partiet den gang så langt at de satte opp plakater over hele Roma der de ved å vise et fotografi av hovedgaten sett fra Colosseum beskyldte arkeologene for å ville grave der intet var å finne, nemlig der Veliahøyden en gang hadde vært før den ble skåret igjennom av Mussolini.

enormt utgravningsområde, den største arkeologiske satsning i Roma siden Forum Romanum ble gravet ut for over 100 år siden. Pris 19 milliarder lire, eller mer enn 80 millioner kroner. Utgravningene konsentrerte seg i områdene for Caesars og Trajans forum, dessuten i området for Vespasians Fredstempel. Prosjektet er gjort mulig fordi utgravningene (i hvert fall inntil videre) ikke vil berøre hovedgaten Mussolini skapte.

Fra et vitenskapelig synspunkt er prosjektet drevet frem av et ønske om å forstå bedre Romas urbanistiske utvikling fra antikken til idag, dessuten få et bedre bilde av hvorledes keiserforaene var forbundet med og forholdt seg til hverandre. Da Mussolini slo Via dei Fori Imperiali gjennom det tettbeboede strøket over keiserforaene, ble husene skåret av i gateplan, slik at kjellere og de gamle gateløp ble bevart under en halv meter pukk og sand lagt som underlag for det nye gatedekket. I den forbindelse, forteller La Rocca, hadde dessuten Corrado Ricci, den sterke talsmann for utgravninger av keiserforaene i 1930-årene, en meget akademisk holdning til sitt prosjekt: han grov bare der han kunne se antikke bygningsrester over bakken, siden der slike ikke var synlige var intet bevart. Vår forestilling av keiserforaene er derfor fremdeles betinget av den visjonære plan som ble laget av arkitekten Italo Gismondi for et par generasjoner siden (Fig. 3), en plan som i mange henseender nå har vist seg å være feil, særlig når det gjelder Trajans forum.

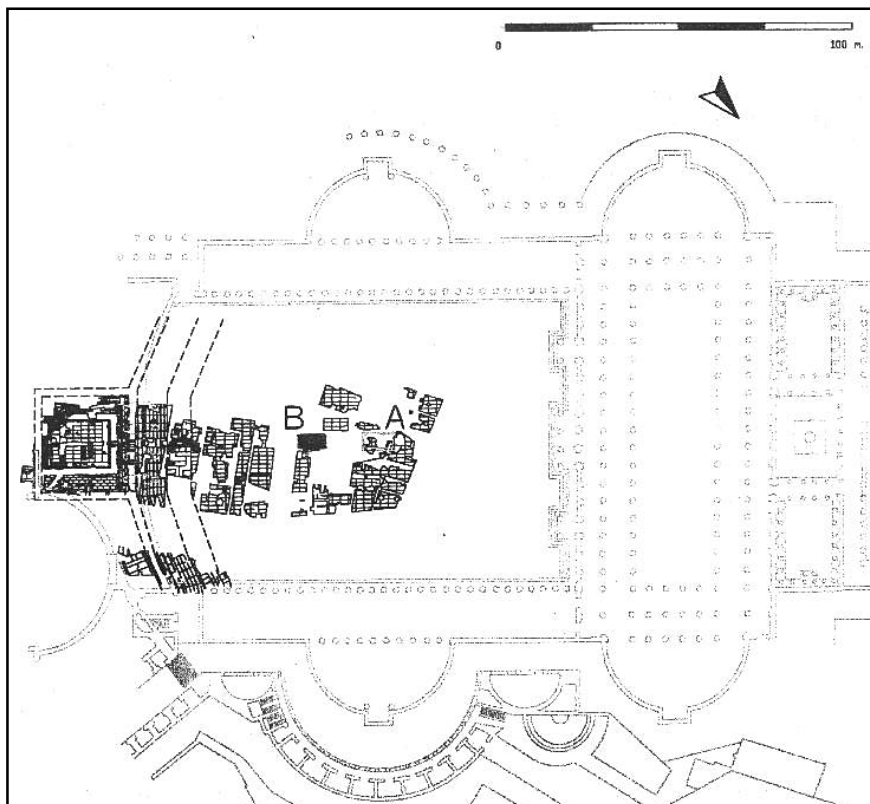
Ifølge Gismondis plan lå inngangen til Trajans forum i øst, i en trang

passasje mellom dette og Augustus' forum. Man skred deretter over en stor åpen, søylekranset plass, gjennom den overdekkede Basilica Ulpia, frem til Trajansøylen (som inneholdt Trajans grav), flankert av et gresk og et latinsk bibliotek, før man trådte inn på en ny søylekranset plass med templet for den guddommeliggjorte Trajan i fonden.

Roberto Meneghini, ansvarlig for undersøkelsene av Trajans forum, kan fortelle at allerede før utgravningene startet hadde man begrunnede mistanker om at Gismondi hadde tatt feil når det gjaldt Trajans tempel, og dermed kanskje også med hensyn til orienteringen av torvet. Templets plassering bygget mer på Gismondis frie fantasi enn arkeologisk sikre holdpunkter. Det eneste indisium han hadde var en enslig granittsøyle med tilhørende korinthisk kapitel, som idag ligger ved foten av Trajansøylen. Sammen med Antoninus Pius' æressøyle på Marsmarken (på 1700-tallet brukt til å restaurere Augustus' solurobelisk, som i dag står foran parlamentet, Palazzo di Montecitorio) er søylen med sine nær 18 m høyere enn noen annen granittsøyle funnet i Roma. Idag mener mange at de to søylene opprinnelig var tiltenkt forhallen i Pantheon, men at noe gikk galt med bestillingen og Hadrian måtte nøye seg med dagens 3 m lavere søyler.

På grunnlag av de nye undersøkelser ligger inngangen i den nye rekonstruksjon av Trajans forum i vest med Trajansøylen som første stopp, og plassen og fondveggen med Gismondis inngang som endepunkt (Fig. 4). Denne fondveggen er ikke segment-

Fig. 4. Trajans forum, slik det idag tar seg ut etter de siste par års utgravninger (plan lånt fra AIAC News 23-24 (2000), s. 4, fig. 1)

formet, men brutt opp i tre korte, lineære portiker (med større og mer kostbare søyler enn dem på langsidenes av plassen, et tegn på viktighet – søylene i afrikansk gul marmor er ca. 18 m høye og hever seg høyt over langsidenes søyler på 11 m i pavonazzetto), der bak den midterste portik, i anleggets akse, ligger en liten

rektangulær bygning hvis funksjon ennå ikke er helt klar – et tempel(?), med brede sideganger, kanskje forbundet med Augustus' forum gjennom dører i det eldre forums omfattingsmur.

Hvilke planer har man for å organisere disse frilagte områder? Foreløpig bare konsolideres de utgravede

monumenter og de høye utgravningsvegger. La Rocca svarer at man ennå ikke har tatt noen beslutninger om fremtiden: "Først graver vi og så, ut fra den arkeologiske situasjon som fremstår, kan vi begynne å diskutere en ny urbanistisk plan for området. For den nye plan må skapes gjennom en bedre historisk forståelse av området – ikke bare med den opprinnelige utlegging av keisertorvene, men også med de senere urbanistiske mønstre i byens utvikling. Bare da kan vi begynne å tenke på en endelig organisering av området. En gate må forbli. Vi kan ikke skape en stor arkeologisk park midt i byen uten å sørge for kommunikasjon, i det minste for offentlig transport, mellom de bydeler som blir skilt fra hverandre på grunn av de arkeologiske inngrep." Men dette er et spørsmål som må løses av en byplanlegger etter at utgravningene er ferdige. I alle tilfelle, som La Regina tilføyer: "Etter utgravningene vil det være meningsløst å ha en opphevet gate (dvs. *Via dei Fori Imperiali*) isolert fra resten av byens struktur i dette området. Man må finne en løsning med mindre gater, der det taes hensyn til orienteringen av de antikke monumenter, hva Mussolinis gate ikke gjør."

Oppiohøyden

Det neste store område i Roma under arkeologenes søkelys er Oppiohøyden med Trajans store badeanlegg og det underliggende *Domus Aurea*, Nero's berømte byvilla (som forøvrig er nyrestaurert og ble åpnet for publikum sommeren 1999, etter å ha vært

stengt i over 20 år). Forberedende arbeider under La Roccas ledelse har allerede bragt frem de første overraskelser: et 30 m² sort/hvitt mosaikk-gulv med dyrekampscener i en av eksedraene i badets omfatningsmur, dessuten en freske med et antikt byprospekt (som mange feilaktig prøvde å identifisere med Roma da det ble avdekket) sittende på en murvegg bak Nero's villa og inkorporert i substruksjonene til Trajans bad – kanskje kontorene bygget av flaverne for *praefectus urbis*, slik La Rocca har foreslått.

I dette nåværende store parkområde, som lå i utkanten av middelalder-barokkbyen, hvor bl.a. en kruttfabrikk var innlemmet i ruinene, og som til nylig var overnattingssted for mange av byens husløse innvandrere fra den tredje verden, ønsker arkeologene gjennom sine undersøkelser å gjenskape byens gamle retningsmønstre, slik ønsket også er i forbindelse med keisertorvene. Det gatenett som idag er tredd ned over parkområdet, ble skapt i 1930-årene av Mussolinis byantikvar Antonio Muñoz og har intet å gjøre med de antikke bygninger – det skaper forvirring i forståelsen av de antikke monumenter. En full utgravning og reorganisering av området vil trenge store statlige tilskudd – og man har et lønnlig håp om at det kan skje etter at Jubelåret er til ende. Men dette er politikk, og ingen vet hva som vil skje med Italias arkeologiske fremtid etter parlamentsvalgene våren 2001. En utgravning her vil også åpne det delikate spørsmål om ansvar mellom stat og kommune (siden store deler av

---

grunnen er kommunens), et spørsmål som ikke bare gjelder Roma, men hele den fremtidige organisering av Italias arkeologi.

Forvaltning, sponning og internasjonal deltagelse

Idag sitter den sentraldirigerte italienske stat, gjennom sine arkeologiske soprintendenter (en slags parallell til våre fylkesarkeologer), med det overordnede ansvar når det gjelder forvaltning, drift og vedlikehold av den antikke kulturarv. Men drift og vedlikehold av mange monumenter er satt bort til kommunene, som nå krever større medbestemmelsesrett også når det gjelder forvaltningen. La Rocca mener at statens oppgave bør være å legge de politiske retningslinjer for forvaltningen, ikke sitte med forvaltningen alene. Men å få til en slik forandring kan bli en kamp med mange harde slag.

La Regina tar i denne forbindelse opp et annet spørsmål av stor betydning – privat finansiering av utgravninger, drift og vedlikehold. For eksempel har *Banca di Roma* nylig lagt et meget stort millionbeløp på bordet til oppussing av Colosseum. Slik finansiering er meget velkommen, men mottas ikke alltid med entusias-

me – og grunnen er, som La Regina forklarer, at de initiativ/monument de private vil finansiere ikke alltid sammenfaller med de ansvarlige myndigheters prioriteringer: ”Det er ikke de private som gjennom sin sponning skal legge føringene for forvaltningen av den antikke kulturarv, men forvaltningsmyndighetene. Enhver generøs gave, gjort med tanke på profitt eller ikke, vil binde opp menneskelige ressurser. Siden Italias kulturmonumenter er en vesentlig årsak til at landet besøkes av turister, ville det være en bedre løsning om en viss prosent av inntektene fra denne trafikken kunne pløyes tilbake til de kulturelle forvaltningsmyndigheter – på samme måte som en industriherre bruker av overskuddet til å styrke produksjonen og sin bedrifts økonomi.”

Utenlandske institutter i Roma og universiteter har i mange år hatt et nært samarbeid med de arkeologiske myndigheter i Roma, i særlig grad med La Reginas kontor. Det gjelder også Det norske institutt i Roma: Per Jonas Nordhagens undersøkelser av de tidlige middelalderfreskene i S. Maria Antiqua⁹ og Kirsti Gulowsens ditto i nærliggende *Oratorio dei Quaranta Martiri*¹⁰, de dansk-norsk-svenske undersøkelser av Castor- og Polluxtemplet¹¹, og vårt samarbeid

-
- 9) P.J. Nordhagen, *The frescoes of John VII A.D. 705-707 in S. Maria Antiqua* (Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia 3), Roma 1968, og en rekke artikler.
- 10) K. Gulowsen, *The frescoes of the Oratory of the Forty martyrs at the Forum Romanum*, mag.art.-avhandling, Oslo 1994; se også J.R. Brandt, ”Kirken S. Maria Liberatrice. Tre tusen års historie på Forum Romanum”, i E. Østby, T. Skedsmo, G. Alfsen (red.), *I H.P. L’Oranges fotspor. Forskning ved Det norske institutt i Roma*, Oslo 1996, s. 181-202.
- 11) S. Sande, ”Castor og Pollux-templet på Forum Romanum”, i E. Østby, T. Skedsmo, G. Alfsen (red.), *I H.P. L’Oranges fotspor. Forskning ved Det norske institutt i Roma*, Oslo 1996, s. 98-111.

---

med Det amerikanske akademi i utgravningene av et senantikt privathus langs Palatinens nordøst-skråning¹². Denne internasjonale deltagelse har åpnet en dialog med italienske arkeologer, som La Regina mener er meget viktig og som han håper vil fortsette inn i fremtiden. Han beklager at utgraverne av keiserforaene ikke har utnyttet bedre de utenlandske institusjoners arkeologiske kunnskap og erfaring – men forstår også at det presset kommunens arkeologer har arbeidet under kunne ha gjort en utenlandsk deltagelse vanskelig. Men det er en tapt anledning. Må vi håpe at dette retter seg opp når utgravningene på Oppiohøyden starter?

Museene

I 1471 ble det første permanente og fremdeles eksisterende museum åpnet i Palazzo dei Conservatori på Kapitolhøyden. Siden den gang har mange nye offentlige og private museer sett dagens lys i Roma, som for eksempel Vatikanmuseene, Termemuseet (Museo Nazionale Romano), Villa Borghese (nå praktfullt nyoppusset), Villa Giulia, Baraccomuseet, bare for å nevne de viktigste av dem som inneholder gresk, etruskisk og romersk kunst. Det siste som ble åpnet var Pigorinimuseet i EUR i 1963.

I løpet av 1990-årene, og særlig i løpet av de siste 2-3 år, er nye museer åpnet og gamle pusset opp og mo-

dernisert. De antikke gjenstander er plassert i nye omgivelser, mange har også funnet et nytt oppholdssted, mens andre er stilt ut på nytt etter flere årtiers glemsel. Roma er endelig, i tillegg til å være en by med antikke monumenter, blitt en by med antikkmuseer.

De statlige museer

Det hele startet i 1991 da det gamle *Planetario*, eller en av hjørnepaviljongene i Diokletians badeanlegg, ble omgjort til et utstillingslokale for skulpturer funnet i Romas antikke bad, som for eksempel den hvilende bokser og den hellenistiske hersker, begge i bronse. Disse skulpturene tilhørte Termemuseet, som i 1998 flyttet store deler av sine samlinger tvers over gaten til den gamle jesuittiske skolebygning Palazzo Massimo. Nå inneholder denne bygning i kjelleren en numismatisk utstilling, som forteller den italienske pengehistorie fra republikken til våre dager. I separate rom er det i tillegg utstilt antikke smykker. I de to etasjene over fortelles den romerske skulpturhistorie fra republikken til senantikken. I tillegg er deler av skulptursamlingen ordnet etter temaer, som for eksempel skulpturer funnet i romerske villaer, religiøs skulptur, bronsene fra Caligulas skip i Nemisjøen osv. I øverste etasje, som bare kan besøkes i grupper i følge med en av museets personale, finner man den romerske maleri- og

---

12) J.R. Brandt, "Palatinen – nye utgravninger i Roma (1989-1991)", *Klassisk Forum* 1992:1, s. 66-77.

mosaikkhistorie fremstilt. Den kan nå beundres langt bedre enn før, f.eks. de augusteiske freskene fra Livias villa ved Prima Porta og fra Villa Farnesina i Trastevere. Dessverre er det ikke funnet plass til de vakre 200-talls freskene fra et romersk privathus med tilliggende offentlig bad, funnet under byggingen av undergrunnsstasjonen ved Stazione Termini i 1950. Freskene ble vist i en praktfull utstilling i 1998. På spørsmål om hvorfor de ikke er utstilt i det nye museet, svarer Adriano La Regina litt oppgitt at Termemuseet besitter en så stor mengde med antikke kunstgjenstander at det lett kunne ha fylt 3-4 bygninger på størrelse med Palazzo Massimo.

Men hva vil skje med det gamle Termemuseet? Det spørsmålet som for en tid siden ble stilt La Regina, har nå fått sitt svar. Sist sommer gjenåpnet museet i helt ny drakt. I Michelangelo's gamle klostergård står de antikke skulpturer stort sett som før (her finnes gravkunst, som sarkofager og urner, og folkekunst – i motsetning til *Palazzo Massimo*, som inneholder keiser- og patrisierkunst), men de gamle innvendige utstillingslokaler er fullstendig bygget om og inneholder nå to store permanente tematiske utstillinger: innskrifter og latinsk jernalder. I tillegg er det planlagt en grafisk og historisk seksjon.

Den epigrafiske utstilling er unik, der man over tre etasjer beveger seg gjennom den antikke innskriftshistorie fra de første forsiktige tegn på vaser i jernalderen til tidlig kristne tilbedelsesdokument. Og innenfor den-

ne kronologiske ramme er det lagt inn en del tematiske grupper, som for eksempel keiserlige innskrifter, offentlige dekreter, religiøse innskrifter, gravskrifter o.l. – Jernalderutstillingen derimot henter i all vesentlig grad sitt materiale fra utgravningene i Osteria dell'Osa, en nekropol med graver fra 900- til 500-tallet f. Kr. nær det antikke Gabii langs Via Prenestina, noen kilometer utenfor Roma. Den har man ventet på lenge, men det er synd det ikke har vært mulig å lage ett stort museum med fokus på Romas "grunnleggelse" og tidligste historie, noe også La Regina beklager. Men et slikt museum, ønsket av mange, ligger ikke i de museale kort. Nå er funnene delt mellom Giacomo Bonis gamle museum på Forum Romanum, det nye museum på Palatinen (en annen liten perle nyåpnet i 1997) og Pigorinimuseet, mens størstedelen av funnene ligger utilgjengelige og ofte utgravde (slik gravene ble tatt inn med jord og gjenstander) i forskjellige *soprintendenzaers* magasiner i og utenfor byen.

Før påske i år åpnet et annet, nytt og spennende museum i Roma, *Museo Nazionale di Cripta Balbi*, et museum for byens middelalderhistorie. Museet ligger i Via delle Botteghe Oscure (et stenkast fra Largo Argentina) på det sted der Balbus' teater ble gravet ut i 1980-årene. Det ble bygget av L. Cornelius Balbus og innviet i år 13 f. Kr. For første gang kan vi følge byens historie, didaktisk anlagt, slik den utviklet seg i dette området, fra den gang Marsmarken bare var en sumpmark til den moderne, sterkt trafikerte gate. På dette punkt var

utgravningene banebrytende i Roma. I tillegg er det hentet frem fra gjemsel og glemsel en rekke andre funn som gir verdifulle innblikk i Romas midtaldershistorie.

Mens alle de hittil omtalte museer er organisert over en didaktisk-kronologisk ramme, ligger det en helt annen idé bak oppstillingen av kunstverker i Palazzo Altemps, et 15/1600-talls palass nær Piazza Navona. Palasset som en gang tilhørte kardinalfamilien Altemps er gjenskapt i samleridéens ånd – et *collezionismo*-museum. Egyptiske, greske og romerske kunstverk møblerer rommene i første etasje og *piano nobile*, rom som mange ennå har bevart rester av sine barokkfresker, og der oppstillingen er betinget av rent estetiske forhold, ikke didaktiske. Virkningen er meget tiltrekkende, men oppstillingen har møtt megen uberettiget kritikk. Mange av de utstilte skulpturer tilhørte i sin tid Altempfamilien, men ble senere solgt til Ludovisierne. Endelig har Ludovisisamlingen (dog bare en del av den), som har vært nedpakket i årevis, funnet et nytt hjem. Her er nå utstilt enestående greske og romerske kunstverk, som Ludovisitronen (5. årh. f. Kr.) og Ludovisisarkofagen (3. årh. e. Kr.), for ikke å forglemme en romersk kopi av den hellenistiske skulpturgruppen som viser galleren som dreper sin kone og seg selv.

De kommunale museer

I 1996, etter flere års omhyggelige restaureringsarbeider, vendte Marc Aurels rytterstatue tilbake til Kapi-

tol. Ikke til sin pidestall midt på Kapitolplassen, der den hadde stått siden 1538, men til et skjermet rom inne i Kapitelmuseet. Fra det øyeblikk har det vært arbeidet intenst for å finne et permanent utstillingssted for den. Ute på plassen står nå, siden 1998, en kopi i originalens sted.

Eugenio La Rocca kan fortelle at den originale rytterstatue i fremtiden vil bli å finne i et luft- og fuktighets-kondisjonert rom, antagelig under en enorm glasskuppel som skal spennes over et indre gårdsrom i Konservatorpalasset. Her vil den bli utstilt sammen med det store bronsehodet av Konstantin og bronsestatuen av Herkules. Utgravninger inne i gårdsrommet er nylig avsluttet og har bragt for dagen spor etter sen bronsealder- og jernalderbosetning, bl.a. en barnegrav fra 700-tallet f. Kr. Sydveggen i gårdsrommet hviler forøvrig på nordveggen til Jupitertemplets podium, som her, liggende i en skråning kan oppvise en høydeforskjell på opp til 13 m. Og inne i den del av museet som kalles Museo Nuovo ligger andre rester av podiet gjemt rett under gulvet. Sammen med podiummuren vil disse bli gjort synlige i den nye organiseringen av museet.

I påvente av den endelige restaurering og organisering av Konservatormuseets samlinger ble en rekke kunstverk flyttet til Romas første elektrisitetsverk, Montemartini, nå omgjort til utstillingslokaler. Stedet ligger langs Via Ostiense, omtrent halvveis mellom Porta Ostiense og Pauluskirken utenfor murene. ”Opprinnelig hadde vi tenkt å pakke ned samlingene til den nye museums-

delen skulle åpne,” forteller La Rocca, ”men en venn hvisket meg i øret om kraftverket, og dermed var det gjort”. – Inne i kraftverkets gamle maskinhaller finnes nå en rekke antikke kunstverk fra Konservatorsamlingene, både gamle kjente og nye ukjente verker, utstilt i en meget vellykket dialog med de gamle maskiner. Ifølge La Rocca var utstillingen ment som en midlertidig løsning, men den popularitet den er blitt møtt med gjør kanskje at utstillingen blir permanent, bare med mindre utskiftninger av skulpturene.

I forbindelse med re-organiseringen av de gamle kapitolinske museene er det også foretatt utgravninger og arkeologiske undersøkelser under Senatorpalasset, der det nylig er avdekket rester av Veiovis' tempel og andre antikke bygningsrester. Sammen med Tabulariet er disse nå innlemmet i museene, slik at man nå kan bevege seg under bakken fra Konservator- til Kapitolmuseet. Det siste påfunn er dessuten en godt utstyrt publikumsbar, med en terrasse med utsyn over Roma; et besøk her er i seg selv verdt inngangsbilletten.

På den motsatte høyden, Quirinalen, en gang i tiden forbundet med Kapitolhøyden, er Trajans marked (*Mercati Traiani*) i ferd med å bli innrettet til et museum for keiserforanene. Funn fra gamle og nye utgrav-

ninger vil her i nær fremtid finne sin endelige plassering.

Det siste museum på kommunens dagsorden er Ara Pacis. Augustus' alter ble i 1938, i forbindelse med den første romerske keisers 2000 års jubileum, plassert inne i en glass- og betongbygning ved siden av Augustus' mausoleum. Dessverre har museets nærhet til Lungotevere og den tette biltrafikken der forårsaket forurensningsskader på monumentet, selv etter at det ble rensset for 10 år siden. Siden sent ifjor høst er alteret pakket inn i påvente av en hermetisering av den gamle bygning og tilføyelse av en museumsfløy og en forelesningssal. Den amerikanske arkitekt Richard Meier, som også har vært ansvarlig for bygninger i forbindelse med Paul Getty-museet i California, er blitt håndplukket til oppgaven. Ifølge La Rocca skulle museet stå ferdig i løpet av et års tid, men det er først i skrivende stund (september 2000) at arbeidene så vidt er kommet i gang. I det nye museum vil alteret bli stående som det gjør, mens det i den påbygde museumsdel på sydsiden skal utstilles de originale fragmenter som ikke er inkorporert i alteret, samt avstøpninger av fragmenter som nå befinner seg i andre museer rundt i Europa. Dessuten vil man her finne en didaktisk seksjon om alteret selv, samt en utstilling over den augusteiske tidsalder.

Avsluttende kommentarer

Jeg har i denne artikkel gitt et nogenlunde utfyllende bilde når det gjelder Romas antikk museer, men når det

---

gjelder utgravninger og bygnings-
arkeologiske undersøkelser har jeg
konsentrert meg om noen av de vik-
tigste. Mange andre er i gang, store
og små, i byens sentrum og dens
periferi; noen utgravninger og monu-
menter blir musealisert,¹³ andre bare
grundig restaurert og dokumentert.
Ukentlig kan man lese om nye funn i
avisene. Arkeologi er blitt mote, og
både stat og kommune har innsett
hvilket stort potensiale det ligger i en
satsing på fortiden – ikke bare som
inntektskilde,¹⁴ men også som en del
av den kulturelle allmenndannelse.
Denne interesse skaper i neste hånd
en bevissthet om historie og identitet,
noe som igjen utvikler en bedre for-
ståelse for arkeologenes arbeid.

Et eksempel på denne nye bevisst-
het som arkeologene finner hos både
politikere og menigmann, kan sees i
forbindelse med planene om å bygge
en ny undergrunnslinje – *Linea C* –
fra Colosseum til Peterskirken, tvers
gjennom byens historiske sentrum.
Der stasjoner legges vil de uten unn-
tak berøre og ødelegge antikke byg-
ninger gjemt under bakken. For første

gang har arkeologene fått foreta fore-
løpige undersøkelser, og en testgra-
ving ble nylig gjort ved Colosseum.
Hvilke arkeologiske resultater de ga
vites ikke, ei heller hvilken conse-
kvens de vil få for anleggningen av
denne viktige kommunikasjonslinje
– men bare det at de ble utført er et
steg i riktig retning i dokumentasjo-
nen og bevaringen av Romas unike
kulturarv.

J. Rasmus Brandt

Forfatters merknad

Denne artikkel er en noe modifisert versjon
av en artikkel skrevet av undertegnede for
AIAC News 22 og 23-24, informasjonsblad
for medlemmer av Associazione Internazio-
nale di Archeologia Classica.

De som ønsker informasjon om fore-
ningen, eller å tegne seg som medlem bes
vennligst kontakte den pr. brev (Pza. S.
Marco 49, I-00186 ROMA), telefon/fax
0039-06.6798.798/06.6978.9119, e-mail:
aiac@aiac.org, eller besøke foreningens In-
ternettsider: www.aiac.org, som bl.a. inne-
holder informasjon om arkeologiske og
andre kulturelle begivenheter i Roma.

-
- 13) Etter omfattende restureringsarbeider og grunnleggende arkeologiske undersøkelser ble Cecilia Metellas grav på Via Appia antica gjenåpnet sist sommer, og samtidig ble den store villaen tilhørende Quintilii-familien fra 2 årh. e. Kr., litt lenger utover Via Appia, gjort tilgjengelig for publikum – nok en liten perle blant Romas mange monumenter og museer.
- 14) Alle museer og store utgravningsområder har nå f.eks. salgsdisker for guider, vitenskapelige publikasjoner og souvenirer satt bort til private. Idag er disse steder blitt viktige arbeidsplasser: på museene og monumentene underlagt La Reginas kontor er idag 110 personer ansatt bak salgsdiskene og for guiding. I tillegg får *Soprintendenza* andel i overskuddet av publikasjonene, et overskudd som bl.a. brukes til finansiering av egne vitenskapelige publikasjoner.

Kvinnor i tidigkristen tid

Vad vet vi egentligen om kvinnors möjligheter och levnadsvillkor i tidigkristen tid? Vårt källmaterial pekar i två helt olika riktningar: å ena sidan kan man se faktorer som tyder på ökad rörelsefrihet för kvinnor i det tidigkristna församlingslivet, å andra sidan finns det också företeelser som kan tolkas som repression och tillbakahållande av kvinnor.

Den första frågan att ställa sig är förstas varför kvinnor överhuvudtaget blev kristna. De svar som brukar ges på den frågan är bl a att kvinnor snabbare och lättare tog till sig nya kulturer. Detta gällde inte minst de många orientalska kulturer som kom in i romarriket (t ex Isiskulten och kulten för Magna Mater), och kristendomen måste till att börja med ha uppfattats som ännu en av dessa. Denna öppenhet inför nya kulturer brukar i sin tur förklaras med att kvinnorna inte i samma utsträckning som männen var bundna till statsreligionen, som ju ofta inkluderade officiella kulthandlingar: för kvinnorna kunde religionsutövningen i större utsträckning ingå som en del av den privata sfären, eller i varje fall den sfär de hade gemensam med andra kvinnor men som inte sträckte sig utanför en sluten kvinnotillvaro. Det är heller inte uteslutet att det framväxande församlingslivet kunde ha haft en egen lockelse för kvinnor

på det sättet att de där såg möjligheterna till nya gemenskapsformer utanför det traditionella äktenskapets ram men utan att de därmed tog steget ut i en manlig offentlighet. Här fanns möjlighet för viss social trygghet och upptagande i en gemenskap som kunde ersätta en traditionell familjestruktur.

En omdiskuterad fråga är i vilken utsträckning det var kvinnorna som tog initiativ till en omvändelse som kom att gälla hela familjen. Redan i Apostlagärningarna möter vi kvinnor som låter döpa sig "jämte sitt husfolk", och likaså är martyrbeskrivelser och helgonlegender fulla av det temat: kvinnan blir omvänd och förmår sedan sin man att också bli kristen. Man har uppfattat detta som en naturlig utveckling, utifrån de ovan skisserade faktorerna som gjorde det lättare för kvinnor att ta till sig en ny religion. På senare tid har dock denna bild blivit föremål för kritisk granskning. Michele Salzman har i

---

en artikel undersökt epigrafiskt material och där kommit fram till att inskrifter inte bekräftar den bilden.¹ Hennes material ger inte vid handen att kvinnor skulle ha konverterat tidigare än män, eller utgjort något flertal bland de kristna. Inte heller finns det belägg för att "blandäktenskap" mellan kristna och icke-kristna skulle ha varit vanliga. Kate Cooper tolkar föreställningarna om kvinnligt inflytande som ett retoriskt element i en manlig maktdiskurs, nämligen mellan asketer och andra kristna.² Även Averil Cameron har i olika artiklar ifrågasatt den traditionella bilden och menar att den bör uppfattas mer som ett retoriskt mönster. Klart är dock att det har existerat tongivande kvinnor, kanske änkor med viss förmögenhet, som har kunnat påverka sitt hushåll och förmodligen också spelat en roll för andra kvinnor inom församlinglivet genom ekonomiskt och socialt stöd.

Kvinnors möjligheter att leva som kristna måste på många sätt ha varit beroende av deras sociala situation. En änka med egen förmögenhet hade naturligtvis helt andra möjligheter att realisera sina egna önskemål än en kvinna som var beroende av manliga släktingar för sitt livsuppehälle. Detta avspeglas t ex i martyrakterna och helgonlegenderna, där de unga kvinnorna ofta är utsatta för stark

press från en far, en fästman eller en make. Fadern är oftast den hårdaste nöten att knäcka; fästmannen försvinner som regel ut ur historien när kvinnan håller fast vid sin föresats att leva ett liv i Kristus och inte ingå äktenskap. I några fall lyckas kvinnan omvända mannen före eller i samband med giftermålet, och de avlägger ett gemensamt löfte om ett liv i bön och avhållsamhet. I en del konkreta fall sträcker sig kvinnorna så långt att de går med på att föda en son till mannen och/eller hans familj för att därefter välja ett liv i avhållsamhet. Här bör vi förstås komma ihåg att de berättelser vi har som källmaterial, och därmed tolkningarna av kvinnornas handlande, som regel är författade av män. Det finns exempel på kvinnor som lever i hushållsgemenskap med män utan att ha något sexuellt förhållande till dem; inte oväntat fördöms detta starkt av de andliga ledarna (t ex Johannes Chrysostomos och Hieronymus). Deras tilltro till människans motståndskraft mot en alltför närliggande frestelse tycks inte ha varit så våldsamt stark. Vi har slutligen indikationer på att äldre kvinnor (oftast änkor) har fungerat som råd och stöd för yngre kvinnor inom församlinglivet, så t ex i Filippi.³

Det material vi har avspeglar i stor utsträckning livet i de övre sociala

-
- 1) Salzman, Michele Renee, 1989: "Aristocratic Women: Conductors of Christianity in the fourth Century". *Helios* 16 207-220.
  - 2) Cooper, Kate, 1992: "Insinuations of womanly influence: An aspect of the Christianization of the Roman aristocracy", *Journal of Roman Studies* 82 150-164.
  - 3) Portefaix, Lilian, 1988: *Sisters Rejoice: Paul's Letters to the Philippians and Luke-Acts as Seen by First-century Philippian Women*. Uppsala.

---

skikten. Hur livet kan ha tett sig för t ex kristna slavar är svårt att få någon uppfattning om, men det ligger förstås i sakens natur att slaven i ett kristet hushåll lättare kunde leva ett kristet liv än slaven i ett icke omvänt hushåll. Vi ser ibland indikationer på att hela hushållet omvändes, och kristna damer tycks inte sällan ha haft sällskap av sina kristna slavinnor. Hos Hieronymus kan man dock läsa att förnäma damer inte fick lov att ha med sig följeslagare hemifrån när de anslöt sig till hans väninna Paulas systerskap i Bethlehem, detta för att inte bli påmind om sitt gamla liv. Härav kan man kanske våga gissa sig till att det inte var helt ovanligt att förnäma kvinnor hade med sig slavinnor även i sin nya livsform. I Paulas klosterregel framgår det också att hon tog emot kvinnor av både högre och lägre samhällsklasser (Hieronymus *ep.* 108.20).

Vi skall se på tre litterära exempel på kvinnoöden eller kanske kvinnorepresentationer från kristendomens tidigare århundraden. Det första exemplet är den heliga Thecla, som förekommer i den apokryfa texten *Acta Pauli et Theclae*. Texten är från andra århundradet e. Kr., och som bl. a. Kerstin Aspegren har pekat på bär texten tydliga drag av inspiration från den hellenistiska romanen.⁴ Thecla framställs där i begynnelsen som en "vanlig familjeflicka", bosatt i Iconium: hon lever sitt liv i kvinnlig tillbakadragenhet och förbereder sig

för sitt giftermål med en passande ung man. Men så hör hon en dag Paulus predika och blir så tagen av förkunnelsen att hon bestämmer sig för att leva i kyskhet och följa honom. I berättelsen är hennes liv i kvinnlig avskildhet tydligt markerat: hon sitter inne i huset och hör Paulus genom ett fönster. Omvändelsen innebär för Theclas del ett fullständigt avståndstagande från hennes gamla liv inte bara i andlig mening: hon bryter med sociala förväntningar genom att slå upp sin förlovning, och hon bryter med tabun kring kvinnorollen genom att ge sig ut i offentligheten och så småningom också genom att själv predika och möjligen också döpa. I offentligheten uppträder hon också delvis i mansdräkt. Repressalierna mot henne tar sig de former som de ofta gör för kvinnor i offentligheten: hot mot hennes sexualitet, dvs hot om våldtäkt. Som en äkta hjältinna klarar sig dock Thecla från alla faror inklusive martyrdöden och uppträder så småningom som Paulus kamrat och like.

Många har velat se Thecla som en gestalt skapad för att ge kristna kvinnor en förebild. Om så var fallet måste man konstatera att den förebilden blev av ganska kortvarig natur. Redan Tertullianus förklarade att texten var ett falsarium och att kristna kvinnor inte kunde anföra Theclas exempel som argument för att kvinnor skulle få predika och döpa. Dock blev Thecla en form för idealgestalt,

---

4) Aspegren, Kerstin, 1990: *The Male Woman. A Feminine Ideal in the Early Church*. Uppsala.

inte som föredöme i jordiska angelägenheter men som en andlig förgrundsgestalt, och i den egenskapen möter man ofta hennes namn i texter som är riktade till kristna kvinnor. I slutet av 200-talet dyker hon upp som protagonisten i Methodios *Symposion*.

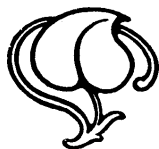

Nästa kvinnoöde är Perpetua, kristen martyr i Karthago år 203 e. Kr. Texten, *Passio Perpetuae et Felicitatis*, är intressant bl a för att den uppger sig vara skriven av tre personer: Perpetua själv, en annan martyr vid namn Saturus, samt en anonym redaktör. Detta är naturligtvis omdiskuterat, men en undersökning av prosarytmen i verket gjord av Åke Fridh avslöjar att verket i varje fall är skrivet av tre olika personer, och att den sk redaktören inte är Tertullianus, som ibland antagits.⁵ Det finns också kvinnoaspekter i innehållet som i varje fall gör det sannolikt att det är en kvinna som har kommit till tals. Det som gör texten särskilt intressant är att den ger ett "inifrån-perspektiv" på martyrskapet. Medan senare tiders martyrberättelser skildrar en martyrs kamp sedd med en beundrars ögon, många gånger i stereotypa och oftast devota ordalag,

får vi här följa livet inuti fängelset för en grupp kristna, från domen till exekutionen. En av dessa kristna är Perpetua, en 22 år gammal kvinna av god romersk familj, nygift och med en späd son som hon fortfarande ammar. Den äkta mannen dyker aldrig upp i berättelsen, däremot spelar fadern en aktiv roll som den som försöker få henne att offra till kejsarens bild (något som skulle leda till hennes frikännande) genom att vädja till hennes moderskänslor. Hon vägrar emellertid, och genom gudomligt ingripande blir barnet avvant och klarar sig utan hennes bröstmjölk. Därmed är Perpetua fri att gå in i martyrollen utan några jordiska omsorger. Det som bidrar till känslan av autenticitet i denna text är att martyrererna visserligen klarar sig undan de vilda djurens angrepp och dör först när de avrättas med svärd, något som är ett vanligt tema i martyrberättelser, men de mera fantastiska dragen saknas. Här är inga vilddjur som lägger sig ner och slickar helgonens fötter, utan räddningen tycks mer vara ett tillfälligheternas spel. Ganska många detaljer i skildringen från arenan bidrar också till intrycket av vittnesrapport, t ex publikens hänfulla tillrop till Saturus när han blivit översköld av blod, eller beskrivningen av Perpetua och hennes tjänarinna Felicitas som står sida vid sida i sönderrivna kläder och väntar på ett förnyat anfall av den galna kviga som är det djur som skall ta dem av daga (vilket som sagt misslyckas).

5) Fridh, Åke, 1968: *Le problème de la passion des saintes Perpétue et Félicité*. Göteborg.

Joyce Salisbury som har skrivit en monografi om denna text vill se många detaljer i framställningen som utsprungna ur en karthagisk tradition. Det gäller t ex en tradition med människooffer och sakrala självmord, och Salisbury tänker sig t o m möjligheten att Perpetua överlämnade sig till myndigheterna självmant.⁶ Många element i berättelsen om Perpetua kan säkert förklaras utifrån lokala traditioner och litterära genremönster; kvar står dock att Perpetua framstår som en livs levande kvinna av kött och blod, väsensskild från idealgestalter som Thecla.

Den tredje kvinnan vi ska stifta bekantskap med är Eustochia, oftare kallad Eustochium som utgör smeknamnsformen. Om henne vet vi säkert att hon har existerat, som tredje dotter till Hieronymus väninna Paula och dennas make Toxotius. Eustochium levde i slutet av 300-talet, och vi känner henne från Hieronymus skrifter. Paula blev änka relativt tidigt och tillhörde den sociala eliten i Rom. Efter sin mans död vände hon sig till ett liv i Kristus, och omfattade med

stor iver den asketiska rörelse som Hieronymus var förespråkare av. Detta tycks ha gällt även resten av familjen: äldsta dottern Blesilla dog av vad många uppfattade som en alltför sträng askes som Hieronymus bar ansvaret för; svärsonen Pam-machius slutade sina dagar som munk; sondottern Paula blev vigd åt Gud redan som litet barn, och Eustochium själv valde ett liv i sträng askes, under Hieronymus överinseende. Mest berömt i detta sammanhang är Hieronymus brev 22, en traktat över virginiteten. Det kan vara intressant att se lite närmare på Hieronymus föreskrifter för Eustochium, och därmed för alla kvinnor som tänkte sig ett liv i jungfrulighet:

Eustochium skall undvika vin, som fungerar som bränsle för begäret. Hon skall ta det försiktigt med mat, och ett argument för det är att det var genom att äta ett äpple som Eva bringade mänskligheten på fall. Man bör överhuvud taget aldrig äta sig mätt, eftersom en full mage kan göra en lika rusig som intagande av vin. "När du stiger upp för att be om natten skall det inte vara av matsmältningsbesvär utan av tomhet som din mage bullrar". Sex står naturligtvis högst upp på listan över farligheter, och Hieronymus varnar också Eustochium för den ordnade sexualiteten i form av giftermål. Se bara hur det gick för hennes syster Blesilla, som blev änka efter 7 måna-

6) Salisbury, Joyce E., 1997: *Perpetua's Passion. The Death and Memory of a Young Roman Woman*. New York & London.

ders äktenskap! Hon hade därmed mist "oskuldens blomma" alldeles i onödan, och hade inget igen för be-
sväret. En asketisk jungfru bör inte visa sig utomhus, inte ens i samman-
hang där det brukar anses nödvän-
digt: "Om du går ut var gång det sägs
vara nödvändigt så kommer det ald-
rig att fattas orsaker!" Eustochium
skall studera bibeln till dess att söm-
nen övermannar henne. Bönen skall
vara hennes skydd för otuktiga tan-
kar. Hon bör bara umgås med andra
asketiska kvinnor och undvika gifta
kvinnors sällskap. Hon skall inte
lyssna på lättfärdigt tal och skämt,
och hon skall inte låta sig påverkas
av argument som att "inte behöver
man väl vara tråkig bara för att man
är kristen". Å andra sidan skall hon
också undgå kontakt med människor
som har en asketisk hållning i det
yttre men är orena i det inre. Kort
sagt blir det inte många kvar att
umgås med!

I andra texter med förmaningar till
kristna kvinnor brukar också ingå
varnande ord om klädedräkt, smink,
smycken och frisyrer. Hieronymus
riktar inte sådana varningar till Eu-
stochium, kanske därför att hon
sedan länge var förbi det stadiet.
I andra sammanhang är han däremot
sträng när det gäller klädedräkten,
men ett charmerande undantag finns
i ett brev om uppfostran av den lilla
flickan Pacatula (*Ep.* 128.2), där
Hieronymus förefaller att ha mjuk-
nat lite i sin uppfattning. Där säger
han att det är bättre att den lilla
flickan får lov att pynta sig och sedan
inse att yttre prydnad inte har något
värde, än att hon går omkring full av

begär efter det hon inte har. Hans
grundläggande uppfattning är dock
helt klar: den kristna kvinnan skall
ha en enkel dräkt utan några som
helst utsmyckningar, hennes hår
skall vara friserat på enklast möjliga
sätt och hon skall ha huvudet täckt
när hon rör sig bland folk. Smycken
och smink är helt tabubelagt.

Sammanfattningsvis kan vi säga
att det liv Hieronymus föreskriver för
Eustochium är ett liv i största enkel-
het i fråga om mat, dryck, kläder och
komfort, vidare ett liv i största möjli-
ga avskildhet från den yttre världen
med alla dess frestelser, och slutligen
ett liv där den huvudsakliga syssel-
sättningen är bön och bibelstudier. Vi
kan förstas undra över hur Eustochi-
um själv tog emot dessa föreskrifter.
Att hon var en läraaktig elev kan man
nog sluta sig till av Hieronymus stän-
digt återkommande beröm för henne,
där han lovprisar henne som en före-
bild för alla jungfrur (så t ex. i *ep.*
107, där han råder Laeta, Eustochi-
ums svägerska, att anförtro uppfostran
av lilla Paula åt hennes faster
Eustochium, "doctrina virtutum").
Kan Eustochium ha hyst en viss svär-
misk beundran för Hieronymus?
Något som skulle kunna tyda på det
är *ep.* 31, där Hieronymus tackar för
presenter och en korg med körsbär

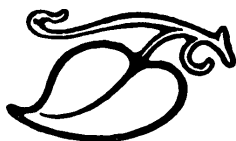
---

som Eustochium sänt honom på den helige Petrus dag. Hieronymus verkar något ambivalent i sitt förhållande till gåvorna och skriver bl a att "vi bör inte fira en högtidsdag med överflöd på mat utan med andlig glädje. För det är ju helt absurt att hedra en martyr som vi vet glädde Gud med sina fastor genom frosseri!" Kanske ett något taktlöst sätt att tacka för de fina körsbären!

Vi har här sett tre exempel på kvinnoliv i tidigkristen tid. Thecla, som rimligtvis är en fiktiv figur, kan uppfattas som en representant för kvinnlig frigörelse genom den kristna tron. Här är det kristendomen som gör det möjligt för en ung flicka att bryta med sociala mönster och traditionella förväntningar för att ge sig ut i omvärlden och vara verksam på lika villkor med männen. Perpetua representerar martyrerna, människor i en så extrem situation att de vanliga reglerna för gränser mellan könen måste ha satts ur spel. Bl a ser vi i texten att Perpetua på många sätt framstår som en ledargestalt för den kristna fånggruppen, utan att någon verkar att uppfatta detta som anmärkningsvärt. Eustochium slutligen

representerar den asketiska kvinnan, den innestängda som utövar hård kontroll över sin egen kropp, men som också är utsatt för hård kontroll av manliga läromästare. De flesta kvinnor har naturligtvis inte tillhört någon av dessa extremer utan fortsatt att leva "vanliga" kvinnoliv. Vissa problem har dock följt med rollen som kristen kvinna. Så har Peter Brown pekat på svårigheterna för kristna familjer att finna svärsöner som både var kristna och hade passande social status.⁷ Detta kan ha varit ett skäl till att kristna familjer inte sällan lovade en av sina döttrar åt Gud redan när hon var i späädålder. I fråga om den asketiska rörelsen kan kanske möjligheten till ett annorlunda liv ha verkat lockande på en del kvinnor: ett liv i kvinnogemenskap i stället för ett kanske påtvingat äktenskap, utan omsorger om hem och barn, kanske med bättre hälsa och med möjligheter för studier. Men flertalet kvinnor har trots allt levt ett traditionellt liv som gifta kvinnor med hem och barn, underordnade sin man snarare än sin Gud.

Gunhild Vidén

---

7) Brown, Peter, 1988: *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*. New York.

Ytringsfrihet og fritalenhet i oldtiden

Blant papyrene fra Herculaneum finnes en rull (nr. 1471) med tittelen "Peri Parrhesias" eller "Om det frie ord". Jeg har gjort Institusjonen Fritt Ord oppmerksom på dens eksistens og har fått forespørsel om en oversettelse. Den er nu levert, og jeg regner med at boken blir en bestseller i alle Narvesens kiosker.

"Om det frie ord" er skrevet av den epikureiske filosof Filodem. Han var en venn av Cæsars svigerfar, Lucius Calpurnius Piso, og boken ble brukt i undervisningen i den såkalte Papyrusvillaen i Herculaneum. Det er den eneste boken med en slik tittel som vi kjenner fra oldtiden, og det er neppe noen tilfeldighet at den dukker opp i romersk republikktid. Romersk statsforfatning har trekk som minner om det gamle athenske demokrati. Det var igjen blitt maktpåliggende å fremføre politiske standpunkter.

I Athen var ytringsfrihet knesatt som en borgerrett, noe athenerne var stolte av (se under "parrhesia" i Liddell-Scotts leksikon). At ytringsfriheten hadde sine grenser, fikk bl.a. Sokrates føle da han måtte tømme giftbegeret "for ikke å tro på de guder staten tror på, men innføre nye, demoniske vesener, og for å ødelegge ungdommen" (se Platons og Xenofons "Sokrates' forsvarstale").

Da demokratiet forsvant etter Aleksander den store, ble også ytringsfriheten borte. Den vanlige statsform i den greske verden ble eneveldet. Talefrihet ble til fritalenhet som ble praktisert i privatlivet og for retten.

De epikureiske skoler fungerte som fristeder hvor den som ville, kunne søke ly mot eneveldets undertrykkelse og brutalitet. Hvilke fag som ble studert i skolene, kan vi få et inntrykk av ved de verkene av Filodem som er gjenfunnet i Herculaneum: atomlære (mot overtro, og her brukte man Epikurs hovedverk "Om naturen", som også er gjenfunnet), logikk, etikk, retorikk, teologi, musikkteori, litteraturteori, filosofi, historie og økonomi. Viktigste var innføringen i livskunst (med lysten som livets mål) som dekkes av flere kompendier fra Filodems hånd: om vrede, skadefryd, smiger, baktalelse – og ikke minst fritalenhet. Fragmenter av Lukrets' store dikt "Om tingenes natur" er nylig også dukket opp i Papy-

rusvillaen. Det ga elevene en samlet oversikt over Epikurs filosofi.

Vennskapet spilte en sentral rolle. Lærere og elever utgjorde et fellesskap med sikte på å sikre egen og hverandres lykke: "Vennskapet danser rundt hele verden og roper som en herold til oss alle: "Våkne opp og pris hverandre lykksalige!" (Epikur). Men vennskap kan ikke tenkes uten fritalenhet: "Det er mye fint som kommer av et vennskap, men intet er så stort som å ha en man kan snakke med om det som ligger en på hjertet, og som hører på det man sier. For vår natur lengter heftig etter å åpenbare for noen hva vi tenker" (*Om det frie ord*, fragment 28). Det er et gjennomgangstema hos Filodem.

Filodem er hovedsakelig opptatt av fritalenhet som pedagogisk hjelpemiddel, men påpeker at den også kan praktiseres utenom skolen, til og med i politikken. De unge romerske adelsmenn som var Filodems elever, har hatt adskillig å hente i hans presentasjon av fritalenhetens psykologiske forutsetninger.

"Peri Parrhesias" ble oversatt for første gang til et moderne språk av D. Konstan m.fl. i *Philodemus, On Frank Criticism*, Atlanta 1988. Det er en vitenskapelig oversettelse som forutsetter at man leser den greske grunnteksten ved siden. Jeg har forsøkt å gjøre min norske oversettelse mere leservennlig og gir noen prøver på den her.

"Om det frie ord" er fragmentarisk bevart, slik tilfellet gjerne er med papyrene fra Herculaneum. Tallangivelser i marginen kan tyde på at vi bare har en sjettedel av rullen. Det er

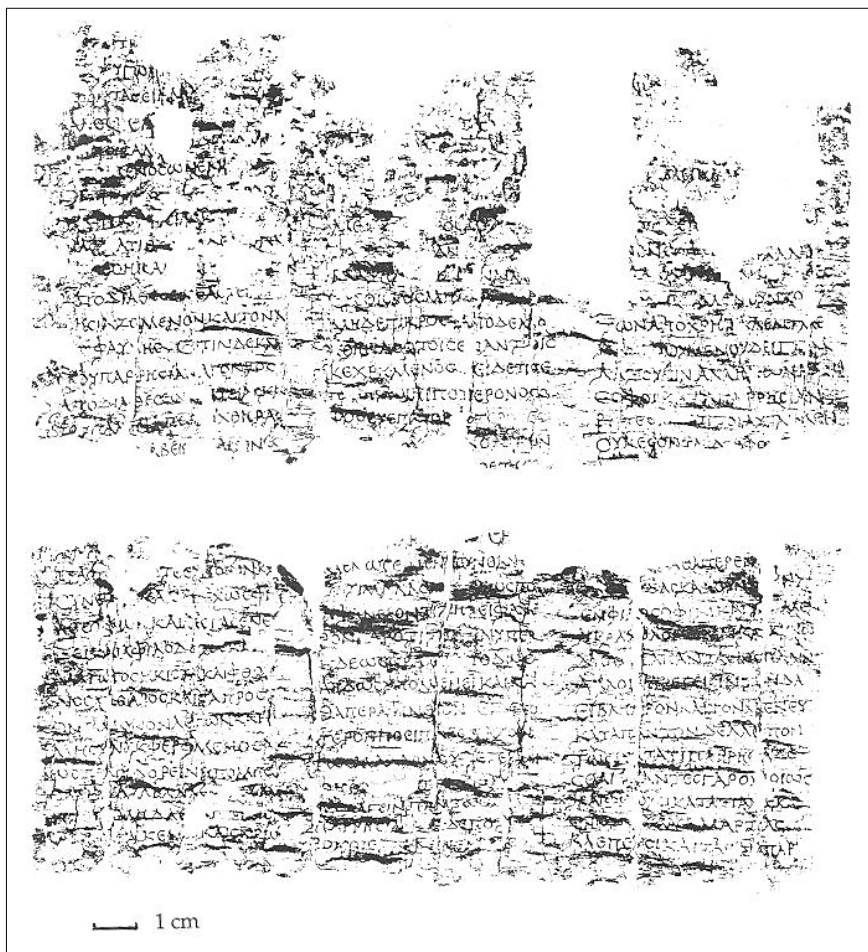
allikevel mulig å få et visst bilde av innholdet.

Tittelen som står innerst i rullen, lyder i sin helhet: "Filodem, Om det frie ord, forfattet på grunnlag av notater fra Zenons forelesninger om karakter og livsførsel". Zenon som var Filodems lærer og store ideal, var forstander for skolen i Athen. Han var interessert i romerske forhold og kunne ifølge Cicero til og med latin. Zenons verk "Om geometri" ble gjenfunnet sist høst under opprullingsarbeidet med papyrene fra Herculaneum, det eneste verk hittil funnet fra hans hånd.

Filodem understreker at bare erfaring kan fastslå fritalenhetens muligheter og begrensning. En epikureer "baserer det han sier på sannsynlighetsbevis, og kan ikke påstå noe med sikkerhet" (fragment 1. Fragmentnumrene sier ikke nødvendigvis noe om fragmentenes innholdsmessige rekkefølge). Filodem gjør her front mot en platonsk oppfatning av vår erkjennelse. Det finnes ingen vennskapets eller fritalenhetens idé e.l.

Den obligate hyldelse til Epikur avleveres, slik vi kjenner det fra Lukrets: "Hovedsaken og det viktigste er å lyde Epikur, etter hvis lære vi har valgt å leve" (fr. 48). Epikurs fritalenhet overfor sine elever fremheves som eksempel, også med romantiske innslag: "Av og til, når han snakket med de andre, la Epikur sitt hvite hode på skakke og sa: "Ja, jeg ville nok ikke ha sagt til noen annen..." (fr. 24. Resten av teksten er tapt).

Læreren bør tilpasse sin fritalenhet og kritikk til den enkelte elevs evner og modenhet: "Feil skal tas opp på en

Filodem, Om det frie ord. Kolonne I-III Papyrus 1471.

sympatisk måte, ikke med krenkelses eller hån” (fr. 79 bis). Filodem tar avstand fra den sokratiske ironi: ”Det er forskjell på en kjærlig veiledning og en ironi som kan være underholdende nok, men som ville såre så å si alle.” (fr. 26). I Filodems øyne var Sokrates en grobian som moret seg med å mobbe andre. Filodems lærer

Zenon kalte Sokrates med et latinsk uttrykk for ”scurra Atticus”, ”kloven Attika” (Cicero, ”Om gudenes natur” I, 93).

Det stilles store krav til selverkjen- nelse hos en lærer, han må kunne beherske sitt sinne og vise evne til overbærenhet: ”Hvordan skulle han kunne hate en elev som har begått en

tilgivelig feil når han vet at han selv ikke er fullkommen, og er klar over at alle kan begå feil?" (fr. 46). I motsetning til stoikerne anså ikke epikureerne den vise mann som feilfri. Fullkommenhet besto i vilje og evne til selvkritikk.

Tross all overbærenhet oppsto det allikevel problemer i skolen. Forelskelse mellom elever kunne virke forstyrrende (begge kjønn hadde adgang): "Man *må* ikke absolutt snakke om sine følelser. Forelskede må ofte det, mens andre tilstedeværende ikke er interessert i å høre om hva den og den har opplevd. Men andre følelser og tilstander kan det være verdt å snakke om" (fr. 48). Epikureerne så med uvilje på forelskelse: sex kan man jo ha med nær sagt hvemsomhelst, med vennskap er det noe helt annet!

Filodem synes kvinner er vanskelige: "Hvorfor er kvinnekjønnets så avvissende når det gjelder fritalenhet?" spør han og svarer: "De tror man skjønner på dem og ønsker å såre dem...De er for impulsive og forføngelige og for opptatt av sitt rykte. Kvinnene synes man skal ta hensyn til deres fysiske svakhet og unnskyldte dem, og at menn ikke med overlegg bør få latterliggjøre dem fordi de er sterke. De tar lett til tårene og forveksler kritikk med forakt" (kolonne XXI b – XXII b. Kolonnene er brukket i to, øverste del angis med a, nederste med b).

Adelsmenn og rikfolk kan også være problematiske: "Hvorfor tåler rike og mektige personer det frie ord dårligere enn andre? Det er fordi de tror at de heldige og smarte vekker

misunnelse og hat...De tar det ille opp når de blir satt til veggs, fordi de tror folk flest kritiserer dem av misunnelse, og fordi de er vant til å omgås underdanige mennesker" (kol. XXII b – XXIII a).

Det var ingen aldersgrense i skolen, for Epikur hadde sagt at "det er aldri for tidlig og aldri for sent å sørge for sinnets helse." Men gamlingene var ikke alltid de letteste elevene: "Hvorfor blir gamle menn så lett irritert over fritalenhet? Det er fordi de tror de er klokere enn andre på grunn av sin alder. Når noen taler åpent til dem, ser de på det som forakt for deres skrøpelighet og en stor frekthet...De aktes og æres av folk flest og synes derfor det er merkelig at noen skulle kritisere dem. De ser at alder medfører visse rettigheter og passer derfor på at de ikke skal fratas disse, hvis det skulle vise seg at de allikevel ikke var så verdige. "Å gå i barndommen" er et uttrykk som kryper inn under huden på dem og blir liggende og verke" (kol. XXIV a – b).

Når eleven forlater skolen, "har han fått en ny livsstil og er usigelig takknemlig og beæret" (kol. XI b). Han er blitt mere kunnskapsrik, åpen, ærlig og lydhør. Men han er også blitt behørig advart mot de følger fritalenhet kan ha i samfunnet. Læreren har f.eks. understreket "hvor mange det er gått hårdt ut over, og som har mistet alt fordi de hadde en tilbøyelighet til å samtale åpent med visse personer" (fr. 72). Og man bør legge seg på sinne at "eneveldige konger knapt vil se i nåde til fritalende undersätter...Konger betrakter kritikk som oppvigleri. De håper og

tror det er en fordel at det er *de* som hersker over alle, og at alt er avhengig av og underlagt dem" (kol. XXIV a). I Roma er forholdene bedre: "Øvrighetspersoner og folkeforsamlinger bør kritiseres" (kol. VII a). Til bruk i samfunnet har eleven også fått med seg innsikt i hvor sviktende retorikernes bevisføringer er (kol. XIV b).

Det er bemerkelsesverdige likheter mellom Filodem og Det nye testamente. De bruker ofte samme ord. "Hamartia" eller "feil" får i NT betydningen "synd", "soteria" eller "redning" blir "frelse". Begge taler om å "formane" (parakalein), "hel-

brede" (iasthai), være "fullkommen" (teleios) og om "kjærlighet" (agape). Begge forfekter menneskenes likeverd. Noen tror de epikureiske skolene til slutt gikk opp i de kristne menigheter. Men det er lite sannsynlig. Det epikureiske syn at universet har skapt seg selv, og at døden er slutten på alt, var naturligvis helt uakseptabelt for de kristne. Kirken var iallfall senere travelt opptatt med å undertrykke epikureisk tenkning og gledet seg over at epikureerne endelig var borte.

Knut Kleve

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1.mars 2001

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permene.

Fleguderer og opplysning i Augustus' Roma

Hva gjør vi mennesker når vi ikke lenger tror på våre guder? Når de ikke griper inn i våre liv og hjelper oss? Utsteder en dødsattest ('Gud er død')? Men særlige forhold kan holde oss tilbake fra et så drastisk skritt. I Roma er det alt i det ytre miljø visse treghetsfaktorer. Der stod jo gudenes hus rundt om på byens beste tomter i hopetall. Hva skulle man gjøre med fraflyttede boliger som ikke lot seg konvertere til beste for det boligløse proletariat? Og bildene av gudene – like fra malerier, statuer, relieffer ned til brukskunst og smykker – var å se allevegne. Fjerner man de synlige spor av gudene, tar de menneskenes kulturelle forankring med seg. Da er det langt å foretrekke å finne måter å avfinne seg med disse veseners nærvær på, om de er aldri så stendøde.

Denne artikkelen vil handle mest om diktningen. Der møter vi etter min mening – i mer eller mindre indirekte form – *de mest reflekterte* holdninger til den tradisjonelle religion; dikterne er nødvendige som supplement til de viktigste utsagn i det mer direkte kildemateriale. Vi snakker nå om den *filologiske* del av fenomenet førkristen antikk religion. I tillegg kommer jo arkeologien, religionsfenomenologien og andre humanvitenskapelige tilnæringsmåter.

Jeg har nedenfor valgt meg ut tre eksempler som illustrerer like mange aktuelle og rasjonalistiske måter å 'bruke' gudene på.

Som konklusjon på sin fremstilling av den republikanske statsreligions

yrende mangfold av guder sier Kurt Latte i sin bekjente håndbok: "Für die Oberschicht hatte die römische Religion im letzten Jahrhundert der Republik jede Kraft verloren." Den tradisjonelle polyteisme var for mange ikke noe mer enn et skall. Man har til og med antydning at dette fleguderer var redusert til en slags monoteisme: ikke på den måte vi skulle ha ventet, at en allmektig Jupiter tronet i ensom majestet på et gudetomt Olympos. Den sekulære ånd i de styrende sjikt er mer kapisrisøs og populistisk. Den offentlige oppmerksomhet ble rettet mot Jupiters datter Venus; de fleste erfarte jo hennes makt. I en politisk kontekst var hun ikke minst et godt patriotisk samlingsmerke og ble utnyttet til fulle

i den politiske propaganda. Sulla *Felix* ga inntrykk av å være Venus' særlige yndling, *epafroditus* som han kalte seg med et gresk tilnavn (Plutark Sulla 34); han spilte på at 'Venus' var betegnelsen på lykkekastet i terningspill. Pompeius overbød ham snart da han stod på høyden av sin makt. Da han innviet sitt store teaterkompleks på den sentrale delen av Marsmarken i 55, gjorde han Venus endog til seiersgudinne med betegnelsen *Venus Victrix*; hennes lille tempel

Venus Genetrix.

kronet teatrets mektige tilskuerrom (*cavea*). Dette PR-fremstøt, maskert som tradisjonell kultus, ble i sin tur overtruffet av rivalen Gaius Julius Caesar. Før slaget ved Farsalos (48 f.Kr.) lovet han Venus et tempel om han seiret, og foran sluttoppgjøret ved Munda tre år senere var Venus løsenordet blant hans tropper. Så var da også Venus intet mindre enn juliernes stammor, Aeneas' mor, og dermed også romerfolkets stammor. Høsten 46 kunne Caesar innvie et stor-slagent tempel for *Venus Genetrix*, 'Venus Stammoderen' på sitt nye forum ved siden av Forum Romanum. Caesars posthume adoptiv sønn Octavian, senere kalt Augustus, tok familie-mytilogien i arv for i sin tur å overby grandonkelen. Augustus kombinerte Venus med Mars i det allerhelligste av templet for *Mars Hevneren* (*Mars Ultor*) på sitt store Forumanlegg, *Forum Augustum*. Han synliggjorde dermed gudinnens forbindelse både med sin egen seierrike karriere og hennes rolle som stammor.

Da var det i mellomtiden forlenget skjedd en radikal snuoperasjon fra Augustus' side i forhold til den tradisjonelle religion i det hele, i form av en restaurasjon av fedrenes statskult. Ikke før hadde Augustus feiret seg selv som global seierherre og fredsfyrste i 29, så valgte han med perfekt sans for timing å iscenesette en religiøs vekkelse på tradisjonens grunn uten sidestykke. Først innviet han sin høyst personlige Apollonkultus i demonstrativ nærhet av sitt herskersete på Palatinen, så reistes det stillaser rundt 82 forfalne og misligholdte templer og helligdommer rundt om i

Roma. Uforståelige riter og fester ble kalt frem til nytt liv fra de allerlærdeste gjemmer av nasjonens overlevering. Hvordan stilte så opplyste og intelligente mennesker seg til denne reaktiverte gudeverden? Politisk sett var suksessen forbløffende. Våre kronvitner, Vergil og Horats, er ikke bare med på notene; de synes å bakke det hele opp som om de selv aldri hadde tenkt på annet. Er ikke Vergil innbegrepet av den tradisjonelle fromhet når vi ser på hans første store helt, den italiske bondemann i *Georgica* ('publisert' i 29 f.Kr.)? Her synes det ikke å være den minste plass hverken for sekularisme eller ateisme; og *pius Aeneas* kan i Aeneiden (19 f.Kr.) riktignok glemme litt av hvert, men ikke hva han skylder gudene. Med Horats virker spenningen mellom forfatterpersonligheten og diktningen større; Horats var livsnyter, rasjonalist, epikureer; en vakker dag la også han brått kursen om (ode I 34). Man kan mistenke at han var ute etter å tekkes Augustus' politisk funderte religiøsitet – mener mange.

Dette er altså i nokså grove trekk situasjonen bak den motsetningsfylte situasjon som tittelen på min artikkel angir. Ved nærmere lesning av dikternes vitnesbyrd kommer det frem en del viktige nyanser. De kaster så smått lys over den forbausende uproblematiske overgang fra slutten av republikken – med den tids markstukkne holdning til religionen – frem til det etablerte prinsipat med dets brå og begeistrede vekkelse.

Vergil var 20 år gammel da Caesar skrittet over Rubicon og 40 år da Caesar, Divi filius, vendte hjem til

sin store triumf. I 48 eller 47 f.Kr. var Vergil kommet fra sitt hjemlige Gallia cisalpina til Campania som student. Der slo han seg åpenbart ned på permanent basis, der skrev han i hovedsak sin diktning og der fikk han sitt gravmæle. Selvsagt var han en del på reisefot; han var temmelig sikkert i Roma i 29, og han var, ifølge det magre biografiske kildematerialet, både på Sicilia og flere ganger i Hellas. Men vitaet har sikkert rett når det betoner at Campania var hans varige hjem; det var byen Napoli han sognet til, langt mer enn til Roma. I Campania var det, da Vergil kom dit, et betydelig gresk lærdomsmiljø og en humaniora-interessert romersk overklasse. Især hadde epikureerne etablert seg; de hadde sogar to epikureiske sirkler eller skoler. Den unge Vergil, dengang tydeligvis understøttet av den sterkt litteraturinteresserte politiker Asinius Pollio, hadde forbindelse med dem begge. Det som nærmest må betraktes som en vennekrets, møttes i Siros hjem i Posilippo (hvor Vergil ble begravet). I Herculaneum holdt den betydelige epikureer Filodem(os) fra Gadara skole i Pisos praktfulle villa som var et boklig eldorado. Blant de mange papyrusrestene som denne villaen har gitt oss tilbake, var det en gresk papyrus, nr. 1082, som fanget Alfred Körtes oppmerksomhet i 1890. Det var der tale om Quintilius Varus. Like foran hans navn sto ΟΥ som Körte restituerte til vokativen *Vergilie*; restitueringen av Vergils navn, sammen med mer leselige navn på noen av Vergils nære dikterkolleger, resulterte i artikkelen "Augusteer bei Philodem"

i *Rheinisches Museum*. Innholdet i fragmentet viste at epikureeren Filodem henvendte seg til fire romerske elever: Vergil, Quintilius Varus og Varius Rufus og enten Plotius eller Horatius. Diskusjonen rundt denne papyren er tatt opp igjen i nyere tid, og vi kan trekke den slutning at Vergil var en av Filodems mer fremtredende romerske elever; Filodem gjengir filosofiske samtaler med de unge romere med et godt grunnlag i virkeligheten. Jeg tviler ikke på at Vergil kunne kalles en opplyst epikureer på dette stadium av sitt liv. Uansett om Horats var nevnt i papyrusfragmentet eller ikke, var også den yngre Horats tatt opp i denne kretsen; for han la aldri skjul på at han fra først av hørte hjemme i Epikurs leir (*epist.* I 4,16); denne tilhørigheten var sikkert et faktum alt før Horats dro videre til Athen for å studere der.

Et grunnleggende dogme i den epikureiske teologi var at gudene ikke grep inn i og heller kunne gripe inn i verden og i menneskenes liv; en slik posisjon var selvsagt ikke særlig forenlig med tradisjonell kultus. Hva er vitsen ved å ofre og be til guder som riktignok er til, men er fullstendig detasjerte i forhold til våre liv?

Det er én dikter vi kan være helt sikre på hadde en høy stjerne i Filodems Herculaneum: Lucret's. Hans store verk *Om tingenes natur* (*De rerum natura*) hadde foreligget siden begynnelsen av 54 f.Kr. og stod sentralt for alle filosofisk interesserte. Knut Kleve har funnet noen små biter av hans læredikt i Pisos villa, svært interessante fragmenter på kjøpet. Nå har Lucret's i åpningen av sitt

dikt en intens hymne til Venus. Venushymnen lar seg nok lese allegorisk (en antikk pendant til Bjørnsons "Ære det evige forår i livet"). Partiet har dertil en nasjonal side ved å vise til Venus som romernes stammor. Knut Kleve har i sin *Symbolae*-artikkel fra 1966, "Lucrez und Venus", advart mot å se på epikureerne som religionsfiendtlige. Han minner om at nettopp Filodem skrev et verk *Om fromhet* hvor det fremgår at Epikur selv tok samvittighetsfullt del i athenernes religiøse fester; Epikur ville også at hans tilhengere skulle opptre på samme fellesskapsgemenslige måte. Dette forandrer i og for seg ikke noe på sannheten i første paragraf i Epikurs 'katekisme', hans *Hovedsetninger*: "Et lykksalig og uforgjengelig vesen har hverken selv bekymringer eller skaffer andre det. Derfor påvirkes det hverken av vrede eller av velvilje. For alt slikt er tegn på svakhet." Om vi altså ber til en Gud/gud, påvirker ikke dette guden hverken følelsesmessig eller handlingsmessig. Kulten blir redusert til uttrykk for respekt for auguste vesener, på samme plan som å ha en byste av Homer eller Epikur i sitt hjem. Folks tro og religionsutøvelse vil ikke Epikur angripe, de religiøse følelser godtas som noe i og for seg positivt.

Jeg tror ikke Vergil står så langt fra dette standpunkt. Vi behøver ikke, som enkelte gjør, betrakte ham som en mer eller mindre frafallen epikureer. Det var autoritative intellektuelle stemmer også utenom de epikureiske miljøer som forsvarte den tradisjonelle gudetro uten nødvendigvis å ville innlemme den samme

tro i sin oppfatning av den fysiske virkelighet. De åpnet i stedet for omtolkninger av religionens mytologi. En slik innstilling finner man også hos Cicero i hans statsteoretiske skrifter, og jeg tror nettopp Vergil har studert disse med stor oppmerksomhet: I annen bok av *Om lovene (De legibus)*, hvor Cicero behandler det religiøse lovverk, peker han på at den tradisjonelle religion er en nødvendighet for samfunnet: *Mos maiorum*-tradisjonen – fortjener vår beundring også på det religiøse område, selv om vi ofte er nødt til å tolke den i pakt med vår fornuft og rasjonalitet. Samtidig ser vi at Cicero av og til opererer med et gudsbegrep som er til forveksling lik de store religioners høygudsmonoteisme; det var ikke noe usedvanlig i det. Varro som er noe av et orakel for det augusteiske prinsips gjenoppvekkelse av den gamle religion, tenker i lignende baner. Det er lett nok å se inkonsekvensen i dette dobbelte bokholderi, men det bidro til å sikre den tradisjonelle religion lojalitet fra de høyeste kretser – dette i en situasjon da alle slags importkulturer og strømninger kom folkets religiøse behov i møte på en ganske annen måte enn statsreligionen var i stand til det.

I et slikt lys, der ratio og filosofi kommer de tradisjonelle forestillinger til hjelp ved å inkludere dem i et slags harmoniserende overbygg, kommer mange partier hos en dikter som Vergil i et nytt lys. Den homeriske gudeverden representerte for Vergil noe mer enn forestillinger og artefakter utgått på tid og uten substansielt innhold; de lot seg lese

symbolsk og allegorisk som rasjonelle tolkninger av verden, av historien og av de menneskelige vilkår. Når vi ser på senantikkenes eksesser i allegorisk lesning av typen Fulgentius, er det forståelig at begrepet allegori ofte oppfattes som en bastant annerledeslesning. Selv ville jeg derfor foretrekke å bruke ordet *hyponoia*; som allegoribegrep gir det forestillingen om at en tekst kan inneholde en undertekst. Det holder.

I. Juno – Allecto i Aeneiden 7

Et av høydepunktene i Aeneiden er skildringen av krigsutbruddet i 7. bok. Det er gudinnen Juno som setter elendighet og virvar i scene. Gjennom hele eposet, like til det store konkordat i sluttboken, er hun trojanernes forbitrede motstander på gudeplanet. Med tanke på at hennes hat skal gi seg mest mulig destruktive utslag, allierer hun seg med furien Allecto. Det er denne furien som blir den sentrale skikkelsen straks Juno har kalt henne opp fra Underverdenen til innsats. Hovedaktørene er altså en olympisk regissør (Juno) med en kontrahert infernalsk underregissør (Allecto); menneskene reduseres i dette perspektiv til marionetter. Ved første blick kan Juno i 7. bok virke som den for eposgenren typiske hevngjerrige guddom, f.eks. som Poseidon i Odyséen. Poseidon hadde jo fått det alvor-

ligste agg til helten fordi han hadde blindet hans sønn Polyfem; Poseidon raser til de grader at tilhørerens respekt for den mektige gud kan synes å stå på spill. Vi kan også sammenligne Vergils Juno med Iliadens Hera som tar det ytterst tungt at hennes ektemann en tid er så trojanervennlig som følge av sin svakhet for Thetis' henvendelse. Men sammenligningen med Homer åpner samtidig blikket for å se det nye i Vergils bruk av Juno som sentral drivkraft i den episke handling. For hva Juno sier og gjør, lar seg, uten å gjøre vold på teksten, lese som en analyse av krigers og konflikters natur. Det vil med andre ord si at det tradisjonelle guddommelige apparat lar seg forstå på rent menneskelige premisser. Juno synliggjør følelser og krefter som forklarer både den aktuelle krig og krig i sin alminnelighet. Gudeskikkelsene synliggjør de psykiske krefter som raser i en slik sammenheng. Gudeapparatet kan formidle dette overbevisende både dikterisk-billedlig og filosofisk-intellektuelt og analytisk. Junoskikkelsen lar leseren se krigsproblematikken i et allment gyldig lys. Det blir på den måten likevel et såre menneskelig bilde vi får av de destruktive krefter som utspiller seg ved et krigsutbrudd: det er hat og hevngjerrighet og kanskje selviske ambisjoner som rår. Når det kommer til stykket, er ikke menneskene marionetter i gudenes hender, de er ofre for sine egne ukontrollerbare affekter. Aeneiden dreier seg blant annet om overvinnelsen av slike krefter. I forlengelsen av en slik forståelse av en tradisjonell "mytisk-homerisk" gudeskikkelse får

vi umiddelbart gjennom Allectoskikkelsen demonstrert hvordan slike følelser demoniseres og trer i ondskapens og ødeleggelsens tjeneste. Bosnia og Kosovo har vært rystende påminnelser i det siste tiår, om vi skulle trenge til en aktuell bekreftelse på hvor riktig og sann Vergils analyse av slike krefter er. Furien Allecto anskueliggjør den uhyggelige prosessen som skjer i menneskers sinn og hjerter når en fredelig situasjon utvikler seg til et blodig oppgjør. Litterært og idéhistorisk har vi fått en påminnelse om at det ikke lenger er mulig å lese Vergil med homeriske briller.

II. Horats' ode II 19

Guder, sett som en personifisert projisering av psykiske krefter, er altså én side av mulige opplyste og rasjonalistiske holdninger til den tradisjonelle religion. Som vi skal se er ikke dette noe nytt i diktningen. Det finnes også andre strategier som kan gi ny mening og eksistens til kultisk sett undergangstruede guder. Det er interessant å lese Horats når han taler om gudene. Materialet foreligger greit samlet for oss, for en finsk kollega, Teivas Oksala, har skrevet inngående om Horats' religion (*Religion und Mythos bei Horaz*).

Den nestsiste oden i annen odebok (II 19) gjelder Bacchus. II 19 kan godt leses fra først til sist som en regulær gudehymne. For all del. Diktet er fullt av tradisjonelle elementer; vi kjenner især igjen trekk fra Euripides' berømte tragedie *Bakkantinnene*. Et sentralt trekk går på Bacchus som gud

for inspirasjon. Det er som gud for diktekunsten Bacchus fremtrer i de fire første strofene; diktet tjener som en forberedelse til sluttoden i bok II og forsåvidt også til sluttoden i bok III. Men diktet har etter min mening også politisk *hyponoia* å by på. Den bidrar til at vi ved lesningen ikke blir stående i religiøs positur; diktet er – paradoksalt nok – forenlig selv med en kjølig eller spotsk betraktning av de fanatiske Bacchustilhengere (som Euripides' Penthevs!). Det er min tese at Horats' Bacchus her er ment å kunne sees som en manifestasjon av Augustus i dikterens verden. Diktet står som en pendant til diktet I 2, som er et slags dedikasjonsdikt til herskeren, og hvor Augustus i siste runde settes lik guden Mercur. I II 19 blir vi minnet om at i hellenistisk herskerkult ble herskeren en manifestasjon av Bacchus på jorden. Dionysos' seierstog gjennom verden var egnet til å synliggjøre slik jordisk maktambisjon og dertil hørende suksess på verdensscenen. Som Kleopatras gemal opptrådte også Antonius slik, som en jordisk Dionysos. Ifølge Octavians propaganda var hans drikkfelde rival som skapt for rollen. Også Vergil kobler Augustus som verdenserobrer til slike mytiske forbilder og nevner Hercules og Bacchus i enkomiastrisk sammenheng med Augustus. I annen halvdel av år 30 overtok Augustus hele det ptolemeiske rike som sitt domene, og tidligere Bacchusmanifestasjoner kom altså med ett slag i skyggen av den nye diadok. Slike assosiasjoner melder seg lett, og bør følgelig heller ikke tenkes bort fra lesningen av vårt dikt. Dermed til-

hører ikke Horats' nokså utpregede gudehymne bare den religiøse sfære, men har en egen politisk aktualitet som klinger med og utvilsomt er ment å skulle klinge med.

La oss se litt nærmere på diktet. Gudens jordiske opptreden har karakter av en plutselig åpenbaring, en epifani. Dikteren opplever den eufori å være del av en thiasos, et ekstatisk Bacchus-opptog. Strofe 2: Som følge av Bacchus' guddommelige nærvær flyter naturen over av vin, melk og honning. Det er neppe tilfeldig at vi her blir minnet om Vergils fjerde ekloge hvor det er tilsvarende overdådige forventninger til en kommende fredshersker. Vergil skildrer i sin visjon et land med rødmende druer blant ville tornebusker, med honning som drypper fra hule eketrær osv. Det er et slektskap mellom slike landskaper, enten de følger av Dionysos' åpenbaring eller de tilhører den gyldne tidsalder. Et paradisi oppstår som følge av gudens hellige nærvær. Om man ikke lenger har i behold den naive barnetro på det fortalte, kan den politiske hyllest ('enkomion') komme inn i steden med sin utopi. Resten av Horats' dikt handler om gudens krefter og undere, hans *aretai* og *erga*. Den forlatte Ariadne ble lykksaliggjort som gudens hustru og gjort til stjernebilde. Innenfor en pagnyriske horisont tenker man på herskerens gemalinne som vil bli plassert blant stjernene i likhet med herskeren selv. Det er velkjent at Livia som Octavians hustru og sammen med sin mann alt så tidlig som i 36 fikk nesten guddommelige æresbevisninger. Det skjedde etter seieren

over Sextus Pompeius ved Naulochos og i beste hellenistiske herskerstil. I fortsettelsen, strofe 4, viser guden sine muskler slik vi især kjenner ham fra Euripides' stykke. Det fikk Penthevs og hans hus føle til fulle. Dertil nevner Horats en annen gudløs hersker som binder guden og tiltror seg å kunne beherske ham, nemlig den trakiske Lykurgos. Det er vanskelig ikke å tenke på Augustus' motstandere her, akkurat som i beretningen om Jupiters motstandere i ode III 4. Bacchus' fiender representerer *impia vis*, 'gudløs vold'. På begge steder kan vi hevde at dikteren sammenfatter og hever til et mytisk stadiet det verdensdrama som nylig har funnet sted. Forestillingen om gudens maktfylde blir forsterket i strofe 5 hvor Horats skildrer Dionysos' tog mot øst og hans makt over havet. Denne strofen lar seg lett applisere på Vergils Augustus-panegyrikk slik vi møter den alt i 1. bok av Aeneiden. Der er det en dobbelt referanse i teksten om jeg har rett; dels ser vi en lovprisning av hva Augustus alt hadde utrettet i Øst – i og med erobringen av det ptolemeiske rike og ordningen av de østlige provinser -, dels er det en forventning om enda mer: det vil si et *imperium sine fine*, "det grenseløse rike" som Vergil holder frem; da vil parterne være blitt en lydig del av den enorme østlige fold. Det ligger fra først av også tydelig under Augustus' orientpolitikk et ønske om at *mare barbarum*, dvs. det indiske hav, skal være under romersk kontroll. De politiske assosiasjonene fortsetter også i 6. strofe. *Mars Ultor*-problematikken, krigsguden som hevner mordet på Caesar,

gir Octavian/Augustus legitimitet i decennium etter decennium. I vårt dikt har vi den gudløse skare (*impia cohors*) som omfatter delvis de samme skikkelser som de Jupitermotstanderne som omtales i fjerde romerode. Samtidig med denne demonstrasjon av gudens makt er det om å gjøre for dikteren å vise det antinomiske ved guden, for gudens fredelige side må ingenlunde glemmes. Og nettopp det antinomiske i fremstillingen av gudene som mønstre for den jordiske makt går igjen hos Horats i fjerde romerode og hadde sitt motstykke i monumentalutsmykningen: Jeg tenker især på utsmykningen av det flunkende nye Apollontempel på Palatinen: Apollon er på samme tid en trussel og det gode, rike liv, den nådeløse hevner og den blide musiske gud.

Det er ikke noe prinsipielt nytt ved disse uttrykksfunksjonene ved den tradisjonelle gudemytologi. Det psykologisk-allegoriske ved gudene er slående f.eks. i Euripides' tragedie *Hippolytos*, ved at Afrodite og Artemis er satt opp mot hverandre fra stykkets åpning av. Slike urmyter som gigantomachien eller titanomachien hadde alt i klassisk tid en politisk-paradigmatisk karakter. Mytens kamp mellom ondt og godt speilet og ga mening til grekernes kamp mot perserne i øst. Det som blir tydeligere hos de ledende augusteiske

---

diktere er en likefrem rasjonalistisk strategi i en situasjon der den tradisjonelle gudetro ikke lenger betyr noe i rent religiøs retning for den intellektuelle elite.

III. Horats' ode III 6

I en slik sammenheng er det interessanteste dikt jeg kjenner Horats' 6. romerode. Diktet lar seg lese som en meget reflektert kommentar til Augustus' konservative religionspolitikk. Sett fra en opplyst epikureers synsvinkel måtte denne statsdirigeringen av religionsvesenet virke provoserende reaksjonær, vel å merke hvis man ikke var så godt øvet i den epikureiske toleranse overfor religionsutøvelsen. Jeg har behandlet dette diktet ved flere anledninger, men det har stadig noe nytt å si meg: Åpningen støtter jo opp under Augustus' storstilte restaurasjon av templer og tradisjonell fromhet. Det var, slik ser det i alle fall ut, fordi man i generasjonene forut hadde neglisjert gudene at ulykkene hadde rammet romerstaten så hardt. Og noen ende på elendigheten blir det ikke før man tar rev i seilene på den måten Augustus nå gjør: Gi gudene tilbake hva deres er, skinnende og nyoppusset, er lansert som det probate middel. Og enda sterkere i annen strofe: det er bare gjennom fromhet Roma kan bevare sin herskerstilling. Så fortsetter dikteren i tredje og fjerde strofe med å vise nesten-katastrofen: Hvor nær var det ikke at det hadde vært ute med Romas maktstilling og det ganske nylig? Den påvisningen er faktisk nok som begrunnelse for Augustus' nye linje: Gudene skal man ta

alvorlig fordi det er gudene som opprettholder Roma; fromhet og gudfryktighet fra romernes side tjener på sin side til å bevare 'freden med gudene', *pax deorum*, og dermed Romas posisjon. Om Horats hadde satt strek her, hadde vi som lesere knapt kunnet etterlyse noe mer; vi har å gjøre med et helhetlig konsept: Gudfryktighet fører med seg guddommelig velsignelse og dermed romerrikets overlegenhet i konfrontasjon med sterke ytre fiender. Men et likevel så begrenset dikt kunne Horats vanskelig ha underskrevet uten videre, det går tross alt en grense i hans lojalitet overfor den offisielle fundamentalisme. Gudfryktighet alene er tross alt en svært usikker forsikring i en opplyst epikureers øyne. På dette punkt bringer han følgelig inn et rasjonalistisk supplement. Fromheten skal ikke tenkes fristilt fra kravet til moralsk styrke hos folket; her har vi, når alt kommer til alt, den avgjørende instans. Dermed utvider Horats perspektivet på restaurasjonen av religionen i retning av en moralsk 'rearmament' som jeg er fristet til å kalle det, også dette sikkert i beste samforstand med Augustus' ønsker. Samtidig med den religiøse vekkelse kan Augustus nemlig ha forberedt sitt moralske reformprogram med vekt på ekteskapslovgivningen. I alle fall kom den moralske siden av saken til full utfoldelse noen få år etter og neppe ut av det blå. Hva vi ser skje i Horats' ode er en forskyvning av blikkpunktet: Gudsdyrkelse og tempelbygging kommer i bakgrunnen etter de fire første strofene. Når det gjelder den moralske opp-

rustning, er som kjent den halve seier i felttoget vunnet om man klarer å blottstille lasten i all dens gru. I så måte sparer Horats seg lite. For argumentasjonens skyld må han som satiriker gjøre den moralske utglidning til et *aktuelt* fenomen; forfallet kan ikke bare være en republikansk saga blott. Først med betoningen av det aktuelle vil herskerens tiltak i 20-årene få den rette karakter av politisk nødvendighet. Opp mot lasten settes et ideal hentet ut av *robur Italicum*: den italiske folkekarakter; det robuste to i nasjonens karakter var det som erobret verden. Det er dette ideal som skal gjenopprekkes. Til slutt svinger Horats profetens strenge svøpe over romerfolket; han lar et *mene tekel* lyse frem, men som regimevennlig røst "vet" han jo at folkets redning forlengst er i de beste hender, og at utviklingen er snudd til det bedre. Det er altså ingen pessimistisk profeti vi har med å gjøre, men en advarende konklusjon på en analyse av moralens betydning i det nasjonale liv.

Slik har vi sett tunge eksempler på hvordan tradisjonell religiøsitet og gudemytologi er integrert som rasjonelle for-/omtolkninger i de ledende dikteres forståelse av verden og av den samtidige virkelighet – som 1) psykologisk analyse av destruktive krefter i Juno-Allecto-eksemplet, som

2) et enkomiasatisk bilde på den nye verdenshersker i Bacchus-hymnen ode II 19, som 3) ledd i en moralsk gjenoppvekkelse av tradisjonelle verdier i ode III 6.

Litteratur

Epikurs *Kyriai Doxai* er oversatt av Øivind Andersen i boken *Antikkens materialistiske filosofi*, 2. oppl. 1998.

Knut Kleve har offentliggjort sine Lucretisfragmenter i art. "Lucretius in Herculaneum", *Cronache Ercolanesi* 19, 1989, 5-27; artikkelen "Lucrez und Venus (De rerum natura I 1-49)" stod i *Symbolae Osloenses* 41, 1966, 86-94.

I denne artikkelen har jeg sammenarbeidet (dvs. forsøksvis syntetiserende) fortolkninger jeg har vært inne på i tidligere sammenhenger: For **I** se min gjennomgåelse av 7. bok i bind V av min Aeneideserie s. 99-126. Her finnes også min oversettelse av 7. bok. For **II**: "Mythische Erzählung als Spiegel ihrer Zeit" i Peder Borgen (ed.) *The Many and the One. Essays on Religion in the Graeco-Roman World Presented to Herman Ludin Jansen on His 80th Birthday*, s. 203-224 (med tekst og en tysk oversettelse på s. 222 f.). **III**: "The Sixth Roman Ode of Horace: Its Date and Function", *Symbolae Osloenses* 70, 1995, 54-67. Smlgn. også *Horats. Romerodene. Utgitt av Egil Kraggerud*, Klassisk og romansk institutt, UiO, 1994, 81-93 + 96f. (her finnes både tekst og norsk oversettelse).

Egil Kraggerud

Ortodoksi og heterodoksi i den tidlige pachomianske klosterbevegelse

(med spesiell fokus på Nag Hammadi-bibliotekets verdi som kilde)

I år 313, litt over 20 år gammel, ble Pachomius, som ifølge kirkelig tradisjon var grunnleggeren av den første kristne klosterbevegelse, omvendt til kristendommen og døpt. Etter sin dåp levde han en periode som eremitt under anakoreten Palamon før en visjon skal ha ført til at han i 323/24 forlot Palamon og grunnla det første pachomianske kloster ved Tabennese i øvre Egypt.

Dette klosteret viste seg å være den så stor suksess at han snart måtte grunnlegge et nytt kloster i nærheten. Det var dette andre klosteret, som ble opprettet i den fraflyttede landsbyen Pbow, som etterhvert ble senteret i den voksende bevegelsen. Under Pachomius' ledelse ble stadig nye klostre grunnlagt og underlagt et felles regelverk, og da han døde i 346/47¹ utgjorde den såkalte pachomianske *koinonia* ni klostre for munkene og to for nonnene. Tre av disse klostrene (Šeneset, Thmoušons og Thbew) ble riktignok ikke grunnlagt av Pachomius selv, men valgte å slutte seg til organisasjonen. Den pachomianske bevegelsen fort-

satte å vokse under Pachomius' etterfølgere Theodor og Horsiesius, men ikke på langt nær i samme grad som under grunnleggeren selv, og til tross for den lovende starten ble varigheten av bevegelsen langt kortere enn dens senere ry innenfor den monastiske tradisjon skulle tilsi. Allerede på 500-tallet opphørte bevegelsen så og si å eksistere, som en følge av kirkestriden i kjølvannet av konsilet i Chalcedon i 451.²

I tråd med den sterke symbolfunksjon bevegelsen fikk i senere monastisk tradisjon har, ikke overraskende, både Pachomius selv og den pachomianske klosterbevegelsen tradisjonelt blitt sett på som sterke forkjem-

---

1) For debatten rundt dateringen av Pachomius' død, se Gould 1997, 203.

2) For bevegelsens siste periode, se Goehring 1999, 241-261.

---

pere for kirkelig ortodoksi, og som motstandere av enhver form for kjeteri, det være seg origenisme, gnostisisme, manikeisme, melitianisme eller arianisme. Går vi kildene etter i sømmene viser det seg imidlertid at dette bildet bør nyanseres. Hvilke kilder har vi så til Pachomius' liv og den pachomianske klosterbevegelsen? For det første har vi flere *vitae* – beretninger om Pachomius' liv – bevart i mange forskjellige versjoner på både koptisk, gresk, latin og arabisk. I tillegg har vi bevart en rekke brev, bl.a. fra Pachomius selv, regler, prekener, instruksjoner, ordspråk, dokumentariske papyrusfragmenter og et (relativt beskjedent) arkeologisk materiale. Til slutt har vi også enkelte vitnesbyrd fra monastiske turister og kirkefedre.³

Det er flere problemer knyttet til rekonstruksjonen av Pachomius' liv og den tidlige fasen av bevegelsen på bakgrunn av disse kildene.⁴ Pachomius' egne brev burde i utgangspunktet være gode kilder, men faktum er at svært få av brevene med sikkerhet kan tilskrives Pachomius selv. De fleste av dem er altså med stor sannsynlighet pseudepigrafiske, og disse pseudepigrafiske brevene er videre, i likhet med resten av materialet inkludert vitaene, forfattet i en senere periode enn den de beskriver. Når det gjelder nettopp vitaene er det også

viktig å huske på at de er og blir hagiografi og var ment å fungere som guidebøker for munkenes liv. Hensikten med dem var å inspirere leserne til å imitere de gamle asketiske heltene. Det er derfor, som James E. Goehring har påpekt, grunn til å anta at for den tidligste fasen av bevegelsen gir disse kildene anakronistiske opplysninger med hensyn til både historie og teologi, og bildet som her fremgår av Pachomius' og de tidlige pachomianerne som strengt ortodokse reflekterer antagelig langt mer den perioden kildene selv er komponert i enn den tidligere perioden de utgir seg for å beskrive. Problemene knyttet til den historiske Pachomius er derfor ifølge Goehring sammenlignbare med problemene knyttet til den historiske Jesus. Vi kan dermed ikke på bakgrunn av kildene avvise muligheten for at den tidlige pachomianske klosterbevegelsen var langt mindre ortodoks enn de senere kildene vil ha det til.

Har vi likevel noen direkte indikasjoner på eventuell heterodoksi eller doktrinell pluralisme innenfor den tidlige fasen av den pachomianske bevegelsen? Ifølge Goehring, og flere med ham, finner vi faktisk slike indikasjoner allerede i vitaene. Goehring ser en redaksjonell tendens i det pachomianske materialet, spesielt vitaene, som klart indikerer at Pachomius og

---

3) For en grundig gjennomgang av kildene til den pachomianske klosterbevegelsen, se Rousseau 1999, 37-55. Engelske oversettelser av de viktigste pachomianske tekstene er å finne i Veilleux 1980-82.

4) Det er James E. Goehring som i de senere år har bidratt sterkest til å påvise disse problemene. Hans viktigste artikler er nylig samlet i Goehring 1999.

---

hans bevegelse har blitt brakt stadig nærmere athanasiansk ortodoksi av den senere tradisjon.⁵ Det er også indikasjoner i det pachomianske materialet som tyder på at forholdet mellom pachomianerne og den kirkelige organisasjon ikke alltid var det beste. I ett av vitaene fortelles det bl.a. om at Pachomius gjemte seg da Athanasius kom for å vigse ham, mens det et annet sted fortelles om en lokal biskop som var sterkt imot grunnleggelsen av et pachomiansk kloster i sitt område.

“Nyere” papyrusfunn har også vært med på å nyansere bildet av den pachomianske klosterbevegelsen. Særlig ett av dem har opptatt forskerne i siste halvdel av det 20. århundre, nemlig papyruskodeksene som i 1945 ble oppdaget av en gruppe bønder nær landsbyen Nag Hammadi i øvre Egypt.⁶ Etter eget utsagn var de ute og gravde etter gjødsel da de ved en tilfældighet kom over en gammel forseglet leirkrukke. Etter å ha overvunnet frykten for at krukken skulle inneholde en demon, åpnet en av dem krukken i håp om å finne gull eller annet verdifullt innhold. Til hans store skuffelse viste krukken seg imidlertid bare å inneholde restene av tretten gamle papyruskodekser. Disse kodeksene, som senere har fått navn etter

funnstedet, fant så etter mange år og mye om og men (bl.a. etter at deler av dem var blitt brukt som opptenningspapir!), omsider veien til moderne forskere.

Nag Hammadi-kodeksene viste seg å inneholde til sammen 52 skrifter, hvorav 46 var forskjellige, alle skrevet på koptisk.⁷ De aller fleste av dem var tidligere ukjente for moderne forskere. Herman Ludin Jansen ved universitetet i Oslo beskrev i sin tid Nag Hammadi-funnet som “det største og viktigste papyrusfunn i vårt århundre” (Jansen 1961, 24), og han har slett ikke vært alene om denne vurderingen: I det halve århundret som nå er gått siden funnet, har en så enorm mengde forskning blitt gjort på området at den årlig oppdaterte Nag Hammadi-bibliografien nå teller over 8000 titler (Scholer 1971; Scholer 1997)!⁸

Hvilken relevans har så dette funnet for vår viten om den pachomianske klosterbevegelsen? Det er flere grunner til at Nag Hammadi-funnet er relevant i så måte. For det første ble leirkrukken med kodeksene funnet nedgravet praktisk talt midt i området for de første pachomianske klostrene, like ved Pachomius’ egen hjemby Šeneset (Chenoboskion) og i svært kort avstand fra klostrene

-
- 5) En tilsvarende tendens kan sees i tradisjonen rundt Antonius, som fremstår ganske annerledes i Athanasius’ *Vita Antonii* enn han gjør i Antoniusbrevene, se Rubenson 1995.
  - 6) For beskrivelser av Nag Hammadi-funnet og veien frem til publiseringen av kodeksene, se Robinson 1981, 21-58; Robinson 1986, 11-17; Robinson 1997, 3-13; Doresse 1986, 116-136. Et annet viktig funn er Bodmer papyrene (se f.eks. Robinson 1986).
  - 7) Engelske oversettelser av alle tekstene er å finne i Robinson 1990.
  - 8) Bibliografien oppdateres årlig i tidsskriftet *Novum Testamentum*. For en oversikt over Nag Hammadi-studier i Norge, se Gilhus 1998.

Thmoušons, Phbow, Tabennesi og Thbew. I tillegg til dette kan produksjonen av kodeksene med en viss grad av sikkerhet dateres til midten av det fjerde århundre. Dateringen er i hovedsak basert på papyrusfunn fra innsiden av noen av kodeksenes lærpermer. Åtte av de tolv bevarte permene var nemlig stivet opp med kasserte papyrusfragmenter fra bl.a. private brev, kontrakter, lister og fra andre tekster.⁹ I kodeks VII inneholdt noen av disse fragmentene også datoer som viser at i det minste denne kodeksen umulig kan ha blitt produsert før år 348, og detaljer i fragmentene fra kodeks V og VIII viser at disse ikke kan ha blitt produsert tidligere enn første halvdel av 300-tallet. Geografiske referanser i kodeks I, V, VII og XI tyder i tillegg på at disse kodeksene antagelig ble produsert i samme område som de til slutt ble begravet i. Det meste tyder med andre ord på at Nag Hammadi-kodeksene har blitt produsert midt i området for de tidligste pachomianske klostrene på samme tid som den pachomianske klosterbevegelsen var inne i sin formative fase.

Den private korrespondansen man finner rester av blant papyrusfragmentene i permene tyder i tillegg på at flere av personene som her er navngitt var kristne, og at flere av

dem med stor sannsynlighet var munk-er. Et av de bevarte brevfragmentene er spesielt interessant. Her dukker navnet Pachomius opp som adressat i et brev skrevet av en mann ved navn Paphnoute. Sistnevnte adresserer her Pachomius som "min profet og far." Dette er spesielt interessant ettersom Theodors bror, som i flere år ledet klosteret i Phbow, nettopp het Paphnoute. Dessverre har vi ingen sikre indikasjoner på at det her dreier seg om den Paphnoute og den Pachomius som vi er interesserte i – Pachomius og Paphnoute var nemlig ikke helt uvanlige navn i Egypt på denne tiden, bare i vitaene finner vi to personer ved navn Pachomius og to eller tre ved navn Paphnoute.

På bakgrunn av dette materialet og funnstedet virker det likevel nærliggende å knytte såvel produksjonen av Nag Hammadi-kodeksene som bruken av dem direkte til pachomianerne. Problemet er imidlertid at innholdet i bøkene slett ikke passer med det tradisjonelle bildet av Pachomius og pachomianerne som sterke forkjempere for kirkelig ortodoksi. Innholdet er nemlig tilsynelatende svært lite ortodokst. Apokryfe tekster av alle varianter, mytologisk spekulasjon og hermetiske tekster er slett ikke hva man tradisjonelt har forbundet med pachomianske munk-er.¹⁰

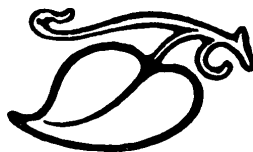
9) For en diskusjon av dette materialet, se f.eks. Barns 1975 og Shelton 1981.

10) Innholdet er ofte blitt klassifisert som "gnostisk," og det har vært mye debatt rundt plasseringen av de ulike tekstene innenfor forskjellige "gnostiske" "skoler" eller retninger. Nylig har derimot Michael Allen Williams på en overbevisende måte argumentert mot selve berettigelsen av kategorien (Williams 1996). Med dette utgangspunkt har jeg i denne artikkelen valgt å se bort fra debatten om hvorvidt de enkelte Nag Hammadi-traktatene, eller samlingen som helhet, er "gnostisk" eller ikke.

Selve produksjonen av kodeksene kan som nevnt dateres til midten av 300-tallet, men innholdet i dem er det derimot verre å datere. Til tross for at tekstene i sin nåværende form er bevart på koptisk, er de aller fleste av dem tydelig oversettelser av greske originaler. Med få unntak har dessverre disse hypotetiske originalene gått tapt i historiens løp og er derfor i de aller fleste tilfeller svært vanskelige å datere. Stort sett kan vi bare si at de må ha vært forfattet en eller annen gang i perioden mellom midten av det første og midten av det fjerde århundre. Det er også for de aller fleste tekstenes vedkommende svært vanskelig, for ikke å si umulig, å plassere de hypotetiske originalene geografisk.

Vi må derfor skille skarpt mellom selve komposisjonen av de individuelle traktatene i Nag Hammadi-biblioteket, den senere oversettelsen av de enkelte tekstene til koptisk, og redaksjonen, produksjonen og bruken av de bevarte Nag Hammadi-kodeksene selv. Det aller meste av forskningen på Nag Hammadi-materialet har konsentrert seg om den første fasen, om de hypotetiske originalene og deres kontekst. Det er derimot for den siste fasen vi har de sikreste kildene, og det er denne fasen som er relevant i forhold til å belyse den pachomianske klosterbevegelsen. Vi kan her stille følgende spørsmål: Hvem produserte Nag Hammadi-kodeksene? Hvorfor ble de produsert? Hva var den tiltenkte bruken av dem? Og når, og ikke minst hvorfor, ble de til slutt lagt ned i en leirkrukke og begravet?

En hel rekke teorier har vært fremmet med sikte på å besvare disse spørsmålene. Franskmannen Jean Doresse, den første som hadde tilgang til og skrev om Nag Hammadi-biblioteket, mente på bakgrunn av kodeksenes innhold at de måtte utgjøre et "gnostisk" bibliotek (Doresse 1986). Nærmere bestemt mente han at de sannsynligvis hadde tilhørt en gruppe såkalte "sethianske gnostikere," slike som er beskrevet av kirkefaderen Epiphanius av Salamis i hans *Panarion*. Verdt å merke seg er også Dorresses bemerkning at hvem det nå enn måtte være som hadde eid kodeksene, så kunne de ihvertfall ikke ha vært kristne munkere. Til det var innholdet altfor uortodokst.

Mange har innvendt til Dorresses teori om et "gnostisk bibliotek" at Nag Hammadi-kodeksene inneholder svært så forskjellige tekster. Tekster som umulig kan stamme fra, og som neppe heller kunne ha blitt brukt av, en enkelt sekt. Til det er innholdet i de ulike tekstene i altfor stor grad innbyrdes motstridende.

En av de første som hadde denne innvendingen var svensken Torgny Säve-Söderbergh (Säve-Söderbergh 1967; Säve-Söderbergh 1975). Säve-Söderbergh var riktignok enig med Doresse i at det neppe kunne ha vært pachomianske munkere som hadde

---

produsert selve originaltekstene, eller som hadde brukt dem som religiøs litteratur. Likevel anså han de nærliggende pachomianske klostrene for å være det mest sannsynlige opprinnelsessted for selve samlingen. På bakgrunn av den tradisjonelle oppfatningen av den pachomianske klosterbevegelsen som klart ortodoks anså han, i likhet med Dorese, at det var utelukket at pachomianerne selv kunne ha brukt Nag Hammadi-traktatene som religiøse tekster, men, hevdet Säve-Söderbergh, tekstene kunne ha blitt samlet og brukt av ortodokse munkers som kildemateriale til hjelp for kjetterbekjempning. Bøkene kunne med andre ord ha utgjort et heresiologisk bibliotek. Når så deres kjetteriske motstandere var gjendrevet og munkene ikke lenger hadde bruk for tekstene som kildemateriale, ville de uten videre seremoni ha kvittet seg med bøkene, noe som forklarer at de til slutt ble fjernet og gravd ned.

Det har imidlertid blitt reist en rekke innvendinger mot Säve-Söderberghs teori. Man har bl.a. spurt seg hvorfor Säve-Söderberghs munkers ville ta seg bryet med å pakke kodeksene inn i tøy, forsegle dem i en krukke og begrave dem, en metode som klart indikerer at den eller de som kvittet seg med kodeksene gjorde det de kunne for å bevare dem, ikke ødelegge dem. Ville det ikke vært mer sannsynlig at munkene ville ødelagt ko-

deksene ved å brenne dem eller kaste dem i Nilen hvis Säve-Söderbergh hadde hatt rett i sin teori?¹¹

I tillegg til dette er det også materiale internt i Nag Hammadi-kodeksene som tyder på at de som produserte dem var positivt, ikke negativt, innstilt til innholdet. Flere av tekstene er nemlig forsynt med kommentarer og tilføyelser som med stor sannsynlighet stammer fra skriversne som produserte kodeksene snarere enn fra originaltekstene. I tillegg til å indikere en positiv innstilling til stoffet fra skriversnes side, tyder disse kommentarene også på at skriversne tilhørte et monastisk miljø. Disse kommentarene motsier dessuten også teorien om at munkene kanskje bare hadde produsert bøker med blanke ark som de senere hadde solgt til "gnostikere" som så hadde skrevet inn sine egne tekster i dem, en av teoriene som har vært fremmet for å forklare hvorfor selve produksjonen av kodeksene tyder på et monastisk opphav, mens innholdet synes å tyde på noe helt annet.

Det er i dag få som er enige med Säve-Söderbergh i at kodeksene kan ha blitt brukt til heresiologiske formål. Det er derimot mange som har vært enige med ham i at det antagelig er kristne munkers som har produsert og brukt Nag Hammadi-biblioteket. En av disse er Frederik Wisse (Wisse 1971; Wisse 1978; Wisse 1979). Wisse mener imidlertid at det er mer sann-

---

11) Se f.eks. Wisse 1979, 102; Wisse 1978, 436. I ett av pachomius-vitaene fortelles det faktisk at Pachomius kastet en kodeks med Origenes-tekster på Nilen. Årsaken til at han ikke heller brente kodeksen var ifølge denne historien at boken inneholdt Herrens navn og at Pachomius derfor ikke ville brenne den (*Vita Prima Graeca* 31, i Athanassakis 1975, 42-43).

---

synlig at Nag Hammadi-biblioteket har vært brukt til mer positive formål enn som dokumentasjon på kjetteri. I motsetning til Doresse og Säve-Söderbergh ser ikke Wisse noen grunn til å anta at munkene i første halvdel av 300-tallet var strikt ortodokse. De kristne munkene Wisse ser for seg er snarere pre-ortodokse munkar fra perioden før klostrene ble strømlinjeformet med hensyn til doktrine og den kjetterske litteraturen dermed ble rensket ut. Nag Hammadi-kodeksene kan ifølge Wisse ha blitt samlet av pachomianske munkar som i god tro leste tekstene som oppbyggelig litteratur uten å føle at de var kjetterske. Samuel Rubensons kommentarer vedrørende den generelle situasjonen i Egypt i denne perioden er passende i denne forbindelse:

To the first monks the "heresies" were apparently no clearcut alternatives opposed to true Christianity; it was only when State and Church combined their efforts to define orthodoxy and stamp out everything else that the lines hardened. In a society with a confusing religious diversity, heterodox books can be suspected to be scrutinized for what could be edifying, not simply abhorred, and new ideas to be tested and modified, not rejected out of hand. (Rubenson 1995, 122).

Den mest sannsynlige årsaken til at Nag Hammadi-kodeksene til slutt ble gravd ned finner Wisse i Athanasius' anti-kjetterske påskebrev fra 367. Dette brevet førte til en utrensning av kjetterske bøker i de pachomianske klostrene, som da var ledet av Theodor som også sørget for å få brevet oversatt til koptisk. Antagelig

er det først på denne tiden at Nag Hammadi-tekstene ville blitt ansett for å være kjetterske av de monastiske brukerne og dermed blitt fjernet. Wisse er slett ikke alene om denne teorien – Athanasius' påskebrev er utvilsomt den vanligste forklaringen på når og hvorfor Nag Hammadi-kodeksene ble begravet. Noen sikre indikasjoner på dette mangler imidlertid, og dateringen av selve nedgravningen av kodeksene er dermed svært usikker.

Wisse hevder også, og støttes her varmt av bl.a. Goehring, at for munkene var det i den tidlige perioden ikke teologi som var viktigst, men praksis. At det var ortopraksis snarere enn ortodoksi som opptok munkene på denne tiden, passer ifølge Wisse godt med Nag Hammadi-materialet, som han mener karakteriseres av en relativ innbyrdes enhet når det gjelder asketisk etikk, til tross for store doktrinelte ulikheter forøvrig. Tekstene passer derfor godt til monastiske interesser. Når en monastisk kontekst først er etablert, er den mest nærliggende monastiske konteksten for Nag Hammadi-kodeksenes vedkommende pachomiansk, spesielt på bakgrunn av funnstedet. Den oftest nevnte teorien er derfor at kodeksene har en eller annen tilknytning til den pachomianske klosterbevegelsen. Selv blant dem som er enige om at kodeksene har blitt brukt i positiv forstand av munkene, har det likevel vært flere teorier om hvilken tilknytning det her dreier seg om. Charles Hedrick har hevdet at det her er snakk om en fraksjon innenfor den pachomianske bevegelsen som var spesielt opptatt

av "visjons-tekster" (Hedrick 1980, 91-94), noe Hedrick mener karakteriserer Nag Hammadi-biblioteket. Denne "visjonære" fraksjonen skal så på et senere stadium ha skilt lag med den strengt ortodokse hovedstrømmen av bevegelsen. Teorien er i og for seg interessant nok, problemet er bare at den mangler dekning i kildene og må derfor karakteriseres som ren spekulasjon.

Flere har derimot fulgt Frederik Wieses forslag om at det her dreier seg om høyst ordinære pachomianere, snarere enn en spesiell fraksjon. Teorien om at de pachomianske munkene kan ha brukt Nag Hammadi-kodeksene for slike formål har ofte blitt avvist på bakgrunn av bevegelsens påståtte ortodoksi, men som tidligere nevnt kan vi ikke utelukke pachomiansk eierskap kun på bakgrunn av den ortodoksien som fremgår av de pachomianske kildene. I tillegg har Samuel Rubenson utvilsomt rett når han påpeker at vi ikke bør nekte det fjerde århundrets munkers evnen til selektiv lesning og intelligent tolkning (Rubenson 1995, 123). Pachomianerne trenger ikke nødvendigvis å ha vært kjetterske selv om de leste Nag Hammadi-tekstene. James Goehring tar nok likevel litt for hardt i når han hevder at det ikke var noe problem for munkene å støtte Athanasius og kirkelig ortodoksi samtidig som de

benyttet seg av Nag Hammadi-tekstene i åndelig oppbyggelig øyemed:

As difficult as it may be for us to fathom in this modern age of reason, it was not impossible for one to support Athanasius and read the Nag Hammadi texts. (Goehring 1999, 173).

Dette er selvsagt en mulighet, men, som Roger Bagnall kjølig bemerker, det ville Athanasius neppe vært enig med Goehring i. Og Bagnall har utvilsomt et poeng når han påpeker at det her er Goehrings eget synspunkt som virker mistenkelig moderne (Bagnall 1993, 304 n.252). Sikkert er det uansett at Athanasius' påskebrev fra år 367 inneholdt en kraftig formaning mot bruk av alle andre skrifter enn dem han selv listet opp som kanoniske, en formaning som viser at i det minste Athanasius så på det som et problem at munkene benyttet seg av slik litteratur, samtidig som den selvfølgelig også bekrefter at andre tekster faktisk var i bruk i klostrene. Hvorvidt munkene som benyttet seg av slik litteratur støttet Athanasius i første omgang er derimot et åpent spørsmål.

Spørsmålet er også hvilken holdning de pachomianske munkene selv hadde til litteratur av den typen vi finner i Nag Hammadi-kodeksene, spesielt i perioden før Athanasius' berømte påskebrev. Hvis det skulle vise seg å stemme at pachomianske munkers kopierte og brukte Nag Hammadi-kodeksene, kan dette indikere, som Harry Gamble påpeker, at

Pachomian monasticism was not so rigidly orthodox as has been assumed, and the sources that stress its orthodoxy are either idealized or from a later period (Gamble 1995, 172).

Her begynner vi imidlertid å ane en tendens til sirkulær argumentasjon: "Pachomianske munkere kan ha brukt Nag Hammadi-kodeksene ettersom de ikke nødvendigvis var så ortodokse som tradisjonen vil ha det til; og hvis det stemmer at de brukte Nag Hammadi-kodeksene, så var de neppe så ortodokse som tradisjonen vil ha det til!" Med mindre det finnes sikre indikasjoner på at Nag Hammadi-tekstene faktisk stammer fra et pachomiansk kloster, kan vi knapt benytte oss av dette materialet som indikasjoner på ortodoksi eller heterodoksi i den pachomianske bevegelsen. Det faktum at vi ikke kan utelukke at pachomianerne kan ha brukt Nag Hammadi-tekstene, betyr ikke automatisk at de faktisk gjorde det. Harry Gamble representerer likevel flertallet av moderne forskere med følgende konklusjon:

The site of the finds, the dating of the texts, the extent of their compatibility with monastic interests, and everything otherwise known about the production, storage and use of books in Pachomian communities all conspire to show that these codices were possessed and used by Pachomian monks, if not as scripture then as devotional literature (Gamble 1995, 172).

Dette bildet bør likevel nyanseres noe, for selv om vi konkluderer med at det var kristne munkere som produserte og brukte disse bøkene, noe som synes å være rimelig klart, så er det også andre muligheter enn akkurat pachomianske munkere. For til tross for den tradisjonelle oppfatningen om at det var Pachomius som grunnla den første kristne klosterbevegelse,

fremgår det til og med av Pachomiusvitaene at det eksisterte klostre allerede før Pachomius grunnla sin bevegelse (Goehring 1999, 28). Som tidligere nevnt valgte flere av disse å slutte seg til den pachomianske *koinonia*, men det fremgår også av vitaene at det var flere klostre som lot være å slutte seg til Pachomius' fellesskap. Det er også verdt å merke seg at Theodor, som senere ble leder for den pachomianske *koinonia*, selv gikk over til pachomianerne fra et annet kloster.

Mye tyder faktisk også på at den pachomianske *koinonia* heller ikke nødvendigvis var den første sammenlutningen av klostre. Blant de som her kan gjøre pachomianerne rangen stridig finner vi de melitianske munkene (disse var tilhengere av Melitios, biskop av Lycopolis), og nettopp melitianerne har vært foreslått som mulige opphavsmenn til Nag Hammadi-biblioteket, bl.a. på bakgrunn av deres rapporterte bruk av apokryfer og andre uautoriserte skrifter (Veilleux 1986, 284). En annen heterodoks munk som har blitt nevnt i forbindelse med Nag Hammadi-materialet, er Hieracas (Wisse 1978, 438-439). Kildene til Hieracas er imidlertid magre (hovedkilden er Epiphanius, *Panarion* 67), og han blir derfor heller ikke annet enn en vag mulighet. Han er da også primært knyttet til Leontopolis i nedre Egypt, og ikke til området rundt Nag Hammadi.

Men også andre muligheter har blitt nevnt. Tito Orlandi peker ut Evagrius Ponticus og hans tilhengere som sannsynlige brukere av Nag Hammadi-materialet (Orlandi 1982,

---

94-95).¹² Evagrius, som var elev av Gregor fra Nazianz og ivrig origenist, var aktiv nettopp i andre halvdel av det fjerde århundre. Orlandi ser likheter mellom Evagrius' teologi og Nag Hammadi-materialet, og finner i tillegg indikasjoner i det omfattende materialet fra Shenute av Atripe på at nettopp Evagrisk-origenistiske kretser kan ha benyttet tilsvarende tekst-samlinger som Nag Hammadi-biblioteket. Rowan Greer, delvis inspirert av Frederik Wisse, sier det slik:

It does not seem impossible to me that at Nag Hammadi we are dealing with a community of theosophical monks influenced by Origen, concerned with the ascetical and celibate life, and interested in whatever theosophical literature could be found (Greer 1980, 147).¹³

Orlandi viser på sin side til at tekster fra det Evagriske miljø faktisk sirkulerte i koptiske oversettelser i det monastiske miljø i øvre Egypt.

Nå er det dessverre slik at Orlandis materiale slett ikke er entydig, og hans teori, til tross for at den er meget interessant, blir kun én mulighet blant mange, noe også Orlandi selv innrømmer. Det er likevel en mulighet som absolutt fortjener å studeres nærmere. Til nå har materialet fra Shenute og Evagrius, og annet monastisk materiale fra samme periode, kun i svært liten grad blitt trukket inn i forskningen på Nag Hammadi-materialet, en forskning som stort sett har vært sentrert rundt de enkelte teks-

tenes hypotetiske originaler. Nylig, nærmere tjue år etter at Orlandi tok opp dette problemet, har imidlertid Stephen Emmel igjen tatt til orde for at tiden burde være moden for å konsentrere seg mer om Nag Hammadi-tekstene slik vi har dem i sine koptiske versjoner, enn om de hypotetiske originalene:

The task is to read the texts exactly as we have them in the Nag Hammadi Codices in an effort to reconstruct the reading experience of whoever owned each of the Codices. This reading would have to be undertaken in full cognizance of contemporary Coptic literature, and the culture of Upper Egypt during, say, the third to the seventh centuries. ... The attraction of what I am calling a "Coptic reading" of the Nag Hammadi Codices is that the codices are our primary data, and presumably they were read by someone – or at least they were laboriously created for that purpose (Emmel 1997, 42).

Med nettopp det utgangspunktet at kodeksene faktisk ble produsert for å bli lest av noen, har Michael Williams nylig studert komposisjonen av de individuelle kodeksene, dvs. rekkefølgen og sammensetningen av individuelle tekster innenfor hver kodeks (Williams 1995).¹⁴ Williams konkluderer, relativt sensasjonelt, med at det er en innbyrdes sammenheng mellom tekstene i hver kodeks – en sammenheng som er langt mindre vag enn tidligere forslag, som f.eks. en generell fokus på askese, visjoner,

---

12) Se også Greer 1980, 147.

13) Cf. Rubenson 1995, 119-125.

14) En mer kortfattet fremstilling av teorien er nå å finne i Williams 1996, 241-262.

---

eller “en fascinasjon for alt esoterisk” (Wisse 1979, 103).¹⁵ Kodeksene er faktisk, ifølge Williams, sammensatt etter bestemte logiske mønstre. I noen kodekser finner Williams en slags “liturgisk sammenheng,” i andre finner han en rekkefølge som er i samsvar med kanoniske lister og NT-manuskripter fra slutten av 300-tallet, i alle finner han en logisk sammenheng. Som Williams selv sier det:

Tractates seem chosen and placed for more than merely their esoteric quality, but rather for specific functions that they serve within codices. Rather than coming to us as a jumbled hodgepodge of traditions, the tractates come to us ordered (Williams 1995, 39).

Av dette trekker Williams følgende konklusjon: At skriverne neppe anså Nag Hammadi-traktatene for å være så heterogene som moderne forskere gjør, og videre, at selve komposisjonen av kodeksene skapte intertekstuelle sammenhenger mellom de individuelle tekstene som igjen medførte hermeneutiske perspektiver som nøytraliserte de teologiske konfliktenes tekstene imellom. Williams sammenligner dette med samlinger som f.eks. Det nye testamentet eller Septuaginta, for heller ikke i disse samlingene har vi jo å gjøre med homogene grupper av tekster, men med individuelle tekster som betraktes som en helhet pga. de intertekstuelle sammenhengene som nettopp skapes gjennom deres sammenstilling i disse samlingene. Sist, men ikke minst,

sammenhengen Williams finner i Nag Hammadi-biblioteket er kristen, og konteksten er monastisk:

Given the evidence at hand – the cartonnage, the scribal notes and colophons, the selection and arrangement of tractates – everything points to fourth century Egyptian Christian monks. The only issue is whether we also want to add a label such as “gnostic,” or “heterodox,” or “syncretistic,” or “pre-orthodox.” (Williams 1995, 40-41).

Til slutt bør enda en løsning nevnes – en løsning som også knytter kodeksene til en monastisk kontekst. Clemens Scholten har foreslått at pachomianske munkere rett og slett kan ha hatt bøkene i sitt bibliotek som lesemateriale, uten nødvendigvis å stille seg verken positive eller negative til innholdet. At kodeksene stammer fra et kloster finner Scholten altså svært sannsynlig, men han påpeker at det ikke nødvendigvis trenger å være noen sammenheng mellom Nag Hammadi-kodeksenes innhold og pachomianernes teologiske tilbøyeligheter (Scholten 1988).

Kan så Nag Hammadi-tekstene ha blitt produsert og brukt av pachomianske munkere? Jeg vil konkludere denne korte gjennomgangen med at det meste tyder på at Nag Hammadi-kodeksene ble produsert av kristne munkere og brukt som åndelig høyverdig religiøs lesestoff, men at det er usikkert om disse munkene skal klassifiseres som pachomianske, melitianske, origenistiske eller annet.

---

15) Cf. Greer 1980, 147.

Det synes likevel klart, som særlig Goehring har poengtert, at det ikke på bakgrunn av de idealiserende pachomianske kildenes insistering på bevegelsens og dens grunnleggers solide forankring i kirkelig ortodoksi, kan utelukkes at Nag Hammadi-kodeksene kan ha blitt produsert og brukt av nettopp pachomianske munker. En direkte sammenheng mellom Nag Hammadi-kodeksene og pachomianerne er derimot altfor usikker til at vi kan bruke dette materialet som en direkte kilde til pachomiansk historie, teologi eller praksis. John Sheltons kommentar med hensyn til papyrusfragmentene fra permene kan derfor utvides til også å dekke Nag Hammadi-tekstene selv:

the papyri themselves must not be used to correct impressions from other [Pachomian] sources unless it can be proved that the papyri are Pachomian (Shelton 1981, 6 n.11).

At den tidlige pachomianske bevegelsen var langt mindre ortodoks enn senere tradisjon vil ha det til, synes likevel å være sannsynliggjort, selv uten å regne Nag Hammadi-biblioteket som pachomiansk. Og bare det faktum at det i dag vurderes som en seriøs mulighet at Nag Hammadi-biblioteket kan ha vært pachomiansk, understreker hvilken forandring som etterhvert har funnet sted i synet på Pachomius og hans klosterbevegelse.

Bibliografi

- Athanassakis, A. N. 1975. *The Life of Pachomius (Vita Prima Graeca)*. Missoula, Montana: Scholars Press.
- Bagnall, R. S. 1993. *Egypt in Late Antiquity*. Princeton: Princeton University Press.
- Barns, J. 1975. "Greek and Coptic Papyrus from the Covers of the Nag Hammadi Codices: A Preliminary Report," i Martin Krause, ed. *Essays on the Nag Hammadi Texts: In Honour of Pahor Labib*. Leiden: E. J. Brill, 9-18.
- Doresse, J. 1986. *The Secret Books of the Egyptian Gnostics: An Introduction to the Gnostic Coptic manuscripts discovered at Chenoboskion*. New York: MJF Books.
- Emmel, S. 1997. "Religious Tradition, Textual Transmission, and the Nag Hammadi Codices," i John D. Turner & Anne McGuire, eds. *The Nag Hammadi Library After Fifty Years: Proceedings of the 1995 Society of Biblical Literature Commemoration*. Leiden/New York/Köln: E.J. Brill, 34-43.
- Gamble, H. Y. 1995. *Books and Readers in the Early Church: A History of Early Christian Texts*. New Haven and London: Yale University Press.
- Gillus, I. S. 1998. "Sophias tjenere: gnostisisme og gnostiske studier i Norge," i Inger Marie Ruud & Sigurd Hjelde, red. *Enhet i mangfold? 100 år med religionshistorie i Norge*. Oslo: Tano Aschehoug, 62-80.
- Goehring, J. E. 1999. *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism*. Harrisburg, PA: Trinity Press.
- Gould, G. 1997. "Pachomian Sources Revisited." *Studia Patristica* 30, 202-217.
- Greer, R. A. 1980. "The Dog and the Mushrooms: Irenaeus's view of the Valentinians Assessed" i Bentley Layton, ed. *The Rediscovery Of Gnosticism. Volume One: The School Of Valentinus*. Leiden: E.J. Brill, 146-171.
- Hedrick, C. W. 1980. "Gnostic Proclivities in the Greek Life of Pachomius and the Sitz im Leben of the Nag Hammadi Library." *Novum Testamentum* 22, 78-94.
- Jansen, H. L. 1961. *Sannhetens evangelium: Det nyfunne koptiske skrift*. Oslo: Aschehoug.

- Orlandi, T. 1982. "A Catechesis Against Apocryphal Texts by Shenute and the Gnostic Texts of Nag Hammadi." *Harvard Theological Review* 75:1, 85-95.
- Robinson, J. M. 1981. "From the Cliff to Cairo: The Story of the Discoverers and the Middlemen of the Nag Hammadi Codices," i B. Barc, ed. *Colloque international sur les textes de Nag Hammadi*. Québec: Presses de l'Université Laval, 21-58.
- 1986. "The Discovering and Marketing of Coptic Manuscripts: The Nag Hammadi Codices and the Bodmer Papyri," i Birger A. Pearson & James E. Goehring, eds. *The Roots of Egyptian Christianity*. Philadelphia: Fortress Press, 2-25.
- 1997. "Nag Hammadi: The First Fifty Years," i John D. Turner & Anne McGuire, eds. *The Nag Hammadi Library After Fifty Years: Proceedings of the 1995 Society of Biblical Literature Commemoration*. Leiden/New York/Köln: E.J. Brill, 3-33.
- Robinson, J. M., ed. 1990. *The Nag Hammadi Library in English. Third, Completely Revised Edition*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
- Rubenson, S. 1995. *The Letters of St. Anthony: Monasticism and the Making of a Saint*. Minneapolis: Fortress Press.
- Rousseau, P. 1999. *Pachomius: The Making of a Community in Fourth Century Egypt. Updated with a New Preface*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Scholer, D. M. 1971. *Nag Hammadi Bibliography 1948-1969*. Leiden: E.J. Brill.
- 1997. *Nag Hammadi Bibliography 1970-1994*. Leiden: E.J. Brill.
- Scholten, C. 1988. "Die Nag-Hammadi-Texte als Buchbesitz der Pachomianer." *Jahrbuch für Antike und Christentum* 31, 144-172.
- Shelton, J. C. 1981. "Introduction," i Barns, John, G. M. Browne & J. C. Shelton, eds. *Nag Hammadi Codices: Greek and Coptic Papyri from the Cartonnage of the Covers*. Leiden: E. J. Brill, 1-11.
- Säve-Söderbergh, T. 1967. "Gnostic and Canonical Gospel Traditions (with special reference to the Gospel of Thomas)," i Ugo Bianchi, ed., *Le Origini dello Gnosticismo: Colloquio di Messina 13-18 Aprile 1966*. Leiden: E. J. Brill, 552-562.
- 1975. "Holy Scriptures or Apologetic Documentations? The "Sitz im Leben" of the Nag Hammadi Library," i Jacques-É. Ménard, ed. *Les Textes de Nag Hammadi. Colloque du Centre d'Histoire des Religions (Strasbourg, 23-25 octobre 1974)*. Leiden: E. J. Brill, 3-13.
- Veilleux, A. 1980-82. *Pachomian Koinonia*. 3 vols. Kalamazoo, Mich.: Cistercian Press.
- 1986. "Monasticism and Gnosis in Egypt," i Birger A. Pearson & James E. Goehring, eds. *The Roots of Egyptian Christianity*. Philadelphia: Fortress Press, 271-306.
- Williams, M. A. 1995. "Interpreting the Nag Hammadi Library as 'Collection(s)' in the History of 'Gnosticism(s)'," i Louis Painchaud & Anne Pasquier, eds., *Les textes de Nag Hammadi et le problème de leur classification: Actes du colloque tenu à Québec du 15 au 19 septembre 1993*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, 3-50.
- 1996. *Rethinking "Gnosticism": An Argument For Dismantling a Dubious Category*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Wisse, F. 1971. "The Nag Hammadi Library and the Heresiologists." *Vigiliae Christianae* 25, 205-223.
- 1978. "Gnosticism and Early Monasticism in Egypt," i Barbara Aland, ed., *Gnosis: Festschrift für Hans Jonas*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 431-440.
- 1979. "Language Mysticism in the Nag Hammadi Texts and in early Coptic Monasticism I: Cryptography." *Enchoria* 9, 101-120.

Hugo Lundhaug

Nuces Norvegico-Latinae

'Alle fugler små de er' – og Lorenz Diefenbach

Under arbeidet med utgivelsen av Jens Nielssøns latinske skrifter har det stått et nøttefat foran meg uten sjanse til at jeg kan få tømt det, men ved egen og andres innsats ser jeg omsider bunnen noen steder. På dette sene stadium må jeg henvise alle interesserte til selve publikasjonen. Her skal jeg bare - *exemplorum legionis gratia* – nevne ett problem; kanskje kan andre også ha nytte av min gode hjelper, Diefenbach.

I sin rikholdige skolebok *Epideigma* fra 1582 – bygget oppsom engjennomgåelse av 1. Mosebok kapittel 1 -, har biskop Jens bl.a. en liste med luftens flyvende vesener, de som Gud skapte på hin annen dag av sitt skaperverk. Før han når frem til det velsignede avslutningstegn &c., har han 25 navn, de tre siste er *Turdela*, *Sturnus*, *Sincedula*, altså 'trost', 'stær', men hva er *Sincedula*? Problemet er arvet fra Seminarium Graeco-Latinum der tekst og oversettelse i sin tid ble grundig saumfart.

Fra et deltagende familiemedlem kom et spontant innspill: sjsik. Lang tjeneste for filologien har lært meg å være skeptisk til lydlig likhet som semantisk nøkkel. Da var det jo greit når Du Cange melder pass. Men så var det 'Diefenbach'.

Lorenz Diefenbach var bibliotekar i Frankfurt, dertil romanist, keltolog,

germanist, latinist, men først og fremst leksikograf. Han elsket det tyske språk i dets dialektale mangfold. Et viktig verk var "Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache" (2 b., 1851). En hovedinteresse var gamle latinordbøker og -vokabularer fra det tyske område, fra slutten av middelalderen og fremover. Der fant han en rik dokumentasjon av ord og skrivemåter. Det svære materiale sammenarbeidet han til én ordbok. I 1857 kom hans *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis*; 10 år etter oppfølgeren *Novum Glossarium*. For 3 år siden kom *Glossarium* fotostatisk ut igjen i Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, og *Novum Glossarium* ble for en del år siden sendt ut på nytt av Scientia-forlaget. Sa jeg 'ordbok'? Man skal være en velskodd germanist for ikke å fortviles over hvilken-

somhelst av 1857-glossarets 644 rikholdige sider. Som ordbok betraktet lider verket under den dobbelte målsetning, for registreringen av alle slags skrivemåter av middelhøytyske og nedertyske ord er minst like viktig for forfatteren som latinen. Men med tålmodighet – og i enkelte tilfeller germanistisk hjelp – er det et verk som hjelper en forbi noen av skjærene (obs. tonem 1, *rupes*) hos Jens Nielsøn. Hos Diefenbach er det fugler å finne, slik også: ”* **Sincedula** (*avis*, cf. *ficedula*) zi-, var. zei-Blin [med henvisning til Bracks vokabularer fra slutten av 1400-tallet].” Altså dog ’si-sik’. Ornitologer kjenner ca. 50 arter, Jens og vi har grønnsisiken i tankene (*Carduelis spinus*). Det lydlige var likevel nøkkelen. Vi har å gjøre med et onomatopoetisk ord på det germanske språkområde (’tsi’, ’tsi’).

Pavens botsnøtter

Nylig dukket det opp et praktverk for alle som er interessert i vår hjemlige latinitet, *Brev til Paven. Norske forbindelser med Den hellige stol i senmiddelalderen* ved Torstein Jørgensen (professor ved Misjonshøgskolen i Stavanger) og Gastone Saletnich (doktor i historie i Roma). Hva vi her får – i en meget tiltalende boklig ramme – er en rekke nye middelalderdokumenter om norske forhold

hentet fra det pavelige botskontor (det såk. *Penitenzeria* i Roma). Dette arkiv har vært nærmest hermetisk lukket for forskere inntil man i 90-årene har lempet på adgangen. Tilveksten til *Diplomatarium Norvegicum* vil med tiden bli betraktelig – minst 100 sider skulle jeg tro. Foreløpig får vi fremlagt for oss en rekke dokumenter som angår det dengang ganske omfattende Stavanger bispedømme. Noe av det som legges frem, har vært kjent fra før, men får fornyet interesse i lys av det nye materiale. Nå er det ikke min hensikt her å resensere boken og vurdere dens tekstfilologiske fundament. Jeg må bare si at forfatterne ville ha stått seg på et par ekstra gjennomgâelser for å eliminere de altfor åpenbare mangler. Her konsentrerer jeg meg om en virkelig nøtt hvor det må være tillatt å spille ballen videre.

Som i flere av tekstene dreier det seg i vårt dokument om en prest som har kommet i skade for å drepe en sambygding. Slik begynner beretningen (Appendiks tekst V, s. 148f.): *Iohannes Ingemundi presbiter Stawargensis diocesis quod cum ipse olim in quadam domo de sero in mensa seu tabula cum quodam Hermanno Bolbersan laico ipsius domini adhuc vivente familiari animo ibidem comedendi seu se recreandi cum sedisset accidit quod inter verba eos habita dictus Hermannus ab ipso exponente salarium in quo sibi ratione famulatus seu servicii¹ erat obnoxius primum dari petiisset ...*

1) *GMLS* s.v. 5.

Bokens oversettelse er: "Johannes Ingemundsson, prest fra Stavanger bispedømme, sier at en gang da han satt til bords til middag i et hus sammen med Hermann Bolbersan, en lekmann og for tiden medlem av [den biskoppelige] familie, hendte det etter en ordveksling at den nevnte Hermann avkrevde søkeren lønn som han skyldte for noen tjenester ...". Det hadde ikke blitt noen dokumentasjon i Roma om det ikke hadde gått riktig ille, at presten Johannes stakk bordkniven i brystet på Hermann med snarlig død til følge. Den nåde og tilgivelse Johannes faktisk oppnådde av Paven selv ble i siste instans gjort avhengig av at biskopen i Stavanger fant saksfremstillingen i orden og kunne gå god for at Johannes' drapshandling var forøvet i selvfor-

svaret. Det er den understrekede passus jeg er i tvil om i denne sammenheng. For hvis den er rett oversatt, ville Johannes' nåde bli avhengig av Hermanns egen husherre, nemlig biskopen. Pønitenkontoret ville ikke ha benyttet biskopen som siste instans om han var i en slik dobbeltstilling, tror jeg. Men det avgjørende er at latinen i alle fall er i dårlig overensstemmelse med tolkningen. La oss ta for oss noen enkeltelementer først: "til middag" er lovlig forenklet. I *animo ibidem comedendi seu se re-*

creandi har vi den for senmiddelalderen typiske uttrykksmåte med *animo*+gerundiumsgen. for å uttrykke hensikt: Johannes hadde satt seg ned sent ved bordet "i den hensikt å spise eller slappe av der" (at det vel også ble drukket, er en nærliggende tanke). *Adhuc vivente* refererer seg simpelthen til det triste faktum at vedkommende Hermann ikke lever lenger, men "mens han ennå levde" gjaldt det og det. *Familiari* kan vanskelig skilles fra det som senere omtales som *famulatus* og *servicium*; *familiaris* viser at Hermann var medlem av husfolket, dvs. en 'tjener' hos husets eller gårdens eier (*ipsius domini*). Ingenting i teksten tilsier at denne *dominus* skulle være Johannes' 'herre', dvs. biskopen. Uttrykksmåten taler for 'husbonden' på stedet, den person som prest Johannes har et nokså gjestevennlig forhold til. Bakgrunnen for denne supplikken kan vi på flere punkter bare gjette oss til. Mye taler for at konflikten bestod i at Johannes anså Hermanns arbeide for ham som en vennetjeneste fra *husbondens* side, ikke som en kontrakt mellom seg og nevnte Hermann.

Den beste ordboken til dokumenter som dette er *GMLS*, dvs. *Glossarium mediae Latinitatis Sueciae* (Westerbergh – Odelman).

Egil Kraggerud

Den hellige Laurentius' martyrium

Historien om en bronseamulets forsvinning og etterliv, og dens billedinnholds betydning

I Vatikanbibliotekets gjemmer, for å være presis i *Medagliere del Museo Sacro della Biblioteca Apostolica Vaticana*, finnes en blyavstøpning av en bronseamulett der den hellige Laurentius' martyrium er avbildet (fig. 1). Laurentius led sannsynligvis martyrdøden i år 258 e. Kr., under keiser Valerians kristenforfølgelser. Da byprefekten i Roma bød ham oppgi kirkens rikdommer, samlet han de fattigste og svakeste på kirketrappen og viste dem frem, med ordene: "*Hi sunt thesauri Ecclesiae*", Her ser du kirkens skatt (Ambr. *De. off.* II,28). For dette ble han dømt til

å stekes levende over en grill, ifølge sagnet. Grillen ble senere hans symbol og attributt.

Amuletten er i moderne tid gitt navn etter innskriften, *SUCESSA VIVAS*, og har vært dekorert på begge sider. På den ene siden ser vi en troende med et minnelys i hånden nærme seg en grav, vist som et *ciborium*, en baldakin, båret av fire vridde søyler med *transenne*, et skrankeskille. På den andre siden vises Laurentius' martyrium, i tre stadier samtidig. Til venstre i blyavstøpningen ser vi dommeren avsi dødsstraffen, og det må være Laurentius

Fig 1. Blyavstøpning av S. Laurentius-amuletten, Vatikanbibliotekets samlinger, etter *Bullettino di archeologia cristiana*, 1869.

selv som står foran ham, kledd i en kort tunika eller et lendeklede, med hendene knyttet på ryggen og ansiktet vendt mot grillen. I nedre halvpart ser vi selve martyriet. Laurentius ligger naken på grillen, hans føtter blir holdt nede av en vokter. Over dette ser vi til slutt hans sjel stige fra det stekende legemet. Han er igjen kledd i tunika, flankert av Alfa og Omega (i omvendt rekkefølge), og Guds hånd stiger ned fra oven og kroner ham med seierskransen. Dateringene varierer mellom 300- og 400-tallet – for bronseoriginalen som ingen i nyere tid har sett, vel å merke.

Den forsvunne bronseamuletten ble funnet i Roma ved en tilfeldig utgravning våren 1636, sammen med et såkalt gullglass som avbildet Peter og Paulus. Gullglass er bilder skåret i gullfolie, forseglet av glass på begge sider som en "sandwich". De to funnene ble umiddelbart tatt hånd om av en fransk prest ved navn Claude Ménestrier, som tjente som bibliotekar for kardinal Francesco Barberini (1597-1679), og i hvis tjeneste han spesielt beflittet seg med å foreta innkjøp av antikke medaljer og *objets d'art*. Siste gang bronseamuletten nevnes er av Ménestrier, som får laget blyavstøpninger for å sende til den store *connaissanceur*, senator og abbed de Peiresc i Aix-en-Provence på Francesco Barberinis ordre – for uttalelse. De Peiresc ber om en avstøpning til, da den første var for dårlig, altså har det vært flere avstøpninger i sirkulasjon. Ménestrier beskriver i sitt brev til de Peiresc også gullglasset. Kardinal Barberini var forøvrig nevø av Pave Urban VIII

(1623-1644), og måtte ved pavens død flykte sammen med hele sin familie til Frankrike. Alle eiendeler, inkludert hans bibliotek og kunstsamlinger ble konfiskert. Bronseamuletten dukket senere opp igjen i *Sala delle Antichità* hos Pave Alexander VII Chigi (1655-1667). Gullglasset der Peter og Paulus er avbildet var nå åpenbart ikke lenger i samlingen, iallfall nevnes det ikke.

Bege disse objektene er derimot avbildet på et kobberstikk som dukket opp i Grev Marcello Durazzo av Occimiano's samlinger ved hans død i 1922, og som siden havnet i *Biblioteca San Carlo* i byen Borgo San Martino i Nordvestitalia (fig. 2).

Fig 2. Kobberstikk, Borgo San Martino. Øverst sees gullglasset, nederst bronseamuletten, etter Rivista di Archeologia Cristiana LXXV, 1999.

Fig. 3. Laurentius' martyrium, S. Vincenzo al Volturno, foto K. Gulowsen.

Denne samlingen hadde vært i familiens eie siden grev Giacomo Durazzo (1717-1794) samleaktivitet gjennom hans liv som genovesisk ambassadør hos keiserinne Maria Theresa av Østerrike, hoffteatersjef samme sted og tilslutt østerriksk ambassadør i Venezia. Den religiøse delen av hans samling stammet fra kardinal Stefano Durazzo, erkebiskop av Genova fra 1635 til hans død i 1667. Kardinalen var på meget god fot med pave Urban VIII og hans nevø Francesco, og kobbersticket har gjerne vært en gave fra denne siste. At det i dette kobbersticket dreier seg om bronseamuletten og ikke blyavstøpningen, kan vi regne som sikkert da den er mer raffinert og detaljert, enhetlig utformet og ikke minst spille-

vendt, bl.a. står Alpha og Omega på riktig side av Laurentius' himmelstigende sjel. Domsscenen gir klart inntrykk av at den merkelige lille "Laurentius" under domsavsigelsen snarere er kollega av ham som holder føttene, og er der for å holde armene nede. Flere uregelmessigheter i blyavstøpningen stemmer altså nå overens med en mer alminnelig utbredt ikonografi, slik som et eksempel fra klosterkirken S. Vincenzo al Volturno litt nord for Napoli (fig. 3). Dette freskomaleriet stammer fra første del av 800-tallet, og vi ser hvorledes Laurentius blir holdt nede på hender og føtter, dommeren sitter øverst til venstre, og erkeengelen Gabriel stuper ned over Laurentius med en palme i hånden. Pilegrimen på vei mot

graven bærer ikke lys, men en palme- gren, og de vridde søylene er mye mer markerte, et ganske sikkert tegn på at dette dreier seg om Peters grav, der de vridde søylene er brukt omigjen idag i den barokke Peterskirken. Hvorledes Laurentius' grav har sett ut vet vi ingenting om, så vi kan ikke utelukke at dette har vært et bilde av hans grav, men det er nærliggende å slutte seg til tolkningen av dette som Peters grav. Kobberstikket i Biblioteca San Carlo er siste spor av den originale bronseamuletten.

Gullglasset har på mystisk vis funnet veien til *Bayerisches Nationalmuseum* i Berlin, via *Dom Schatz Museum* i Regensburg (fig. 4). Mest sannsynlig er det at glasset har vært en gave til Franz Wilhelm, greve av Wartenberg og biskop i Regensburg fra 1649 til 1661, fra Pave Alexander VII Chigi ved utnevnelsen til kardinal i 1660. Da har både glasset og bronseamuletten vandret sammen fra Kardinal Francesco Barberinis samlinger til Pave Alexander VII, enten som følge av konfiskasjonen, eller etter at kardinalen ble tatt til nåde og fikk sine eiendommer restituert i 1648, fire år etter sin landflyktighet. Det er i dag generell enighet om at dette gullglasset stammer fra midten av det fjerde år-

hundre e.Kr. Kobberstikket som viser disse to objektene må ha vært laget mens man fremdeles kjente forbindelsen mellom dem, ikke så lenge etter funnet i 1636. Vi kan vel tenke oss at det har vært under kardinal Francesco Barberini før hans eksil i 1644, som en slags dokumentasjon og publikasjon av funnet.

Blyavstøpningen i Vatikanbiblioteket dukket første gang opp i 1751, og ble dengang publisert av eieren, en samler ved navn Antonio Francesco Vettori. Vi må regne med at dette er en av minst to avstøpninger laget under oppsyn av Ménestrier i 1636. Vettori beskrev den inngående, og ledsaget beskrivelsen med et kobberstikk. Neste gang den dukket opp var i 1869, da Vatikanets berømte arkeolog Giovanni Battista De Rossi publi-

Fig. 4. Gullglass i Bayerische Nationalmuseum, München, etter *Rivista di Archeologia Cristiana* LXXV, 1999.

serte den i sitt tidsskrift *Bullettino di archeologia cristiana*, ledsaget av tegningen på figur 1. Den var dessverre allerede da i så dårlig forfatning at han var avhengig av Vettoriss tegninger og beskrivelser for å tolke det overflateslitte relieffet. Hvis da Vettoriss avstøpning ikke var særlig bedre enn den som de Peiresc klaget over i første omgang, forklares forvanskningene både hos Vettori, og i annen omgang hos De Rossi. Den negative blyavstøpningen synes idag å være forlagt i Vatikanets *Medagliere*.

Selv om vi ikke har noen sikker datering for bronseamuletten, får den stor interesse hvis vi ser den i lys av en passasje i *Liber Pontificalis*, pavenes krønikebok. *Liber Pontificalis* forteller at keiser Konstantin den store foran den hellige martyr Laurentius' kropp fikk satt opp sølvsperrer med avbildninger av hans pasjon, og sølvlamper. Disse veide 15 libra (altså 5.1 kg.) hver: "*ante corpus beati Laurenti martyris argenteoclasas sigillis passionem ipsius cum lucernas binixes argenteas, pens. sing. lib. XV*" (bd. I, s. 181). Som vanlig ved slike gaver, er det dessverre ingen nærmere beskrivelse i *Liber Pontificalis*, og dermed heller ingen antydning av hvilket stadium av hans martyrdød som var avbildet på alt dette sølvet. Vi bør likevel kunne anta at amuletten var en pilegrims-souvenir som kopierte nettopp denne fremstillingen av den hellige Laurentius' martyrdød. Slike souvenirer fins det bevart opptil flere av, de fleste stammer fra det hellige land, bl.a. med avbildninger av Kristi grav nettopp på sam-

me måte som den ene siden av *SUCCESSA VIVAS*-amuletten.

Svarer så denne enkle og udramatiske fremstillingen av Laurentius' martyrium til historien slik folk kjente den? Allerede biskop Ambrosius av Milano (ca. 339-397) nevner kort hans martyrium (*De officiis* II, 28), mens dikteren Prudentius (348-ca. 410) og pave Leo den store (d. 461) har gitt detaljerte beskrivelser. I sitt verk *Peristephanon* beskriver Prudentius martyriet inngående: Laurentius ligger på grillen og håner sine bødler, idet han ber dem snu ham rundt og se hva Vulcanus har utrettet, og så smake om det er best rått eller stekt, "*converte partem corporis satis crematam iugiter, et fac periculum, quid tuus Vulcanus ardens egerit. praefectus inverti iubet. tunc ille: coctum est, devora, et experimentum cape sit crudum an assum suavius.*" (*Peristephanon* II, 401-408). I pave Leos preken, kanskje femti år senere, sier denne tvert imot at han ble snudd fra tid til annen for å forlenge pinen: "*...conversorum alterna mutatione membrorum, fieret cruciatus vehementior et poena productior.*" (*Sermo LXXXV, PL LIV, 436*). Her kan vi levende se for oss de to bødlerne i kobbersticket av originalamuletten (fig. 2). Han fortsetter med å forklare at flammen som brenner i Laurentius er mye sterkere enn ilden som svir hans kropp, og at å øke smerten bare øker prisen. Så beskriver han torturinstrumentene som triumfens attributter: "*Flammis tuis superari charitatis Christi flamma non potuit, et senior fuit ignis qui foris ussit quam qui intus accendit. Servisti, persecu-*

*tor, martyri, cum saevisti; auxisti pal-
mam, dum aggeras poenam. Nam
quid non ad victoris gloriam ingeni-
um tuum reperit, quando in honorem
transierunt triumphi, etiam instru-
menta supplicii?” (Sermo LXXXC,
PL LIV, 437). Beskrivelsene er av et
martyrium, ikke av en fremstilling,
men det er likevel åpenbart at blomst-
rende beskrivelser gjerne svarer til en
enkel fremstillingsmåte. Hvorfor det-
te misforhold mellom tekst og bilde?
Gjennom skriftene synes det nesten å
skinne en glede i å beskrive smerte og
lidelse, like meget som avbildninger
synes å vise en motvilje mot å vise
denne siden av martyrdøden.*

Siden etruskisk tid har det i ro-
mersk kunst vært tradisjon for blodige
fremstillinger av henrettelser, som
f.eks. i François-graven i Vulci, fra
ca. 350 f. Kr. (fig. 5), eller polykrom-
sarkofagen i Torre San Severo i Or-

viato, fra. ca. 300 f. Kr. Begge viser
ofringen av trojanske fanger. Tradi-
sjonen fortsatte i romersk keiserkunst,
som f. eks. på Marcus Aurelius’ tri-
umfsøyle fra mellom 180 og 196 e.
Kr. Denne viser dypere ondskap ved
å vise henrettelser av barbarer, utført
av barbariske hjelpetropper (fig. 6).
Ondskap i krig, skam og henrettelse
var en del av virkeligheten i det
romerske verdensrike, slik det også er
vist i kunsten. Henrettelse ved hals-
hugning var en ”klinisk” martyrdød
sammenlignet med for eksempel Lau-
rentius, som så å si ble henrettet i
gapestokken, skamfullt fremstilt til
offentlig skue og forlystelse.

Det er svært få fremstillinger av
martyrdøden bevart fra tidlig tid.
Helst forbinder vi en martyrfremstil-
ling med en person i himmelriket,
som går i forbønn for oss hos Gud. De
få henrettelsesmotivene vi har bevart,

Fig 5. Ofring av trojanske fanger, François-graven, Vulci, etter M. Pallottino, Etruscan Painting, Genève 1952.

Fig 6. Barbarer henrettes, Marcus Aurelius-søylen, Roma, etter *Enciclopedia dell'arte antica II*.

også de som er bevart gjennom beskrivelser, synes å ha hatt forbindelse med martyrens grav eller et anlegg i slik tilknytning, ment for meditasjon ved graven. Den enkelte martyrs ikonografi har vokst frem først i miljøet omkring hovedhelligdommen, i samspill med de prekenene som ble lest der, og de prester som var aktive der, for siden å bli spredt som hver enkelt martyrs særlige ikonografi. En kvinne ved navn Successa har båret denne amuletten om halsen, for å stå under Laurentius' og sannsynligvis også Peters særlige beskyttelse, kanskje etter at hennes bønner er blitt hørt under nattevåke ved disse hellige graver. Slike amuletter har senere på sine vandringer vært kilde til spredning av ikonografi, der de fungerte som modell. De har også

vært kilde til forvanskning på steder og i miljøer der ikke originalen, eller hele historien som den bygger på, har vært kjent. Dette er *SUCCESSA VIVAS*-amuletten et levende eksempel på.

De siste opprullinger omkring tilværelsen til amuletten og gullglasset står å lese i: N. Maffioli, "Nuove scoperte sulla medaglia di SUCCESSA VIVAS nella collezione Durazzo", *Rivista di Archeologia Cristiana* LXXV 1999, ss. 551-570, mens brevvekslingen mellom Ménestrier og de Peiresc står i G. B. De Rossi's klassiske publikasjon i artikkelen "Medaglie di devozione dei primi sei o sette secoli della chiesa", *Bullettino di Archeologia Cristiana* VII, 1869, ss. 33-37.

Kirsti Gulowsen

Bokanmeldelser

Bjørn Qviller: Romersk politisk kultur og sosiologisk historie, 235 sider, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 1999.

Romersk politisk kultur og sosiologisk historie presenteres som en lærebok for grunnfags- og mellomfagsnivå. Boken tar ikke sikte på å gi noen fullstendig innføring i romersk politisk historie, men forutsetter at leserne kan få oversikt over begivenhetshistorien andre steder. Hensynet til studenter er ivaretatt på flere måter. Mange av underkapitlene blir avsluttet med repetisjonsoppgaver, og noen av de sentrale avdelingene er forsynt med oversikter over sentral litteratur. Det har også blitt plass til tre avdelinger med oversikt over forskjellige syn på sentrale spørsmål, nærmere bestemt årsakene til romernes ekspansjon 200 – 146, Romerrikets økonomiske karakter og Det romerske imperiums oppløsning og nedgang. I motsetning til mange andre norske lærebøker i historie, har det også blitt plass til fototer med litteraturhenvisninger underveis i teksten. Disse henvisningene er for få og tilfeldige til å gjøre tjeneste som vitenskapelig dokumentasjonsapparat, men de fungerer fint som pekere til videre lesning for

studentene. Med den uforståelige fototeangsten norske forlag later til å lide av, får man være glad til at boken i det hele tatt har fått et noteapparat. Organiseringen av teksten i kapitler og underkapitler kan virke litt uoversiktlig, men det er sannsynligvis mer et problem for anmeldere enn for studenter.

Boken dekker romersk politisk historie fra det 4. århundre f.Kr. til sammenbruddet av Vestriket i det 5. århundre e.Kr. Innenfor dette tidsrommet er ekspansjonen fram mot midten av det 2. århundre, de indre politiske forholdene i Den romerske republikk etter Graccherne og maktgrunnlaget for det tidlige prinsipatet viet særlig oppmerksomhet. Selv om forordet understreker at gjennomgangen vil være tematisk og ikke begivenhetshistorisk orientert, vil jeg si at boken kan fungere også som en første innføring i Romerrikets historie. De sentrale utviklingstrendene faller greit på plass etter hvert som man leser. Dette er imidlertid ikke hovedsaken. Ifølge forordet er hensikten ikke å fortelle leserne hva som

---

skjedde med romerne opp gjennom historien, men å forklare hvorfor det skjedde slik det gjorde (s. 11). Det er i forhold til denne ambisjonen boken først og fremst må vurderes. Forklarer *Romersk politisk kultur og sosio-logisk historie* de sosiale mekanismene bak romersk politisk historie for studenter og andre nybegynnere på en historiefaglig og pedagogisk sett gunstig måte?

Romersk politisk kultur og sosio-logisk historie skiller seg ut fra de fleste andre lærebøker ved forbillig bevisst og klart uttalt bruk av ett grunnleggende og gjennomgående perspektiv. Qviller velger å se alle begivenheter i lys av patron/klient-bindinger. Romas langsiktige utvikling fra kongedømme via republikk til keiserrike beskrives og forklares som overganger og endringer i disse bindingenes betydning og funksjon, og det romerske samfunn fra innerste familiekrets til ytterste overstatlige relasjoner beskrives som kinesiske esker av patron/klient-forhold (s. 12). I første omgang er dette en styrke. Qviller gjør det klart for leseren hvilke perspektiver som ligger bak boken, og han holder seg konsekvent til de perspektivene han har annonsert. Dessverre blir dette også en svakhet. Å holde seg konsekvent til ett forklarende perspektiv er en ting – å konsekvent overse at det kan finnes andre muligheter er noe annet, i alle fall i en lærebok. Qviller insisterer så hardnakket på at absolutt alt må forstås som utslag av patron/klient-bindinger, at det av og til går ut over nøyaktighet i detaljer og praktisk bruk av kildene.

At Qviller legger stor vekt på patron/klient-bindinger, er selvsagt ikke kritikkverdig i seg selv. Ingen vil nekte for at forholdet mellom patroner og klienter har spilt en stor rolle i romersk samfunnsliv, og perspektivet har absolutt sine pedagogiske fordeler. Måten perspektivet presenteres og brukes på her, har imidlertid alvorlige ulemper. En ting er at patron/klient-bindinger som analytisk redskap ikke blir tilstrekkelig klart definert. Grensen mellom når forholdet mellom ledere og tilhengerne best beskrives som patron/klient-bindinger og når andre typer relasjoner ville ha vært mer dekkende, blir ikke skarpt nok trukket opp. Hvor går grensen mellom lojale klientsoldater og yrkessoldater som følger den feltherren som gir best utsikter til seier og lønnsomme plyndringer? Hvor går grensen mellom klienter som stemmer på sin patron, og velgere som stemmer på den politikeren de foretrekker? Eller for den del – hvor går skillet mellom romerske politikere som ga velgerne sirkusforestillinger og norske politikere som vil gi velgerne billig bensin? Slike grunnleggende spørsmål blir ikke diskutert, og leserne står igjen med et inntrykk av at absolutt alt som foregikk mellom romere må forklares med henvisning til patron/klient-bindingenes magiske formel. Dette har flere følger. Patron/klient-bindingene mister mye av sin verdi som analytisk redskap, og spørsmål av vesentlig betydning for å forstå karakteren av romersk politikk blir blokkert. Hvis romerske borgere alltid og uansett oppførte seg som trofaste klienter,

---

blir det for eksempel umulig å forestille seg politiske innspill fra bredere lag av folket. Klienter har per definisjon ikke selvstendige politiske holdninger – de stemmer slik patronen ber dem stemme. Det kan tenkes at romerske borgere var politisk bevisstløse – vi vet ikke – men et perspektiv som allerede i utgangspunktet sperrer for alternative syn, har alvorlige mangler. Hvis et slikt perspektiv brukes i en lærebok, bør leserne gjøres oppmerksom på disse manglene slik at de kan hente inn alternative impulser.

En følge av konsekvent bruk av et altomfattende patron/klient-perspektiv, er at materialet i flere tilfeller må presses lenger enn godt er for å passe inn i det overordnede perspektivet. Jeg skal vise et par eksempler fra gjennomgangen av senrepublikken, som etter min mening er den avdelingen hvor Qvillers perspektiv er mest problematisk. Ingen av eksemplene spiller noen sentral rolle i framstillingen, men de har likevel stor betydning for lesernes totale oppfatning av patron/klient-bindingens betydning og dermed det faglige grunnlaget boken hviler på. Teksten er overstrødd med innskudd som, mer eller mindre i forbifarten, minner leseren om hvor sentralt og altomfattende forholdet mellom patroner og klienter var. Lest slik de blir servert – i forbifarten – gir de et overveldende inntrykk av patron/klient-perspektivets altomfattende forklaringskraft.

Går man inn på dem ett for ett, blir inntrykket et annet.

På side 119 blir det påstått at Crassus sto bak og trakk i trådene for å få Caesar og Catilina valgt til henholdsvis pretor og konsul slik at de kunne betale tilbake penger de skyldte ham. Caesar og Catilina beskrives som Crassus' klienter, og romersk politikk bør innforstått oppfattes som et spill der de fleste aktørene var styrt av et fåtall mektige patroner. At Crassus, Caesar og Catilina var bundet sammen av gamle patron/klient-bindinger, grunnlagt på pengene til Crassus, er en svært utbredt oppfatning. Den er basert på det altomfattende patron/klient-perspektivet, og har blitt gjentatt og gjentatt så ofte at den nesten er sann. Dessverre er den tatt ut av løse luften. De eneste opplysningene vi får om Caesars gjeld til Crassus, er knyttet til Caesars avreise til provinsen Spania i år 61 f.Kr. I denne forbindelse forteller Plutark at Caesars kreditorer hindret ham i å forlate byen, og at de ikke lot ham reise før Crassus hadde stilt sikkerhet for gjelden.¹ At Crassus måtte redde Caesar ved å stille sikkerhet på denne måten, kan umulig brukes som argument for at han hadde vært en sentral kreditor og patron tidligere i Caesars karriere. Sannsynligheten er større for at Crassus stilte sikkerhet nettopp fordi han på dette tidspunktet ikke hadde noe grep på Caesar. Bortsett fra dette er de eneste antydningene til kontakt mellom Cras-

---

1) Plu.Cae.11.1, Cra.7.6.

---

sus og Caesar på 60-tallet knyttet til beskyldningene rundt den såkalte 1. Catilinariske sammensvergelse. De fleste av disse opplysningene stammer fra propaganda brukt i konsulvalget for år 59 f.Kr. og har svært tvilsom verdi.² Oppfatningen om at Caesar var Crassus' klient, lar seg rett og slett ikke underbygge, og det samme gjelder eksistensen av klientbindinger mellom disse to og Catilina.

Catilina stilte til valg som konsul i år 64 og 63 f.Kr. På dette tidspunktet var Caesar ikke mer enn en blant mange andre håpefulle politikere midt på karrierestigen. Han tjenestegjorde som edil i år 65 f.Kr. Derfor er det vanskelig å betrakte ham som noen innflytelsesrik bakmann for Catilinas forsøk på å bli konsul. Beskyldninger om dette kommer først fram i kildene i forbindelse med opprensningen etter Catilinasaken på tampen av år 63. På det tidspunktet hadde Caesar plutselig fått en framskutt posisjon som Pontifex Maximus og Praetor, og det var fristende for motstanderne hans å knytte ham til Catilina som nå var grundig skandalisert. Bortsett fra ubekreftede beskyldninger består den eneste klare koblingen mellom Caesar og Catilina i at Caesar engasjerte seg mot å dømme Catilinas medsammensvorne

til døden. Primærkilden forbinder imidlertid ikke dette engasjementet med patron/klient-forhold, men – nærmest tvert i mot – med at Caesar hadde et rykte som popularis.³ Hva slags forbindelse Catilina og Crassus hadde, er umulig å si. Crassus ble også beskyldt for å ha støttet Catilina. Ifølge Sallust sa han selv at beskyldningene var plantet av Cicero.⁴

På denne bakgrunnen blir slutningen om at Caesar og Catilina var Crassus' klienter gjennom lang tid på 60-tallet, etter min mening helt uforståelig. Gjennomgangen av senrepublikken gir flere eksempler på slike uforståelige slutninger. På side 118 sies det om Pompeius og de østlige provinsene under borgerkrigen i år 49 f.Kr.:

Oriente fra Egypt til Svartehavet var hans (Pompeius) klientstater. Under oppgjøret med Caesar ble dette området en bastion.

Underforstått her var det statenes bindinger til Pompeius som klienter til patronus som gjorde området til en bastion for Pompeius. For utenforstående kan dette fortone seg som en bekreftelse på at patron/klientbindinger spilte en stor praktisk rolle i romersk politikk. Ser man disse hendelsene i sin sammenheng, oppdager

---

2) Sue.Iul.9. Ifølge Asconius skal Cicero også ha satt fram beskyldninger om at Crassus og Caesar samarbeidet om å fremme Catilina som konsulkandidat ved valget i år 64 f.kr. i en politisk selvbiografi som nå er tapt. (Asconius' kommentar til *In toga candida*). Dette skriftet ble skrevet lenge etter begivenhetene, på et tidspunkt da både Crassus og Caesar hadde tilføyd Cicero ydmykende politiske nederlag. Opplysningene det gir, bør behandles med stor forsiktighet all den tid vi ikke kjenner skriftet og dets saklighetsnivå.

3) Cic.Cat.4.7-8.

4) Sall.Cat.48.9.

---

man imidlertid et langt mer komplisert bilde der mange forhold faktisk taler imot dette perspektivet.

Pompeius kan ha betraktet statene i øst som sine klientstater. Dette behøver imidlertid ikke ha vært den viktigste årsaken til at Pompeius valgte å kjempe i øst i stedet for å møte Caesar i Italia eller noen av de vestlige provinsene. Caesars lynkrig ned gjennom Italia viste at han var i stand til å dominere militært i vest. Utskipningshavnen østover – Brundisium – lå gunstig til for en tilbaketrekning bort fra Caesars styrker, mens Ostia eller andre vestvendte havner ville ha vært mer risikable. Det mest iøyenfallende er imidlertid ressursgrunnlaget i de østlige provinsene. Dette var imperiets rikeste områder, og det ville være langt lettere å brødføre store styrker her enn i Nord-Afrika eller Spania. Uansett om patronatet over de østlige statene kan ha influert Pompeius, så kan man altså ikke overse at det også fantes rent strategiske grunner til å trekke seg tilbake østover.

I tilfelle Pompeius la vekt på å henvende seg til sine klienter i en presset situasjon, må man også kunne si at han gjorde en grov feilvurdering av disse forbindelsenes praktiske potensiale. Etter nederlaget ved Pharsalus valgte Pompeius å søke tilflukt i Egypt. Hvis dette var for å få hjelp fra

klienter, må han ha blitt skuffet.⁵ Pompeius hadde ikke før satt bena på egyptisk jord, før han ble myrdet av den egyptiske kongens utsending. Personlig tviler jeg på om Pompeius på dette tidspunktet hadde noen illusjoner om klientenes lojalitet når det virkelig gjaldt.⁶ Pompeius skal ha hatt mange klienter i det nordlige Italia, men dette hindret ikke byene her i å åpne portene på vidt gap for Caesar og hans styrker da de marsjerte sørover. Pompeius' skjebne i borgerkrigen er nettopp et skoleeksempel på hvor liten praktisk verdi klientforbindelser hadde når det virkelig gjaldt. Et forsøk på å framstille Pompeius' strategiske valg i denne sammenhengen som dirigert av hensynet til patron/klient-bindinger forkludrer mer enn det forklarer.

Måten disse eksemplene er brukt på, kan gi inntrykk av lemfeldig omgang med grunnlagsmaterialet. Etter min mening bør dette ikke legges forfatteren av akkurat denne boken til last. Problemet hefter ikke ved Qvillers generelle nøyaktighet og etterrettelighet som historiker – men ved det grunnleggende perspektivet han sverger til. Matthias Gelzer hadde det samme problemet da han lanserte det altomfattende patron/klient-perspektivet i 1912. "Die Nobilität der römischen Republik" er full av særdeles lettvinte kildetolkninger og tvil-

-
- 5) Ifølge Plu.Pom.76.5 sto den egyptiske kongen i gjeld til Pompeius pga. tjenester hans far hadde mottatt fra ham – altså et typisk tilfelle av tradisjonell patron/klient-binding.
  - 6) Ifølge Plutark var Pompeius selv innstilt på å søke tilflukt hos partherne, som var fullstendig uavhengige av romerne, Plu.Pom.76.4.

---

somme konstruksjoner.⁷ Det ferdige byggverket er imidlertid så tiltrek-kende i sin enkelhet og eleganse at utallige habile historikere har gjort seg skyldig i nøyaktig de samme unøyaktighetene i de snart 90 årene som har gått siden. Leksen må være at om man vil bruke patron/klient-perspektivet på romersk historie uten nyanser, så blir man nødt til å presse materialet. Perspektivet dekker ikke alle sider ved romersk politikk, og det er uheldig å gi leserne av en lærebok inntrykk av at det gjør det.

Bokens behandling og bruk av patron/klient-perspektivet blir ekstra problematisk fordi leserne faktisk ikke blir gjort oppmerksom på at dette perspektivets verdi blir trukket i tvil i nyere forskningslitteratur. Si- den midten av 80-tallet har det blant engelsk- og tyskspråklige forskere fore- gått en markert dreining i synet på maktforholdene i den romerske ver- den. Patron/klient-bindinger har blitt tillagt stadig mindre vekt – særlig for den republikanske perioden. I *The Crowd in Rome in the Late Republic* fra 1998, sier Fergus Millar:

In the future, someone else may success- fully reinterpret the evidence and reesta- blish clientela as the fundamental feature

not only of Roman social relations but of the functioning of politics and of voting in elections and in the passing of leges. For the moment, however, this book will operate on the assumption that no such universal clue is at hand.⁸

Nå kommer man ikke utenom at Millar har sine spesielle kjepphester å ri, men holdningen til clientela's forklarende kraft i forhold til romersk politikk er representativ også for mer moderate forskere.⁹ Etter hvert skal det faktisk ganske godt gjøres å finne antikkhistorikere på internasjonalt nivå som fremdeles bruker patron/ klient-perspektivet så reservasjons- løst som Qviller gjør. Problemet er selvfølgelig ikke at han gjør det – men at han ikke opplyser leserne om at måten han bruker perspektivet på er omdiskutert.

Denne fortielsen av en viktig fag- lig debatt, virker merkelig når man ser hvordan fagdebatter blir behand- let ellers i boka. Qviller er like kon- sekvent og uforsonlig i sine holdn- inger når det gjelder det romerske imperiets økonomiske karakter. Alle muligheter for at "moderne" økono- miske mekanismer kan ha spilt en rolle for romerne, blir kategorisk avvist. Alle mennesker i antikken

-
- 7) *Die Nobilität der römischen Republik* av Matthias Gelzer fra 1912 er boken som for alvor introduserte patron/klient-bindinger som forklaringsfaktor i romersk politisk historie. Boken regnes – med rette – som et av det forrige århundrets mest banebrytende verker innen antikkens historie.
  - 8) Millar, F.: *The Crowd in Rome in the Late Republic*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1998, s. 9.
  - 9) Se f.eks: Gruen, E.S.: "The Exercise of Power in the Roman Republic", i Mohlo, A., Raaflaub, K., Emlen, J.: *City States in Classical Antiquity and Medieval Italy*, Stuttgart 1991, og Jehne, M.: *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*, Stuttgart 1995.

levde og tenkte som jordbrukere, handel spilte kun en ytterst marginal rolle og alt annet er tull og tøys. I denne sammenhengen blir det likevel opplyst at det finnes andre meninger, og at holdningene til dette emnet til en viss grad har vært endret de siste årene. Leserne får en oversikt over litteratur som både støtter og angriper Qvillers syn, og det blir gjort klart at boken tar stilling i en pågående debatt (s. 172-75). I denne sammenhengen blir bokens påståelighet en positiv kvalitet som tilfører den en spenst og gnist som dessverre mangler i mange lærebøker.

Nettopp derfor er det ekstra beklagelig at problemene ved det grunnleggende perspektivet ikke blir diskutert. Hvis studenter på liv og død skal fores med lærebøker, så er det i det minste en fordel at disse lærebøkene tar sats og påstår noe. Man kommer heller ikke bort fra at *Romersk politisk kultur og sosiologisk historie* også har mange andre kvaliteter. Ideen om å ta utgangspunkt i de sosiale mønstrene bak politikken i stedet for statrettslige konstruksjoner, er absolutt sympatisk – og på en del områder fungerer den godt. Behandlingen av prinsipatets maktpolitiske grunnlag er grundig og god, og leserne får en besnærende enkel og lettfattelig oversikt over imperiets oppløsning og sammenbrudd. Hadde leserne fått

forklart at bokens grunnleggende perspektiv kan diskuteres, og hadde de blitt forsynt med kilde- og litteraturhenvisninger underveis i teksten slik at de selv kunne gå forfatterens eksempler etter i sømmene, ville dette ha vært en alminnelig god lærebok med et forfriskende perspektiv. Slik den er nå faller den på mange måter mellom to stoler. Den oppfører seg som et innlegg i fagdebatten, men den er for sparsomt utstyrt med vitenskapelig dokumentasjonsapparat til å fungere slik. I stedet er den utstyrt som en lærebok, men den blir for ensidig til å la studentene gjøre seg opp en selvstendig mening om konkurrerende perspektiver. I bunn og grunn er det kanskje egentlig et spørsmål om hvorvidt valg av genre har vært helt heldig her. Når studentene har fått et generelt inntrykk av antikkens historie og er klare til å fordype seg i et avgrenset emne, bør de også være klare til å gå i gang med fullvoksen forskningslitteratur. Her kunne Qvillers bok ha vært et interessant og spenstig bidrag til debatten om patron/klient-bindingenes verdi som analyseredskap i politisk historie. Som lærebok blir den dessverre så sterkt preget av mangelen på problematisering av det grunnleggende perspektivet, at de mange gode egenskapene den har kommer i skyggen.

Per-Bjarne Ravnå

Venantius Fortunatus, *Valda dikter* : Carmina selecta, översättning med inledning och kommentarer av Sven Å. Blomgren, Jonsered, Paul Åströms förlag, 2000. (Klassiker 13) ISBN 91-7081-161-X

I dystra stunder kan man fråga vad som är meningen med att studera latin här uppe i Norden, långt borta från den Medelhavsvärld där detta språk en gång blomstrade. Venantius Fortunatus, den siste latinske diktaren, som skrev i Vergilius', Ovidius' och Lucanus' storslagna stil, hade inte några betänkligheter med att flytta sin verksamhet till de frankiska kungarnas hov i Gallien, fjärran från den kulturvärld som länge fått en fristad i Norditalien före merovingernas invasion. Denne senantike skald, född ca 530, lämnade Ravenna omkring 565 och var sedan en slags senantik *poeta laureatus* i nog så barbariska omgivningar. Han var givetvis inte den ende latinske kulturpersonligheten i det senantika Gallien. En av hans litterära vänner var biskop Gregorius av Tours, författaren till *Historia Francorum*, som var avfattat på ett betydligt mer "vulgärt" latin än det Fortunatus använde i sina religiösa och litterära diktverk. Fortunatus, som själv slutade sina dagar ca 610 som biskop i Poitiers, stod också i kontakt med andra kyrkliga kolleger i Gallien. Han hade också mäktiga beskyddare bland medlemmar av de frankiska kungahuset. Hans goda beskyddarinna var kungadottern Radegunda, ursprungligen från Thüringen långt bort i öst men som efter detta rikets undergång 531 blivit tvungen att ingå äktenskap med den frankiske kungen Klothar I,

ett giftermål som dock inte hindrade att hon med tiden blev nunna och grundlade ett kloster.

Hyllningsdikter till några medlemmar av folkvandringstidens germaniska ledare intar en bred plats i S. Å. Blomgrens lilla skrift, som både har den latinska texten och svensk översättning. Medtagna i utvalet är också några religiösa verk, som den inledande elegien till Kristi uppståndelse, där påskens mysterium är sammankopplat med det sjudande livet i naturen på våren. Frodig är också hans dikt om jungfrudom, skriven till Radegundas dotter Agnes, som blev abbedissa för det klostret som hennes moder grundat. I vändningar lånade från Höga visan – Salomos høysang – skildras här vällustigt den lycka som väntade på Agnes i hennes andliga brudgemak, dit hon förs av Kristus. Behaget i detta andliga äktenskap skildras på ett konkret sätt, som i: "Henne han livar med smek, visar vördnad och ger henne skugga". Dessutom, påpekas i dikten, slapp Agnes som jungfru genomleva alla de obehag som havandeskap medförde för gifta kvinnor. Hon behövde inte heller känna sorg för barn som dog i unga år, något som antikens människor levde med.

Sinnlighet var överhuvudtaget inte något som var tabu för Fortunatus.

Ett praktexempel på detta är hyllningsdikten till bröllopet mellan den västgotiska prinsessan Brunhilda och

kung Sigibert av Austrasien, det östligaste av de löst organiserade frankiska rikena. Det var sannerligen inte lätt för skalden att arbeta in dessa barbariska germanska namn i dik- tens eleganta distika, där huvudper- sonernas namn latiniserades till Sigi- bercthus och Brunichildis. Brunhilda gick för övrigt över från den arianska heresien till den katolska kyrkan, som efter merovingerkungen Klod- vigs dop 496 var den kristna trosform som frankerna följde. Detta förhål- lande omnämns inte i dikten, där inte bara språket är ett välklingande lat- in, utan också hela symboliken är genomfört hednisk. Amor och Venus för sålunda där en dialog om hur den kyska bruden, som rest långväga ifrån, från Toledo i Spanien, skall kunna förenas med sin kunglige make, som så långt visat prov på sexuell avhållsamhet, åtminstone of- ficiellt om man skall tro skalden. Triumferande säger Amor till sin mor: "Mor, min kamp har jag utfört: helt i lågor av mig besegras en andre Achilles" (mater, mea bella peregi: / pectore flagranti mihi vincitur alter Achilles). Man får bara hoppas att Sigibert verkligen förstod denna ele- ganta mytologiska parallell mellan honom själv och Peleussonen Achil- leus! Dikten slutar med en from öns- kan om att "Framleva män I också alla är under stillsamma lekar", le- kar som förväntades resultera i barn och givetvis också barnbarn, detta för att trygga rikets existens.

Inte alla kungliga bröllop i den frankiska världen resulterade i en sådan lycka. Illa gick det för Brunhil- das syster Gelesuintha, som oväntat

avled efter en kort tids äktenskap med en annan frankisk härskare, Kilperik, kung i västriket med Paris och Sois- sons som huvudorter. Fortunatus målar med breda penseldrag den västgotiska prinsessans oro innan hon lämnade sitt spanska fäderne- hem. Under resan till sitt blivande kylslagna hem passerade hon Tours, där Fortunatus kunde bevittna den storslagna kortegen, som måste ha haft formen av en kejserlig *adventus* i gamla dagar: "Henne jag själv såg fara förbi, då jag nykommen var / färdas helt sakta uti rullande silver- torn fram" (Hanc ego nempe novus conspici praetereuntem / molliter argenti turre rotante vehi). Resten av dikten handlar bara om sorg efter den unga kvinnans mystiska bortgång, även om Fortunatus noga undviker att förklara vad som egentligen hade hänt. Av den framställning som gavs av Gregorius av Tours framgår att skumma intriger i frankiska kunga- familjen låg bakom händelsen, var- vid brudgummens avdankade bihus- tru spelat en framträdande roll. Sådana hemska avslöjanden passade inte in i Fortunatus' poetiska värld. Att han dock inte undvek att taga upp olyckor i det förflutna framgår av den patetiska elegien om Thüringens un- dergång 531. I vändningar som för tankarna till Vergilius' skildring av Trojas fall i *Aeneidens* andra bok, berättar där skalden om hur denna katastrof också drabbat hans fromma beskyddarinna drottning Radegun- da. Egentligen rör det sig om ett brev, där drottningen förgäves försöker komma i kontakt med en älskad släk- ting, som försvunnit långt borta i

---

bysantinsk tjänst. En del forskare har hävdat att drottningen själv skrivit denna dikt, eftersom hon tydligen var en bildad dam, men detta avvisas av översättaren. Dikten uppvisar så många stilistiska drag som visar att upphovsmannen måste ha varit Fortunatus.

Översättningen till värdad svenska av dessa inte helt lätta dikter har gjorts av en gammal man, som ägnat en stor del av sitt liv till att forska om Venantius Fortunatus. Redan 1933, när den snart pensionsmässige recensenten av detta verk var ett år gammal, disputerade Sven Å. Blomgren i Uppsala på en avhandling, *Studia Fortunatiana* I-II. Sedan har han ända fram till 1985 skrivit åtskilliga artiklar i tidskriften *Eranos* om denne märklige skald, och det med både textkritiska och litteraturhistoriska vinklingar. I den latinska texten i denna edition diskuterar han också i några fall olika möjliga läsningar av Fortunatus' text. Denna fina översättning är således resultatet av ett imponerande livsverk under två antika mansåldrar. Vidare har översättaren

hunnit med att vara docent vid Uppsala Universitet, varvid han skrivit arbeten om andra senantika författare, och sedan lektor i latin och grekiska i trettio år i Vänersborg. Under denna lärargärning vid svenskt läroverk tog han upp studiet av nylatin genom att översätta latinska texter med anknytning till de omgivande landskapen Västergötland och Dalsland.

Läsarna av denna fina lilla skrift kan garanteras att bli bjudna på en både gripande, upprörande och kanske också upphetsande läsning. De kommer också i kontakt med en skald, som verkade i en period, då latinet fortfarande var ett levande litterärt språk, även om kontexten var nog så barbarisk, för att inte säga nordisk. Några djärva forskare har hävdat att vissa minnen från frankernas dystra historia lever kvar i vår nordiska mytskatt, och att Sigurd Fafnesbane uppvisar drag som lånats från den västgotiska prinsessan Brunhildas gemål Sigebert.

Hugo Montgomery

Jon W. Iddeng (red), *Ad fontes. Antikkvitenskap, kildebehandling og metode.* Norsk Klassisk Forbund: Klassisk skriftserie 1, Oslo 2000. ISBN 82-995587-0-0.

När Universitetsforlaget den senaste tiden genomgått så många smärtsamma kriser, kan det kännas som en tröst att vårt förbund numera har blivit ett eget, dock icke kommersiellt, förlag.

Nummer ett av skriftserien *Klassisk Skriftserie* har planerats och redigerats vid Historisk institutt, UiO, av univ.stipendiaten Jon W. Iddeng, som har alla skäl att vara stolt över sitt verk. Själva grundtanken med

denna volym är att ge inte bara vidarekomna studenter utan också alla intresserade en handbok till hjälp vid studiet av antikens för oss både fascinerande och dunkla värld. Det förutsättes att läsarna har skaffat sig en sammanhängande översikt över antikens historia, för några pedagogiska årtalslistor letar man förgäves efter. En viktig målgrupp är historiestudenter, och det framgår av att inte bara berättande historiska källor, men också de så kallade hjälpvvetenskaperna epigrafik, papyrologi, arkeologi och numismatik utgör ämnet för några av de artiklar som samsas i skriften. Konceptet bakom skriften är dock mer ambitiöst än att bara torrt redogöra för fundamenten för vår historiska kunskap, eftersom också metodfrågor har fått en så stor plats i den.

“Mediaaspektet på det antikke samfunn” är ett tema i Øivind Andersens inledande artikel “Muntlighet, skriftlighet, retorikk”. Vältalighetens betydelse i litteraturen, muntlig och skriftlig, blir där med rätta betonad. Om man inte känner till talarkonstens elementa, är det svårt att förstå den antika prosans egenart, eftersom retoriken efter 400-talet f.Kr. blev ett så viktigt element i de bildades uppfostran. I artikeln finner man inte bara goda definitioner utan också en fyllig litteraturlista, något som för övrigt åtföljer skriftens samtliga elva bidrag och gör den än mer användbar och nyttig. Att den antika historieskrivningen var präglad av retorik är säkert. Detta kommer starkt fram i Johan H. Schreiners bidrag om denna genre. Alldeles som några antika moralfilosofer uttalar sig Schreiner ne-

gativt om trovärdigheten hos de antika historieskrivarna, som enligt honom genom sin talarkonst kunnat förvränga en historisk verklighet. Mycken “tro og synsning” skall enligt honom vara i faggorna när arkeologer försöker använda uppgifter från antikens historiker som levningar för att tolka sitt mer påtagliga material. Med en typisk schreinersk formulering utmålas historikern og arkeologen i sådana sammanhang som “to sjanglende fyltiker som støtter hverandre”. Även om recensenten själv säkerligen är en sådan vimsig fyllbult, skulle man nog kunna tycka att Schreiner överbetonat faktaförmedlingens betydelse i den antika historieskrivningen. Det som gör att Herodotos och Thukydidens fortfarande är så aktuella författare är deras sätt att tolka politiska och militära handlingar. Man kan inte låta bli att bli imponerad av hur de därvid försöker tränga igenom de yttre händelsernas ofta motsägelsefulla värld genom att placera in handlingar i ett meningsfyllt sammanhang.

Moderna litterära teorier har fått en stor plats i Jon Iddengs eget bidrag, “Antikk litteratur: Tekst og kontekst”. Studiet av en författares biografi är numera inte någon spännande infallsvinkel för litteraturhistoriker. Våra antika författare vet vi ju dessutom inte mycket om, även om forskare skrivit om dem som om de levat på 1800-talet. I stället har *texten* kommit i centrum, uttrycket “intertextualitet” blev för några decennier sedan något av ett stridsrop. Nu framstår inte Iddeng som någon utpräglad trendig litteraturhistoriker,

---

eftersom han som historiker är intresserad av ett litterärt verks kontext. Han påpekar dock att det kan vara farligt att kritiklöst ta upplysningar från silverålderns poeter, som står centralt i hans artikel, t.ex. om deras livsförhållanden. Martialis talar gärna om sin fattigdom, men det var snarast, påpekar Iddeng, något som var en generalisering som tillhörde genren. Detta är sannerligen inte något som utmärkte speciellt antiken. Tänk så många fattiga lektorer och professorer vi har när löneförhandlingarna står för dörren!

Gunhild Vidén tar upp brännbara problem i sitt välskrivna bidrag "Vad skrev författaren egentligen?" Frågan gäller dels hur pålitliga våra översättningar från antika författare till moderna språk är, dels om vi vet vad en antik författare egentligen skrev innan den tidens professionella bokdistributörer tog över hans verk. Gunhild Vidén betonar hur viktigt det är att man kontrollerar de översättningar man använder i forskningen, men framhåller också nödvändigheten av att granska de texteditioner som därvid kommit till användning. Som exempel väljer hon ett omstritt parti från Caesars *Commentarii de bello Gallico*, varvid läsaren både får en lättfattlig portion textkritik och ett filologiskt resonemang om vad Caesar egentligen kan ha skrivit. Det enda man saknar i denna pedagogiska och stimulerande uppsats är en fylligare bibliografi, eventuellt också en kort lista över de ibland svårtolkade latinska termer som möter oss i den textkritiska apparaten till ett antikt verk. Detta kan lätt repareras

vid nästa upplaga av denna användbara bok.

Konstituering av text, och användande av text, är också ett tema i Tor Haukens bidrag om epigrafik och studiet av romerska inskrifter. Efter en inledande nyttig genomgång av epigrafikens metodproblem och en inventering av inskriftspublicationer kommer förf. in på frågor om vad som ursprungligen kan ha stått i en inskrift. En medlem av den kejserlige familjen kan ha drabbats av en *damnatio memoriae*, som stackars Geta, vars namn Caracalla lät hugga bort från Septimius Severus' triumfbåge på Forum efter Getas fall 211. Tidigare hade Titus genom en enkel förändring på dedikationsinskriften på Colosseum låtit sig själv få äran för denna jättebyggnad i stället för fadern Vespasianus, som först hade varit avsikten. Tor Hauken uttalar sig vidare med en viss skepsis om metoden att rekonstruera inskrifter genom att gå ut från hålen efter bortplockade bokstäver. Sist i artikeln återges med latinsk och norsk text en känd inskrift från Tiberius' tid, varvid läsaren också får tillfälle att fundera över hur pass Tacitus egentligen utnyttjade sådana offentliga inskrifter med politisk innebörd.

Papyrologien har sedan professorerna Samson Eitrem och Leiv Amundsens tid utgjort en spännande nisch inom antikvetenskapen vid universitetet i Oslo. Om detta ämne orienterar Pål Tidemandsen på ett pedagogiskt och sakligt sätt. Läsaren får en god inblick i de konventioner som bestämmer en papyrologs sätt att offentliggöra sitt material, som

kan vara av litterär eller administrativ art. Vid samma universitet har vidare numismatik varit ett gott forskningsområde redan från Georg Sverdrups dagar. Håkon Ingvaldsen behandlar denna hjälpvetenskap, både till historia och arkeologi, i en instruktiv och faktsäckad artikel. Han diskuterar också de möjligheter och begränsningar som ligger i detta material. Mycket informativ text finner man vidare i Erik Østbys genomgång av klassisk arkeologi. Skulptur, bild och bildtolkning och inte minst arkitektur kommer starkt in i denna artikel. Som lärare är man tacksam både för en pedagogisk genomgång av det doriska arkitektursystemet och omtalandet av kända skulpturer. Den metodiska sidan av modern arkeologi utgör en central problemställning i Knut Ødegårds bidrag "Arkeologiske kilder, utgravninger og landskap", där han också är noga med att skilja mellan historia och arkeologi. I det Ødegård kallar arkeologiska kontexter ingår studiet av föremål men också av utgrävningsfältet och av själva landskapet. Metodinriktad är slutligen också Jørgen Christian Meyers artikel "Sosialantropologi og komparativ metode", som sedan länge utgjort denne författares eget forskningsområde.

I det avslutande bidraget "Oppslagsverk og litteratursøking" leder Gunn Haaland läsarna in i den elektroniska värld, där numera biblioteken fått en viktig och ansvarsfull uppgift. Numera skall en hovedfagskandidat, självklart också en

äldre forskare, inte bara kunna slå i dammiga bibliotekslådor eller leta efter omtalanden av verk i *L'Année Philologique*. För att kunna surfa på nätet behöver man både ha adresser och metodik, och informationer om sådana ting blir givet frikostigt av Gunn Haaland i denna artikel, som varje blivande antikforskare borde få i sin hand så tidigt som möjligt under sitt studium.

Sammanfattningsvis måste man konstatera att *Klassisk Skriftserie* fått en flygande start genom denna volym. Vi borde dock kanske tänka på om det inte var möjligt att ge serien ett gott latinskt namn, *Klassisk Skriftserie* klingar väl prosaiskt i recensentens öron. Vidare har den flitige redaktören, som tydligen också själv varit sättare, haft uppenbara svårigheter att få de kursiverade undertexterna till illustrationerna att vara läsbara. Genom en teknisk malör, som inte han kan lastas för, får vi nu där en *scriptio continua* som inte är helt lätt att läsa. Vidare påpekar redaktören redan i inledningen att varken religionshistoria eller filosofi kunnat komma med i bokens ämneskrets, trots att dessa ämnen har en stark antik profil. Med sina 262 sidor är *Ad fontes* redan i sitt nuvarande skick väl voluminös och det är inte säkert att en utvidgning av intresseområdet gjort skriften mer användbar. Kanske religionshistoriska och/eller filosofiska problem skulle kunna utgöra ämnet för nästa nummer av serien?

Hugo Montgomery

Etter å ha sittet noen dager med dette atlaset spør jeg meg: Hvordan har jeg kunnet leve uten? Svaret er: Det ble et såre mangelfullt klassikerliv. Utallige er de gangene jeg har rotet rundt, med større og særlig mindre utbytte, i "Kiepert", "Putzger", "Westermann" eller hva jeg nå hadde for hånden. Slik mistrøstig kontakt mellom tekstene (både de primære og de sekundære) og den topografiske virkelighet begynte alt i skolen. Livius' Hannibal førte oss på kryss og tvers over den italienske halvøya, men vi skjønnte aldri riktig hvor. Eller: Treske samnitere la bakhold for den romerske kolonne på begge sider av det trange pass – men bare gudene visste hvilket. Det ble et distanseforhold til de antikke landområder. Man vennet seg til å lese tekster enten uten kart eller kun med de forefallende og rudimentære. Og dette selv når det gjaldt tekster som ropte på en skikkelig veiviser: Caesars Gallerkrig og Borgerkrig, Tacitus' Agricola, Horats' Iter Brundisinum. Det ble aldri stort bedre i den greske verden; jeg tenker f. eks. på Herodot; kanskje var det noen kartskisser bak, kanskje ikke.

Etter at Talbert har svingt sin organisatoriske tryllestav, er situasjonen en radikalt annen. Mangt et standardverk til den greske kultur kan nå formelig bre seg ut på de store, men lett leselige kartene. Eneste krav er et ryddig skrivebord. Jeg har selv gjort prøven med et underkappittel i Walter

Burkerts *Greek Religion*. Hvilken forskjell!

Jeg misunner dem som nå begynner sitt studium av den antikke verden. Professor Talbert (University of North Carolina) og hans store team (nærmere 200 medarbeidere og hjelpere) har virkelig gjort en eldgammel drøm. Hvert av de 99 kartene i folioformat gir frydefulle opplevelser for en innbarket klassiker. Vi er et langt skritt nærmere den dag da vi med klikk-klikk logger oss inn i den virtuelle antikke verden.

For bare å ta ett av mine *heureka* (*exempli gratia*) fra mitt ennå kortvarige samvær: Tilfeldigvis var jeg opptatt av Catilinas død da atlaset kom meg i hende. På et blunk ser jeg nå at Catilina tok av fra Via Aurelia ca. 7 km nord for Pisa og fulgte slettelandet langs randen av de ligriske Apenniner til knutepunktet Pistoriae (Pistoja). Den følelsen vi har når vi tar toget mellom Firenze og Bologna, dvs. over Apenninene gjennom Reno-dalføret, dukker frem i minnet. Kanskje var det her Catilina og hans skarer planla sin flukt i retning av via Aemilia og gallisk land. Men samtidig ser vi at Panaro/Scultenna-dalføret vestenfor kan ha vært vel så aktuelt; da ville man komme inn på via Aemilia ved Mutina og spare seg mangfoldige kilometre. Hva jeg nå kan lese direkte ut av kartbladet (1:500.000) her jeg sitter og skriver, ville jeg før kanskje bare ha kunnet se tilsvarende på et sted

---

som Ashmolean i Oxford etter å ha konsultert diverse publikasjoner. Atlasets referansebind (og/eller CD-rom) på 1380 sider gir samtlige navn, kart for kart, med nærmere henvisninger til sekundærlitteraturen. Skulle jeg altså ønske nærmere beskjed om byen Pistoriae og dens omland henvises jeg til Torellis, *Atlante dei siti archeologici della Toscana* fra 1992.

Dette atlaset er et must for enhver klassisk-filologisk, klassisk-arkeolo-

gisk og antikk-historisk lesesal. Hva de private bokbudsjetter angår, gir jeg gratis videre dette argument: Du får 4 atlaser med tilleggsbind og CD-rom for hva én sydentur vil koste deg – og en mye varigere glede. Det beste tilbudet får du antagelig om du skriver til: Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, England. Vel bekomme!

Egil Kraggerud

AMBASSADØR H. C. BERG OG HUSTRUS LEGAT TIL FREMME AV KJENNSKAPET TIL DEN KLASSISKE OLDTID

Av dette legatet står det til disposisjon for utdeling i 2001 inntil kr. 60.000,-. Legatets formål er å oppmuntre interessen for antikkens språk og kultur i h.t. følgende formålsbestemmelse i statuttene:

- a. Å prisbelønne lærere i den høyere skole for særlig god og interessant undervisning i latin og eventuelt gresk i den hensikt at de kan utdype sitt kjennskap til antikken, blant annet ved reiser i antikkens land.
- b. Å støtte arbeidet på annet vis for utbredelsen av kjennskapet til klassisk språk og kultur (latin og gresk).

Bare søkere med undervisningskompetanse i gammelgresk eller latin vil komme i betraktning.

Ansøkingen sendes innen **1. februar 2001 til høyesterettsadvokat Ole A. Bachke, Postboks 1400 Vika, 0115 Oslo**. Søknaden bør inneholde opplysninger om søkerens studier, virksomhet i skolen, plan for eventuell bruk av stipendiet og hvilket beløp det søkes om.

Den som får tildelt legatmidler vil bli bedt om å sende inn beretning etter at studiet er gjennomført.

Ifølge legatets statutter kan bare personer som har norsk statsborgerrett komme i betraktning ved utdelingen.

Res coquinaria

Det var nok like mange slikkmunner blant romerne i antikken som det er i vår kultur idag. Derfor er det forbausende hvor få og lite varierte søtsak-oppskrifter du finner hos Apicius. De fleste kake- og dessertoppskriftene vi har hatt i *Klassisk Forum* stammer fra andre kilder. Fikenbollene (1987:2) er fra Columella, mens Cato er opphavsmannen til både *placenta* (1992:1) og *globi* (1996:1).

I bok VII, kalt *Polyteles* (Feinschmeckeren) har Apicius riktig nok et lite avsnitt (13) med *dulcia domestica* (hjemmelagde søtsaker), hvor oppskriften på de fylte dadlene i 1991:1 er hentet fra. De andre *dulcia*-oppskriftene virker litt spesielle og har ennå ikke fristet meg til et forsøk.

Derimot fant jeg en søt versjon av *patina* i bok IV (2.16), som jeg fikk lyst til å prøve. Det er simpelthen en søt omelett, og oppskriften ser slik ut hos Apicius:

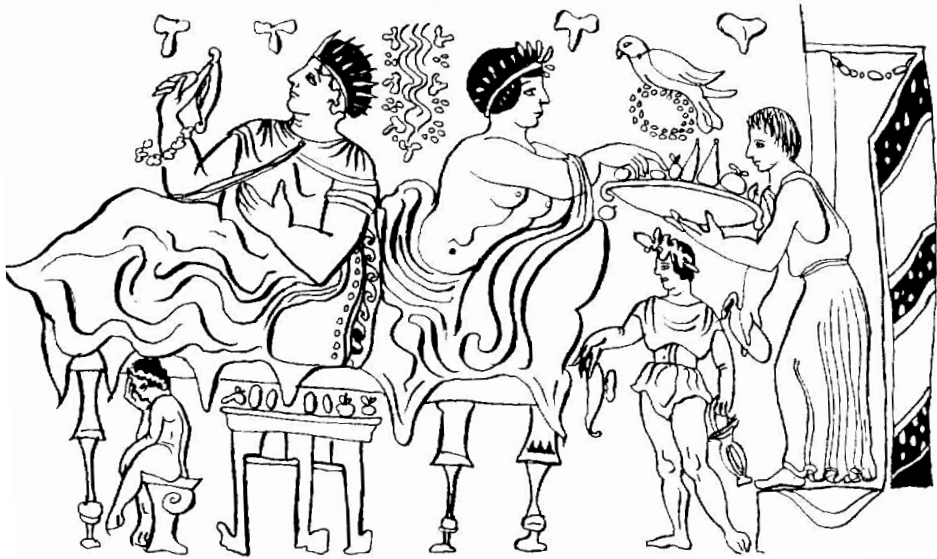
Patina versatilis vice dulcis

Nucleos pineos, nuces fractas et purgatas, attorebis eas, teres cum melle, pipere, liquamine, lacte, ovis, modico mero et oleo, versas in discum.

Til min versjon trenger du:

30 gr pinjekjerner
50 gr valnøttkjerner
50 gr hasselnøttkjerner
1 ss klar honning
2 ss hvitvin
2 ss melk
1 ss liquamen eller 1 ts salt
6 egg
litt støtt svartpepper
ca 1 ss olivenolje til steking

Rist nøttene i ovnen ved 180°C i 5 – toppen 10 min. De må ikke bli brent. Jeg delte hassel- og valnøttene først. Støt nøttene i morter til en grovkornet masse. Visp eggene som til omelett, ha i melk, vin, honning, liquamen om du vil (jeg brukte salt), og nøttemassen. Bland godt. Ha oljen i en varm stekepanne, hell blandin-

gen i og stek som en omelett. Vend den over på en tallerken, skjær i passe stykker og server.

Dette er en stor porsjon, så hvis du ikke har en ekstra stor stekepanne, anbefaler jeg å steke i to panner, så omeletten blir litt luftig.

Tro det eller ei – mine prøvekanniner syntes desserten var for lite søt, så vi helte faktisk honning over, og da ble den riktig nydelig! Vi satte honningkrukka på bordet, så forsynte

hver enkelt seg etter behag. Men det står jo ikke hos Apicius, da! Kanskje ville det ha hjulpet med mer honning i deigen, skjønt jeg tror ikke det. Da kunne det hele lett bli emment og for søtt.

Omeletten kan også serveres sammen med frisk frukt, slik damen på vasebildet gjør. Syrlige epler, pærer, fersken og/eller aprikoser kunne passe bra.

Gunn Haaland